

- XVI. (a) De Janæ prophetæ signo. De fermento pharisæorum, de confessione Petri et benedictione Domini, et (b) de se abnegando qui Christum sequi voluerit.
- XVII. Ubi in monte cum Moyse et Elia videtur, et vox de cælo auditur, ubi puerum lunaticum (c) solvit, de credentium fide, de didrachma postulata, et statere in ore piscis.
- XVIII. De infantibus inhibitis, et de humilitate eorum assumenda, de manu et pede et oculo eruendo, et de ove perdita, de carripiendis fratribus secreto primum, tum duobus testibus, postremo ecclesia præsentem. Semper ignoscendum. (d) Qui conservum suum, remisso sibi a domino debito, suffocat.
- XIX. (e) Uxorem non debere dimittere, de eunuchis, de infantibus inhibitis. Divitem difficile introire in regnum cælorum.
- XX. De spe apostolorum, de novissimis primis efficiendis. Ubi conducuntur operarii ad vineam. De filiis Zebedæi, de primo accubitu, de duobus cæcis secus viam sedentibus.
- XXI. De asina et pullo ejus, de ejectis a templo numulariis, de ficu maledicta, de duobus filiis ad vineam missis, de publicanis et meretricibus.
- XXII. De vintoribus qui missos ad se ob repetendos fructus interficiunt, de invitatis promiscuis et veste nuptiali.
- XXIII. De tributo et imagine Cæsaris, de eadem septem fratrum uxore, de mandatis maximis, de David filio.
- XXIV. De cathedra Moysi super quam sederunt scribæ et pharisæi, de (f) clauso ab iisdem regno cælorum, et ab iisdem comedi domos viduarum, circumeuntibus mare et aridum, et dicentibus: Quicumque iuraverit in templo, nihil est, et decimantibus mentam et anethum, et ædificantibus sepulcra prophetarum,
- (a) Hic articulus in mss. postremus est capituli superioris.
- (b) Hunc articulum omittunt mss.
- (c) In vulgatis, salvat.
- (d) In mss. capitulum subsequens ab his verbis inchoatur.
- (e) His præmittunt editi, Transit in Galilæam.
- (f) Mss. cluso: et mox, et circumeuntium, pro circumeuntibus.
- et de Jerusalem quæ interficit prophetas, et lapidat eos qui ad se missi sunt.
- XXV. De structura templi interrogantibus discipulis, et de his qui in tecto sunt, ne descendant tollere aliquid de domo; et qui in agro sunt, ne revertantur tollere tunicam suam, et de prægnantibus et nutribus.
- XXVI. De sole obscurato, luna et stellis.
- XXVII. De servo fideli quem constituit dominus super familiam suam, de decem virginibus, de homine in peregre profecto, qui tradidit substantiam suam servis suis.
- XXVIII. De adventu filii hominis venientis (g) in majestate sua.
- XXIX. De muliere, quæ accessit ad Jesum in domum Simonis leprosi habens alabastrum unguenti pretiosi.
- XXX. De die prima azymorum, in qua accesserunt discipuli ad Jesum, dicentes, Ubi vis parens tibi comedere pascha?
- XXXI. Cum venit Jesus in agrum qui dicitur Gethsemani, et dicit discipulis suis: Sedete donec eam illuc orare, (h) et de tristi anima sua usque ad mortem, de calice si possibile est transire a se, de spiritu prompto et carne infirma, et rursum, (i) Pater, non potest hic calix transire nisi illum bibam? fiat voluntas tua.
- XXXII. De Juda, qui erat unus de duodecim discipulis, veniente ad Jesum cum plurima turba ut eum traderet; de gladio quem jussit Petro convertere in locum suum.
- XXXIII. De Pilato: cum sederet pro tribunali, misit illum uxorem suam, dicens: Nihil tibi sit et justo istius. De transeuntibus juxta crucem qui movebant capita sua, et dicebant: Hic est qui destruebat templum et in triduum illud reædificabat.
- (g) Editi, ad iudicium cum majestate sua: refragantibus mss.
- (h) Ita mss. Editi vero, et tristata est anima ejus usque ad mortem. Et de calice mortis quod dixit, Pater, si possibile est, transeat a me calix iste. De spiritu, etc. Tum in mss. promptus, non prompto.
- (i) Editi hic adjiciunt, de eo quod disti.

668 **SANCTI HILARII**
IN EVANGELIUM MATTHÆI COMMENTARIUS.

(SCRIPTUS CIRCA ANNUM CCLV.)

CAPUT PRIMUM.

De nativitate Christi, et de Magis cum muneribus, ac de infantibus occisis.

1. Christi ex regio et sacerdotali genere ortus. —

(a) In editis hic frustra præferebatur, Liber gene-

(a) Gradum, quem Matthæus in ordine regni successione ediderat, Lucas in sacerdotali origine computat. Quem dum uterque dinumerat, cognationem in Domino utriusque tribus uterque significat. Recteque rationis Jesu Christi, filii David, filii Abrahæ, etc.,

generationis gradus ponitur : quia sacerdotalis et regni tribus societas per David ex conjugio inita, jam a Salathiel in Zorobabel confirmetur ex genere. Atque ita dum Matthæus paternam originem, quæ ex Juda proficiscebatur, recenset, Lucas vero acceptum per Natham ex tribu Levi genus edocet (*Luc. iii, 24*) ; suis (a) quibusque patribus Domino nostro Jesu Christo, 669 qui est æternus et rex et sacerdos, etiam in carnali ortu utriusque generis gloriam probaverunt. Quod vero Joseph potiusquam Mariæ nativitas recensetur, nihil refert : eadem enim est totius tribus atque una cognatio. Exemplum autem etiam Matthæus et Lucas dederunt, patres invicem appellantes, non tam genere quam gente : quia ab uno tribus cœpta, sub unius successionis et originis familia continetur. Cum enim filius David atque Abraham esset (b) ostendendus, quia ita Matthæus cœpit ; *Liber generationis Jesu Christi, filii David, filii Abraham (Matth. 1, 1)* : (c) non differt quis in originis numero atque ordine collocetur, dummodo universorum familia cœpta esse intelligatur ab uno. Ita cum ejusdem tribus sit Joseph et Maria ; dum profectus esse ex Abraham genere Joseph ostenditur, profecta quoque docetur et Maria. Hæc enim in lege ratio servata est, ut si mortuus sine filiis familiæ princeps fuisset, defuncti uxorem posterior frater ejusdem

absque ulla mss. auctoritate. Deinde mirum est quantum inter se dissideant excusi et mss. Namque editio opera Badii Ascensi excusa, cum Erasmo qui eandem editionem recognovit, sic auspicatur : *Gressus quem Matthæus et Lucas in ordine regniæ successionis ediderant : quem dum uterque dinumerat, et agnitionem in Domino utriusque tribus uterque significat, et recte generationis gradum ponit : quia sacerdotalis, etc.* Lipsius autem nomine Martinus, ac post eum editio Parisiensis, *Gressum quem Matthæus in ordine regniæ successionis, eum Lucas per sacerdotalem ordinem ediderat : quem dum, et cætera ut apud Bad.* nisi quod agnationem mox habeant, pro agnitionem. Tres vero mss. puta, Michaelinus, monasterii Silvæ majoris, et Beccensis, *Gressum quem Matthæus in ordine regniæ successionis ediderat, prosequitur et Lucas, quem dum, cætera cum Bad. consentientes, nisi quod postea subjiciant, recteque generationis gradus ponitur.* Codex majoris monasterii Turon. ac Viindocinensis, *Gressus quem Matthæus in ordine regniæ successionis ediderat, quem dum, etc.*, ut in superioribus mss. Vaticanus, *Gressus quem Matthæus in ordine regniæ successionis, et quem Lucas per sacerdotalem ordinem dinumerat, uterque agnitionem in Domino utriusque tribus significat, etc.* His omnibus prætulimus lectionem, quam omnibus numeris suis absolutam exhibet lectionarium Germanense ms. a qua non dissidet unus codex Colbertinus, nisi quod initio, pro gradum, habeat gressum, et agnitionem pro cognationem. Quamquam multum propendebamus in id quod præ se ferunt mss. S. Petri Carnutensis, et alter Colbert. si vel vocem addere licuisset : *Genus quod Matthæus et Lucas in ordine regniæ (hic videtur deesse, et sacerdotalis) successionis ediderat, dum uterque dinumerat, et agnitionem in Domino utriusque tribus significat, recte generationis gradus ponitur.* Cum lectionario autem cognationem, vel cum Par. agnationem, vocabulo agnitionem præferendum esse patet ex cap. 11, n. 6. Satis probabile est primam hanc partem ad proœmium pertinere, atque hinc notam esse tantam inter codices dissensionem, quod cum præcedentia dilapso ex archetypis exemplaribus

A cognationis acciperet, susceptosque filios in familiam ejus qui mortuus esset 670 referret (*Deut. xxv, b*) : maneretque ita (d) in primogenitis successionis ordo, cum patres eorum, qui post nati essent, aut nomine haberentur, aut genere.

2. *Cur generationes quædam omissæ. Cur quatuordecim ubi tantum tredecim recensentur.* — Sequens illud est, ut quia (e) diximus, secundum rerum fidem, generationis istius ordinem nec numero sibi nec successione constare ; hujus quoque rei ratio afferatur. Non enim levis causa est, ut aliud in narratione sit, aliud fuerit in gestis ; et aliud referatur in summa, aliud vero teneatur in numero. Namque ab Abraham usque ad David quatuordecim generationes enumeratæ sunt, (f) et David usque ad transmigrationem Babylonis generationes quatuordecim, cum in Regnorum libris decem et septem deprehendantur. Sed in hoc non mendacii aut negligentia vitium est. Tres enim (g) ratione præteritæ sunt. Nam Joras genuit Ochoziam, Ochozias vero genuit Joam, Joas deinde Amasiam, Amasias autem Oziam (*IV Reg. viii, 25*). Et in Matthæo Joras Oziam genuisse scribitur, cum quartus ab eo sit. Hoc ita (*supple, factum est*), quia ex gentili femina Joras Ochoziam genuit, (h) ex Achab scilicet domo : dictumque erat per prophetam, non nisi quarta generatione in throno regni

folio excidissent, adeoque hujus commentarii initium claudicaret, a pluribus pro suo captu desudatum sit, ut demptis aut adjectis aliquot verbis plena et integra sententia haberetur.

(a) Editi, *uterque*, ne uno quidem suffragante ms. in quorum plerisque legere est *quisque* ; in tribus autem, *quibusque*. Tum cum Par. et ms. Reginae Suecorum, quem vocabimus Rom. retinemus *patribus*, cum in aliis libris exstet *partibus*.

(b) Ita mss. Editi vero, *sit ostendendus*, omisso deinde *quia*, cujus loco lectionarium German. habet *quare*.

(c) Excusi, *non refert*, refragantibus mss. Tum in Carn. et Colb. *quis quo in originis numero*. Eo spectant illa Chrysostomi homil. 2 in Matth. : *Non solum de alia tribu, sed ne de familia quidem altera fas erat conjugia copulari. Ita istud, quod dicitur ex domo esse et familia David, sive Virgini copuletur, constabit dictum ; sive ipsi Joseph potius aptetur, illud idem conficitur.*

(d) Ms. Rom. in *progeniti successionem*. Carn. et Colb. in *primogenito*, et mox cum Par. *qui post se nati* : ubi in ms. Bec., *qui prius nati*. Nihil immutaveris : cum primogeniti hic prædicentur haberi patres eorum qui post se nascuntur.

(e) Expunctum est in ms. Bec. verbum *diximus*, quo sane memorat Hilarius quod prologo proposuerat.

(f) Hunc locum ex German. lectionario resarcimus. At mss. Carnut. et unus Colb. hic proxime subjiciant, *cum in Regnorum libris*. Apud Bad., Er. et Lips. post usque ad *transmigrationem Babylonis*, sequitur, in *quibusdam libris decem et septem deprehenduntur*. His etiam magis decurtata est lectio septem mss. qui post enumeratæ sunt, habent dumtaxat, et in aliis libris deprehenduntur. In hoc ergo non, etc.

(g) In plerisque mss. *generationes*.

(h) Ita quatuor melioris notæ mss. In aliis, *ex Achab scilicet*. Prædixerat namque Dominus per prophetam. At in vulgatis, *ex Achab scilicet, qui Jezabel habuit uxorem. Denique per prophetam..... esse sensurum dicitur* : perversa interpolatoris opera. Non

Israel quemquam de domo Achab esse sessurum. Purgata (a) igitur Achab familia gentili, tribusque præteritis, jam regalis in quarto generationum consequentium origo numeratur. (b) Quod vero usque ad Mariam generationes quatuordecim esse scribuntur, cum in numero (c) tredecim reperiantur; nullus error esse poterit scientibus non eam solum esse Domino nostro Jesu Christo originem, quæ cœpit ex Maria; sed in procreatione (d) corporea, nativitatis æternæ significantiam comprehendendi.

3. In eos qui nolunt Mariam virginem permansisse. — Generationis autem (e) ratio simplex est. Nam conceptum ex Spiritu sancto, natum ex Maria virgine, omnium opus prophetarum est. Sed plures (f) irreligiosi, et a spiritali doctrina **671** admodum alieni, occasionem ex eo occupant turpiter de Maria opinandi, quod dictum sit, *Priusquam convenirent, inventa est in utero habens* (Matth. 1, 18): et illud, *Noli timere accipere Mariam conjugem tuam* (Ibid. 20): et illud, *Non cognovit eam donec peperit* (Ibid. 25); non recordantes desponsatam fuisse, et dictum hoc Joseph volenti eam abjicere; quia justus ipse nollet in eam lege decerni. Igitur ne qua de partu ejus ambiguitas existeret, ipse concepti ex Spiritu sancto Christi testis assumitur: dehinc quia desponsata esset, (g) in conjugem recipitur. Cognoscitur itaque post partum id est, transit in conjugis nomen. Cognoscitur enim, non admiscetur. Denique cum transire Joseph ad Ægyptum admonetur, ita dicitur: *Accipe puerum et matrem ejus; et, Revertere cum puero et matre ejus*

enim gentilis feminæ nomine Jezabel hic significatur, sed filia Achab quam Joram uxorem duxit, ex qua Ochoziam genuit. Respicit Hilarius illud IV Reg. viii, 18, et II Paral. xxi, 6, ubi cum dicitur Joram fecisse malum in conspectu Dei, redditur ratio, *Filia enim Achab erat uxor ejus*. Prophetia Eliæ enuntiatur III Reg. xxi, 21, confirmaturque IV Reg. ix, 8, non tantum adversus quatuor generationes, sed adversus totam domum Achab: quod completum memoratur IV Reg. x, 30.

(a) In aliquot mss. et vulgatis, *purgata igitur labe familie gentilis*: lectio eatenus non spernenda. At perverse omnino in solis vulgatis subjicitur: *tribus: quæ præteritis jam regulis*. Tum Bad., Er. et Lips. in quatuor generationum consequentium ordine numeratur. Pro in quarto, quidam mss. habent in quarta, non alio sensu.

(b) Editi, et usque, pro quod vero usque: emendantur ex scriptis.

(c) Editi, *decem et septem reperiantur*: falso et obnitentibus mss. Tredecim tantum generationes a Jechonia ad Joseph intercipi, una cum Hilario observant Chrysostomus homil. 1, Hieronymus et auctor homiliæ Hilario adscriptæ, quam in Appendice forsitan dabimus.

(d) Sic plerique mss. At editi, *corporeæ nativitatis æternam significantiam*.

(e) In German. lectionario, *ratio non simplex*. Generationis ratio simplex hic asseritur, quia ex una Virgine, non ex viro et femina.

(f) Eosdem videtur notasse Epiphanius hæc. lxxviii, n. 7, ubi ait: *Certo ex auctore cognovi, nonnullos id de illa affirmare ausos esse, postquam Salvatorem peperit, cum viro consuetudinem habuisse*. Nisi forte hæc Epiphaniæ ad Helvidium aut Jovinianum Hilario posteriores referenda sint. At potuit Hilarius Hebionis discipulos respicere: Certe Tertullianus lib. de

A (Matth. ii, 13 et 20); et rursus in Luca (Luc. ii, 33, *juxta græc.*): *Et erat Joseph et mater ejus*. Et quotienscumque de utroque sit sermo, mater potius Christi, quia id erat; non uxor Joseph est nuncupata, quia non erat. Sed hæc quoque ab angelo ratio servata est: ut cum desponsatam cum justo Joseph significabat, conjugem nuncuparet. Nam ita ait: *Joseph fili David, noli timere accipere Mariam conjugem tuam*. Ergo et conjugis nomen sponsa suscepit, et post partum in conjugem recognita (h) tantum Jesu mater ostenditur: ut quemadmodum justo Joseph deputaretur ejusdem Mariæ in virginitate conjugium, ita venerabilis ejus ostenderetur in Jesu matre virginitas.

4. Josepho ex priore conjugio filii. — Verum homines pravissimi hinc præsumunt opinionis suæ auctoritatem, quod plures Dominum nostrum fratres habuisse sit traditum. Qui sit Mariæ filii fuissent, et non potius Joseph (i) ex priore conjugio suscepti; numquam in tempore passionis Joanni apostolo transcripta esset in matrem, Domino ad utrumque dicente: *Mulier, ecce filius tuus* (Joan. xix, 26 et 27); et Joanni: **672** *Ecce mater tuas* nisi quod ad desolatæ solatium, charitatem filii (j) in discipulo relinquebat.

5. Magorum fides et munera quid indicent. — Stellæ autem ortus primum a Magis intellectus, indicat mox gentes in Christum credituras, et homines professionis longe a scientia divinæ cognitionis (k) aversæ, lumen quod statim in ortu ejus exstitit cognituros.

C Vel. Virgin. num. 6. adversus eorum magistrum asserit Mariæ virginitatem, *quam utique, inquit, virginem constat fuisse, licet Hebion resistat*.

(g) Bad., Er. et Lips. cum pluribus mss. in conjugem vel in conjugem recipetur: lectio non spernenda. Reprehendit 1º Hilarius non recordantes desponsatam fuisse: tum duplicem subjicit rationem cur Joseph dictum sit: *Noli timere accipere Mariam conjugem*, scilicet et ut testis esset concepti ex Spiritu sancto Christi, et ut Maria, quæ hactenus tantum desponsata erat, deinceps etiam in conjugem recipetur. Non servantur quidem hic grammaticæ leges: sed eas in sequentibus ne nimis scrupulose exegeris. Brevitatis enim studio sæpenumero negliguntur.

(h) Mss. Carn. et Colb. *tantum ut Jesu mater ostenderetur*: non sunt audiendi.

(i) In German. lectio. *ex priore conjugem*. Joseph ex priore conjugio filios ac filias procreasse tradunt. Epiphanius, hæc. lxxviii, n. 7, Theophilactus in Matth. xiii, alique quos Origenes in Matth. ex editione Huetii, p. 223, observat ad id adductos *traditione Evangelii quod secundum Petrum inscribitur, vel libri Jacobi*. His ipse adjicit se rationi consentaneum ducere, castitatis virorum primitias fuisse Jesum, mulierum autem Mariam. Contra Hieronymo adversus Helvidium longe magis consentaneum videtur, *etiam ipsum Joseph virginem fuisse, ut ex virginali conjugio virgo filius nasceretur*.

(j) Sola editio. Par. *discipulo, sine in*. Eodem adversus eandem hæresim argumento utuntur Chrysostomus homil. v, in Matth.; Epiphanius, hæc. lxxviii, n. 9; Ambrosius, lib. ii, in Luc., n. 4; quamquam hic Joseph passionis tempore superstitem ponens eo aliter utatur.

(k) Beccensis codex, *aversos*: quod etiam habet Mich. a secunda manu. Rectius alii, *aversæ*, scil. *professionis*. Non obscure tradit Hilarius Magos, quod u

Denique oblatio munerum intelligentiam in eo totius (a) qualitatis expressit : in auro regem, in thure Deum, in myrrha hominem confitendo. Atque ita per venerationem eorum, sacramenti omnis est consummata cognitio : in homine mortis, in Deo resurrectionis, in rege iudicii. Quod vero repetere iter, atque ad Herodem in Judæam redire prohibentur (*Math. II, 12*) : nihil a Judæa petere scientiæ agnitionisque permittitur, sed in Christo salutem omnem et spem locantes, admonemur prioris vitæ itinere abstinere.

6. *Quid fuga Christi in Ægyptum. Innocentes, martyres.* — Parente autem Herode (b) parvuli necem, Joseph per Angelum monetur, ut cum in Ægyptum transferat (*Ibid. 13*) : Ægyptum idolis plenam, et omnigenum deum monstra venerantem. Jam post Judæorum insectationem, et in exstinguendo eo profanæ plebis assensum, Christus ad gentes inanissimis religionibus deditas transit : et (c) Judæam relinquens, ignorantem eam sæculo colendus infertur, Bethlehem, id est, Judæa, martyrum sanguine redundante. Herodis vero soror et infantium interfectio, populi Judaici in Christianos savientis est forma : existimantis se beatorum Martyrum cæde posse in omnium fide et professione Christi nomen exstinguere.

7. *Ecclesia dolet Judæorum perditionem.* — Sed gloriosius per prophetam neci eorum honor redditur, dicentem, *Vox in Rama audita est, ploratus et ululatus multus, Rachel plorans filios suos : et noluit consolari, quia non sunt* (*Jerem. xxxi, 15; et Math. II, 18*). Rachel Jacob uxor fuit diu sterilis; sed nullum ex his quos genuit amisit. Verum hæc in Genesi Ecclesiæ typum prætulit. Non igitur illius vox et ploratus auditur, quæ nullum habuit amissorum filiorum dolorem, sed hujus Ecclesiæ diu sterilis, nunc vero secundæ. Hujus ploratus ex filiis, non idcirco quia peremptos dolebat, auditur; sed quia ab his perimebantur, quos primum genitos filios retinere voluisset. Denique consolari se noluit quæ dolebat. (d) Non enim non erant ii, qui mortui putabantur; in æternitatis enim profectum per martyrii gloriam efferebantur. Consolatio autem rei amissæ erat præstanda, non auctæ.

men eorum sonat, magicæ arti fuisse deditos : quod rursum docet lib. II, de Trin., n. 27, et lib. IV, n. 36, eaque in re consentientes habet Ignatium, epist. ad Ephes.; Justinum, Dial. cum Tryph. Origenem lib. I, contra Cels.; Ambrosium, lib. II, in Luc., n. XLVII et XLVIII; Hieronymum, in Esa. XIX et XLVII, qui tamen ab hac opinione recedere videtur in Dan. C. II, ubi ait : *Consuetudo autem et sermo communis Magos pro maleficis accepit, qui aliter habentur apud gentem suam, eo quod sint philosophi Chaldæorum, et ad artis hujus scientiam reges quoque et principes ejusdem gentis omnia faciunt.*

(a) In tribus mss. totius æqualitatis.

(b) Duo mss. parvulo. Quatuor alii, parvulis; et mox, ut Jesum, pro ut eum. Verba evangelica, futurum est enim ut Herodes quærat puerum ad perdendum eum, postulant parvuli aut parvulo. Caput II. in mss. incipit a superioribus verbis, Parente autem, etc.

(c) Editi, Judaicam relinquens ignorantiam sæculo,

673 CAPUT II.

De Jesu regresso ex Ægypto, et de prædicatione Joannis et baptismo ipsius, et de Domino baptizato.

1. *Joseph apostolorum typus.* — Post quæ, mortuo Herode, Joseph per Angelum monetur, ut in Judæam cum puero et matre ipsius redeat (*Math. II, 20*). Et revertens cum Archelao Herodis filium regnare audisset, timuit eo venire (*Ibid. 21*); et per angelum monetur, ut in Galilæam transeat, et in regionis ejus civitate Nazareth inhabitet. Reverti ergo ad Judæam monetur : et reversus timet. Et rursus visu admonitus, transire ad regionem gentium jubetur. Sed aut timere eum qui admonitus sit non oportuit, aut per angelum deferri admonitio mox mutanda non debuit. Verum typica ratio servata est. Joseph enim apostolorum habet speciem, quibus Christus circumferendus est creditus. Hi tamquam Herode mortuo, id est, populo ejus in passione Domini perditio, Judæis prædicare sunt jussi; missi enim erant ad oves perditas domus Israel : sed manente hæreditaria infidelitatis dominatu metuunt et recedunt. Admoniti per visum, sancti scilicet Spiritus donum in gentibus contemplantes, ad eas transferunt Christum, Judæam missum, sed vitam et salutem gentium nuncupatum.

2. *Joannis locus, prædicationis, vestitus, cibus.* — In diebus illis venit Joannes prædicans in deserto Judææ, dicens, *Pœnitentiam agite; appropinquavit enim regnum cœlorum, etc.* (*Math. III, 1*). In Joanne locus, prædicationis, vestitus, cibus est contuendus : atque ita, ut meminimus gestorum veritatem non idcirco corrumpi, (e) si gerendis rebus interioris intelligentiæ ratio subjecta sit. Fuerant enim prædicanti et locus opportunior, et vestitus utilior, et cibus aptior : sed subest gestis rebus exemplum, et in eo operatio ipsa meditatio est. Nam et ad desertam Judæam (f) venit, desertam Dei frequentatione, non populi; et vacuum sancti Spiritus habitatione, non hominum : ut prædicationis locus, eorum quibus prædicationis erat missa, solitudinem protestaretur. Pœnitentiam quoque rege cœlorum propinquante pronuntiat, per quam est

etc., emendantur ope mss. in quorum plurimis corrupte exstat ignorantium sæculo. Hic sæculum cognominatur gens a Deo aliena; quomodo in ps. I, n. 6, *sæcularis vir*, qui ad Christum non pertinet.

(d) Erasmus in quodam codice reperisse se testatur, *Neque enim erant ii qui, etc.*, quod non rejicit eo sensu, *Neque enim erant mortui, qui mortui putabantur* : minus tamen ad rem. Vult quippe Hilarius hæc verba, *quia non sunt*, non consentanea esse iis qui persecutionem fuerint passi, qui nedom non sint, melius sunt; sed iis qui illam excitando ab Ecclesiæ sinu exciderint, eique adeo sint perditii, ut jam vere non sint.

(e) Beccensis ms. *sed gerendis*. Diligenter retinenda hæc Hilarii præmonitio, ne deinceps reconditos aperiens Scripturæ sensus, rerum videatur offendere veritatem.

(f) Apud Par. *venitur*; et mox, *in vacuum sancti Spiritus habitationem*; mendose.

reditus ab errore, et recursus a crimine, **674** et post (a) vitiorum pudorem professio desinendi : ut deserta Judæa meminisset eum se suscepturam, in quo cælorum est regnum ; non vacuum deinceps futuram, si se a veteribus vitiis pœnitentiæ confessione purgasset. Piliis etiam camelorum vestis adtexta, peregrinum prophetici istius prædicationis habitum designat : cum exuviis immundarum pecudum, quibus pares (b) existimamur, Christi prædicator induitur ; sique sanctificatum habitu prophetali, quidquid in nobis vel inutile fuerat ante, vel sordidum. Zonæ autem præcinctio, efficax in omne opus bonum est apparatus : ut ad omne ministerium Christi (c) voluntate simus accincti. In esum etiam eliguntur locustæ, fugaces hominum, et ad omnem adventus nostri sensum evolantes : nos scilicet, qui ab omni sermone et congressu prophetarum (d) ipis quibusdam corporum saltibus efferebamur. Voluntate vagi, operibus inutiles, verbis queruli, (e) fide peregrini, nunc sumus sanctorum alimonia et satietas prophetarum electi simul cum melle silvestri : dulcissimum ex nobis cibum, non ex alveariis legis, sed ex truncis silvestrium arborum præbituri.

3. *Filios Abrahæ vel diaboli facit fides aut infidelitas.* — Tali igitur Joannes habitu prædicans, venientes Phariseos et Sadduceos ad baptismum, progenies nuncupat viperarum : fructum ut dignum pœnitentiæ faciant monet, neve Abraham patrem habere se gloriantur, quia ex lapidibus Deus potens est Abrahæ filios excitare (*Matth.* III, 7-9). Non enim successio carnis quæritur, sed fidei hæreditas. Dignitas igitur originis in operum consistit exemplis : et prosapiæ gloria fidei imitatione retinetur. (f) Diabolus infidelis, Abraham fidelis. Nam ille in hominis transgressione fuit perfidus, hic vero justificatus ex fide est. Igitur uniuscujusque mores atque vita propinquitatem cognationis acquirit : ut qui fideles sunt, Abrahæ propago per fidem sint ; qui autem infideles

(a) Ab effectu confessio hic significatur.

(b) Gentes nimirum. Unde infra cap. 19, n. 11 : *In primordio libri, sub vestitu Joannis, in camelo gentes significari admonuimus.*

(c) Editi, voluntatis cingulo. In quatuor mss. exstat voluntatis, in cæteris, voluntate ; sed in nullo vox cingulo.

(d) Er., Lips. et Par. *impiis quibusdam* : Bad. et mss. magno consensu refragentibus.

(e) In vulgatis ac pluribus mss. *sedes*. Magis placet cum mss. Colb. et Carnut. *fide*.

(f) Hoc vocabulum alia ab Hilario, quam a cæteris Patribus, ratione pronuntiatum fuisse, cum non constet ex mss. in quorum vetustissimis legere est *diabolus* ; in quibusdam *zabulus*, in aliis *diabolus* ; hoc posteriore modo constanter scribendum curavimus, cum interdum *diabolus*, sæpius *zabulus* in prius vulgatis obtinuerit.

(g) Ita ms. Carn. cum Colb. At *vim*, non *jus*, præfert sola editio Par. In aliis autem libris deest *testatur jus præsentis in Christo potestatis*. Mox ex iis quidam pro *significans*, habent *significat*.

(h) Ms. Becc. *confractio* : quinque alii, *conflagratio* : male. Vult Hilarius infideles, dum jam exciduntur, igni quo in judicio conflagrabunt præparari. Haud

asunt, in diaboli progeniem infidelitate mutantur ; quando et Pharisei viperarum natio nuncupantur, et gloriatio **675** sanctificati parentis eis inhibetur, et ex saxis ac rupibus Abrahæ filii excitantur, et ut operantes dignos fructus pœnitentiæ sint admonentur ; ut qui diabolum patrem habere cœperant, cum eia, qui de lapidibus excitarentur, rursus Abrahæ filii per fidem fiant.

4. *Christus noster servator et iudex.* — Securis vero radicibus arborum apposita testatur (*Matth.* III, 10) (g) jus præsentis in Christo potestatis, infructuosarum arborum cæde et concrematione significans inutilis perfidiæ excidium (h) conflagrationi iudicii præparari. Et quia Legis opus (i) esset jam inefficax ad salutem, et Joannes baptizandis in pœnitentiam nuntius exstitisset (prophetarum enim officium erat a peccatis revocare, Christi vero proprium, salvare credentes) ; se quidem baptizare in pœnitentiam dicit, sed fortiorem esse venturum, cuius ferendorum (j) calceamentorum sit indignus officio (*Ibid.* 11) : apostolis circumferendæ prædicationis gloriam derelinquens, quibus speciosis pedibus pacem Dei erat debitum nuntiare (*Esa.* LII, 7). Salutis igitur nostræ et iudicii tempus designat in Domino, dicens, *Ille baptizabit vos in Spiritu sancto et igni* : quia baptizatis in Spiritu sancto, reliquum sit consummari (k) igne iudicii. *Habens ventilabrum in manu, et purgabit aream suam, et congregabit triticum suum in horreum ; paleas autem comburet igni inextinguibili* (*Matth.* III, 12). Ventilabri opus est, ab infructuosis fructuosa discernere. Quod in manu Domini sit, arbitrium indicat potestatis, triticum suum, perfectos scilicet credentium fructus, horreis recondentis ; paleas vero, (l) id est, inutilium atque infructuosorum hominum inanitatem, igni iudicii concremantis.

5. *Hominem assumptione, aquas lavacro sanctificavit.* — Tunc venit Jesus (m) a Galilæa in Jordanem ad Joannem, ut baptizaretur ab eo (*Ibid.* 13) ; et re-

adsimile est illud, quo in psal. cxliii, n. 11, primum prædicat adventu Domini contractam et obtritum diaboli potestatem ; ac deinde subjicit, *Præsentis subjectionis conditione ultioni et pœnæ legitimæ præparatur.*

(i) Carnutensis codex cum Colb. *esset etiam inefficax*. Melius in aliis *jam*. Itursum legem *jam inutilem atque inefficacem* prædicat Hilarius c. 7, num. 1. Viderint nostri temporis hæretici, annon magnum ponat discrimen inter baptismum Christi et Joannis.

(j) In vulgatis hic adjicitur *ac solvendorum*, quod neque habent mss. neque postulat Matthæi textus aut Hilarii expositio : culpe qui Christi calceamenta ferre, interpretatur gloriam prædicationis circumferre. Nec quidquam habet, quod ad eorumdem solutionem pertineat.

(k) Quidam, uti docetur in psal. cxviii, n. 5 : *Est perfectæ emundatio puritatis etiam post baptismi aquas reposita... quæ iudicii igni nos decoquat.*

(l) Non exstat illud *id est* in mss. Superius apud Bad., Er. et Lips. legere est *recondendum*, loco *recondentis* ; et infra *concremandos*, pro *concremantis* : quod etiam in postremam editionem Par. revocatum.

(m) Editi, *in Galilæam* ; cum sacro textu renitentibus mss.

liqua. Erat in Christo Jesu homo (a) totus; atque A ideo in famulatum(b) spiritus corpus assumptum, omne in se sacramentum nostræ salutis explevit. (c) Ad Joannem igitur venit ex muliere natus, constitutus sub lege, et per Verbum (d) caro 676 factus. Ipse quidem lavacri egens non erat, quia de eo dictum est, *Peccatum non fecit* (1 Pet. II, 22); et ubi peccatum non est, remissio quoque (e) ejus est otiosa. Sed assumptum ab eo creationis nostræ fuerat et corpus et nomen: atque ita non ille necessitatem habuit abluendi, sed per illum in aquis ablutionis nostræ erat sanctificanda purgatio. Denique et a Joanne baptizari prohibetur, ut Deus (Matth. III, 14): et ita in se fieri oportere, ut homo edocet (Ibid. 15). Erat enim per eum omnis implenda justitia, per quem solum lex poterat impleri. Atque ita et prophetæ B testimonio lavacro non eget, et exempli sui auctoritate humanæ salutis sacramenta consummat, hominem et assumptione sanctificans et lavacro.

6. *Baptismi nostri effectus in Christi baptismo adumbrati.* — Ordo etiam in eo arcani cælestis exprimitur. Nani baptizato eo, reseratis cælorum aditibus, Spiritus sanctus emittitur, et specie columbæ visibilis agnoscitur, et istius modi paternæ pietatis unctione perfunditur. Vox deinde de cælis ita loquitur: (f) *Filius meus es tu, ego hodie genui te* (Ibid. 17). Filius Dei auditu conspectuque monstratur, plebique infidæ et prophetis inobedienti testimonium de Domino suo mittitur et contemplationis et vocis: ac simul ut ex eis quæ consummabantur in Christo cognosceremus, post aquæ lavacrum, et C de cælestibus portis sanctum in nos Spiritum involare, et cælestis nos gloriæ unctione perfundi, et paternæ vocis adoptione Dei filios fieri; cum ita dispositi in nos sacramenti imaginem ipsis rerum effectibus veritas præfiguraverit.

(a) Id est, *omnis homo*. Hunc locum illustrant hæc tract. psal. xiii, n. 4: *Quia non nisi ex assumptione carnis nostræ hi morbi essent nostri corporis auferendi, ex assumptione carnis salutiferæ omnis (caro) in Domino est, etc. necnon illa l. II, de Trin. n. 23: Non ille equit homo effici... sed nos equimus ut Deus caro fieret, et habitaret in nobis, id est, assumptione carnis unius interna universæ carnis incoleret: ad hoc scilicet, ut sanctificatum in eo universi generis humani corpus existeret, ut ibidem explicatur, n. 24. Hinc, infra, c. 3, n. 12, Christi caro civitas nuncupatur, quia in eo, per naturam suscepti corporis, quædam universi generis humani congregatio continetur. Hocposito principio, sequitur recte de Christo quædam prædicari, quæ non convenient nisi nobis.*

(b) Id est, Verbi: cujus in famulatum corpus assumitur, dum per conjunctionem suam ita ei subest, ut quidquid agit, Verbi personæ attribuitur. Haud multum igitur differt corpus in famulatum spiritus assumi, et in Verbo subsistere, seu in unitatem personæ Verbi assumi.

(c) In pluribus mss. *ad Jordanem*.

(d) Non per virum. Jam enim observatum est hæc Angeli ad Mariam, *Spiritus sanctus superveniet in te, de ipsomet Verbo dicta Hilarius intellexisse. Unde lib. II, de Trin., n. 24: Filius Dei, inquit, natus ex Virgine est et Spiritu sancto, ipso sibi in hac opera-*

CAPUT III.

De tentatore diabolo, et de jejuniis Jesu quadraginta diebus, de Petro et Andræa piscatoribus.

1. *Tunc Jesus ductus est in desertum ab Spiritu, ut tentaretur a diabolo* (Matth. IV, 1), et reliqua. Et in desertum traductio, et quadraginta dierum jejunium, et post jejunium fames, et satanæ tentatio, et responsio Domini, magni celestisque consilii effectibus plena 677 sunt. Nam quod in desertum ductus est, significatur libertas (g) Spiritus sancti, hominem suum jam diabolo offerentis, et permittentis tentandi et assumendi occasionem, quam non nisi datam tentator habuisset. Erat igitur in diabolo de metu suspicio, non de suspicione cognitio: movebatur enim quadraginta dierum jejunio. Sciebat totidem diebus aquas (h) abyssi effusas (Gen. VII, 17), exploratam repromissionis terram, Moysi legem a Deo scriptam, annorum quoque, quibus plebs in eremo vita angelorum habituque mansit, hunc numerum fuisse expletum. Igitur istius temporis metu, in tentando eo, quem hominem contuebatur, sumpsit temeritatem. Adam enim pellexerat, et in mortem fallendo traduxerat. Sed ita dignum nequitia ejus et scelere erat, ut in eo, cujus morte et calamitatibus gloriabatur homine vinceretur; et qui Dei beneficia homini invidisset, ante tentationem Deum in homine intelligere non posset. Tentatur igitur statim post baptismum Dominus, tentatione sua indicans in sanctificatis nobis maxime diaboli tentamenta grassari: quia victoria ei est magis exoptata de sanctis.

2. *Fames Christi qualis.* — Non cibum etiam hominum esuriit, sed salutem: nam post quadraginta dies, non in quadraginta diebus esuriit (Matth. IV, 2), Moysæ et Elia in eodem jejunii tempore non esurientibus. Igitur cum esuriit Dominus, non inedia subrepsit operatio: (i) sed virtus illa, quadraginta

tionis famulante, et sua, Dei videlicet, inumbrante virtute, corporis sibi initia consevit.

(e) In duobus mss. *ei*. Mox quid sibi vult creationis nostræ, nisi carnis in Adam primum creatæ et ab eo ad nos usque propagatæ? Pluribus hujusmodi locis refelluntur, qui Hilarium sensisse volunt Christum ex Maria nihil accepisse.

(f) Ita hunc locum etiam a Justino martyre lectum fuisse observatum est col. 278, not. i, quam videsis.

(g) Id est, divinæ Verbi naturæ, cujus libertas ideo consideratur, ne quis existimet Christum necessitate et non sponte fuisse tentatum; atque ita nihil habere supra hominem, cui tentatio obvenit, etsi non vincit, sine ipsius voluntate. Mox in ms. Mich. *quam nisi datam, omisso non.*

(h) Plures mss. *abyssis effusas.*

(i) In uno ms. Colb. *sed velut illo quadraginta dierum non motus jejunio. In Rom. sed velut illud, etc. ut in Colb. In quinque aliis, ut apud Bad. sed vultus illa quadraginta dierum non motæ (vel non mota) jejunio. Omnino retinenda est lectio, quam præferimus cum Er., Lips. et Par. Paucis verbis hic insinuat Hilarius quædam in Christo naturam fuisse, quæ ex se esuritioni obnoxia minime fuerit, quæque præstare potuerit ut nec humana esuriret, ac proinde esuriam ei non obrepisset invito, sed cum voluit naturæ suæ hominem derelin-*

dierum non mota jejunio, naturæ suæ hominem dereliquit. Non enim erat a Deo diabolus, sed a carne vincendus : quam utique tentare ausus non fuisset, nisi in ea per esuritionem infirmitatem quæ sunt hominis recognovisset. Quam utique in eo sentiens ita orsus est : *Si filius Dei es (Matth. iv. 3)*. Anceps sermo est, *si filius Dei es*. Licet esurientem videret, quadraginta tamen dierum in eo jejunium pertimescebat. Qua rerum ratione indicat, post quadraginta dierum conversationem, quibus post passionem in sæculo erat commoraturus, esuritionem se humanæ salutis habiturum. Quo in tempore, expectatum Deo patri munus, hominem quem assumpserat reportavit.

3. *Quid diabolus Christi deitatem explorare, vel patientiam tentet frangere. Christus Deus et homo.* — Contuendum itaque nunc illud est, quibus tandem interrogationibus usus sit. Ait : *Si filius Dei es, dic ut lapides isti panes fiant*. Fallax diabolus, et ad traducendum artifex callidissimus, posse omnia Christum sciebat, et esuritionem in homine ex ipso jejunii tempore sentiebat, ignarus quidnam esuriretur. Eam ergo in tentando conditionem operis proposuit, per quam et in Deo, ex demutatione lapidum in panes, virtutem potestatis agnosceret ; et in homine, oblectamento cibi, patientiam (a) esuritionis illuderet. Sed Dominus non panem potius, quam salutem hominum esuriens, ait : *Non in pane solo vivit homo (Ibid. 4)* : quia ipse non solum homo, sed et Deus, licet usque in tentationis diem cibo hominis abstineret, Dei tamen Spiritu alebatur : ostendens non in pane hoc solitario, sed in Verbo Dei alimoniam æternitatis esse sperandam.

4. *Diabolus silet quæ contra se : jactantia cavenda.* — Sequens etiam interrogatio talis est, cum eum in summum templi sustulisset : *Si filius Dei es, mitte te deorsum*, et reliqua (*Ibid. 6*). Laborat tentatione Dominum de excelsis ad inferiora deducere : et positum in templi summo, id est, super leges et prophetas eminentem, in humilibus continere. Scie-

quere. Cum autem subjicit hominem ideo naturæ suæ derelictum, quia diabolus a carne, non a Deo erat vincendus ; diserte declarat se virtutis dereliquentis nomine divinam Verbi naturam intelligere. Simili ratione ostendit numero superiori, Christum non tentatum fuisse nisi cum voluit, cum nimirum Spiritus sanctus, hoc est Verbum, hominem suum diabolo tentandum permisit, ut in homine vinceretur. Ita ex iis ipsis locis, ex quibus hæresim suam tueri conabantur, sive Hebionite, eorumque sectatores Paulus Samosat. atque Photinus, qui nihil in Christo præter hominem esse asserebant, sive Ariani, qui divinam in ipso naturam volebant consistere : ex iis, inquam, locis studiose demonstrare solet, et in Christo aliquid præter hominem ac supra hominem esse, et hoc ipsum esse Deum. Hinc nemo non videt cur singularem illam Christi naturam, quam divinam ipse intelligit, non proprio *Dei* nomine, sed generalibus *spiritus* et *virtutis* vocabulis maluerit appellare, puta ut ad hæreticorum sermonem se accommodaret. Certe *virtutis* vocabulum, ubi Hilario de Christo sermo est, ad divinam ipsius naturam non referri nusquam animadvertimus. De ejusdem vi non ambiget, qui vel unum caput 9, n. 7, expen-

bat quidem et ministeria angelorum prompta esse Dei filio, neque in lapidem posse offensionis incidere (*Psal. xc, 12 et 13*) : quippe super aspidem et basiliscum ambulaturum, et calcaturum leonem et draconem. De his enim quæ in se dicta sunt tacuit ; sed superiora memorando, vult quoquo modo obedientiam elicere (b) tentato ; relaturus hinc gloriam, si sibi Dominus majestatis, licet per confidentiam, paruisset. Sed nulla diabolo contigit tantæ fraudis occasio, id ipsum Domino tempore posteriore testante, cum dicit : *Venit princeps hujus sæculi, et non invenit in me quidquam (Joan. xiv, 30)*. Digna igitur hanc ejus petulantiam Domini est secuta responsio : *Non tentabis Deum et Dominum tuum (Matth. iv, 7)*. Diaboli conatus et tentamenta (c) contundens, et Deum se protestatur et Dominum : docens a fidelibus abesse oportere jactantiam, quia cum omnia possibilis Deo sint, nihil tamen in tentationem ejus audendum sit.

5. *Tentationum Christi idem ordo, qui Adæ. Honor sæculi, opus diaboli.* — Sed jam tertio tota diabolicæ potestatis commovetur ambitio. Constituto igitur Domino in monte excelso, universa orbis terrarum regna, eorumque gloriam obtulit, si modo adoraretur ipse (*Ibid. 8 et 9*). Jam gemina responsione opinionem suspicionis excesserat. Cibo Adam pellexerat, et de paradisi gloria in peccati locum, id est, in regionem vetitæ arboris deduxerat : tertio divini nominis ambitione corruerat, diis futurum similem pollicendo. Igitur adversus Dominum tota jam sæculi potestate pugnatur, et Creatori suo possessio hujus universitatis offertur : ut tenens ordinem fraudis antiquæ, quem neque 679 cibo pellexerat, nec loco moverat, nunc vel ambitione corrumperet, Sed responsio Domini dignum de superioribus gradum fecit. Ait enim : *Vade (d) satana. Scriptum est enim, Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies (Ibid. 10)*. Temeritatis tantæ congruum exitum tulit, cum et criminum suorum in *satana* nomen audivit, et Dominum Deum suum ado-

derit. Hic porro locus ad illustrandam ejusdem doctoris tum de passione tum de morte Christi sententiam tam aptus visus est, ut eum non inconsiderate transeundum duxerimus. Ex eo quippe liquet veram eum et corporalem esuriam Christo attribuere, quamvis hujus occasione spiritalem quamdam prædicet. Ut quid enim homo post jejunium naturæ suæ a Deo derelictus est, nisi ut pateretur quæ ex jejunio hominum natura pati solet ? præsertim cum spiritalis illa salutis humanæ fames neque Deum dedecet. Neque vero nisi ad corpoream esuritionem pertinet, quod ait diabolus in Christo homine *per esuritionis infirmitatem ea quæ sunt hominis recognovisse*.

(a) In aliquot mss. *esurientis*. Hic rursus in humana Christi natura corpoream agnoscit Hilarius esuritionem, ita veram, ut per eam patientiæ meritum obtineat diaboli invidia dignum.

(b) Quatuor mss. *tentator*. Mox *per confidentiam*, id est, ut rerum Dominus : *naturæ scilicet ejus confidentiam non oblitus, qua in assumptione licet hominis non carebat*, ut loquitur in psal. LIV, n. 2.

(c) Mss. Carn., Rom., Colb. *contemnens*.

(d) Carnutensis codex, *vade retro post me, satana*.

randum in homine cognovit. Præbuit etiam hujus responsionis effectu magnum nobis Dominus exemplum : ut (a) contempta humanæ potestatis gloria, et sæculi ambitione postposita, solum meminisset Deum et Dominum adorandum ; quia omnis sæculi honor diaboli sit negotium. Post hanc ergo diaboli fugam, Angeli Christo ministrant (*Matth. iv, 11*) ; ostendentes (b), a nobis victo calcatoque diaboli capite, et Angelorum ministeria, et Virtutum in nos cœlestium officia non defutura.

6. *Apostolorum priorum vocatio quid designet.* — Cum audisset autem Jesus, quod Joannes traditus esset, recessit in Galilæam (*Ibid. 12*). Transitus in (c) Capharnaum, et prophetia Esaiæ, rei gestæ ordo est. In piscatorum vero (d) electione, ex hominum arte futuri eorum officii opus proditur ; ut piscibus et mari, ita hominibus deinceps e sæculo in locum superiorem, id est, in lumen cœlestis habitaculi protrahendis. Quibus et artem et patrias et domos relinquentibus, docemur Christum secuturi, et sæcularis vitæ sollicitudine, et paternæ domus consuetudine non teneri. In quatuor vero primis Apostolis eligendis, præter rerum fidem, quia et ita gestum est, futurorum Evangelistarum numerus præfiguratur. Galilæam igitur circum, et in synagogis prædicat regni Evangelium : et omnium ægritudinum infirmitates medendo, factis ipse se profert : ut quem in prophetarum voluminibus legere erant soliti, præsentem operibus contuerentur.

CAPUT IV.

De beatitudine et præceptis, de reconciliatione fratrum, de adultério, de oculo et manu eruenta, de juramenti et elemosyna.

1. *Christus in monte, quid.* — Congregatis igitur pluribus turbis, montem conscendit, et docet (*Matth. v, 1*) : in paternæ scilicet majestatis positus celsitudine, cœlestis vitæ præcepta constituit. Non enim æternitatis instituta, nisi in æternitate positus, tradidisset. Denique ita scriptum est : *Aperuit os suum, et docebat eos* (*Ibid. 2*). Locutum eum fuisse, promptius erat dicere. Sed quia in gloria paternæ majestatis (e) instituerat, et æternitatem **680** doceret, idcirco ad motum Spiritus eloquentis obedisse ostenditur humani oris officium.

2. *Humilitatis causæ et præmium.* — *Beati pauperes spiritu ; quoniam ipsorum est regnum cœlorum* (*Ibid. 3*). Exemplo Dominus docerat humanæ ambitionis

(a) In tribus mss. *contemplata*.
 (b) In potioribus mss. *ostendens*, barbara quidem lectio, sed forte sincerior, pro quod indicio est.
 (c) Sic mss. quibus verbis obiter memoratur illud *Matth. : Relicta civitate Nazareth habitavit in Capharnaum... ut adimpleretur quod dictum est per Esaiam*, etc. Male igitur in Bad. et nonnullis mss. *proditus in Capharnaum et prophetæ Esaiæ*. Nec melius in editis aliis, *transiens in Capharnaum et prophetæ*, etc.
 (d) In quibusdam mss. *allectione*.
 (e) Beccensis codex, *instituerat* : Rectius alti, *instituerat*, hoc est, *positus erat*, supple, nec quod ea recesserat.

A gloriam relinquendam, dicens : *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* (*Matth. iv, 10*). Et cum se per prophetas populum humilem et ad verba sua trementem (f) præmonuisset esse electurum (*Esai. lxxvi, 2*) ; in spiritus humilitate perfectæ beatitudinis posuit exordium. Igitur humilia spirantes, id est, esse se homines recordantes, in cœlestis regni possessione (g) constituti, conscii sibi ex sordentibus ac tenuissimis se principiis coalitos in hanc formam perfecti corporis procreari, et in hunc sentiendi, contuendi, judicandi, agendi sensum, Deo profectum ministrante, procedere : nihil cuiquam suum esse, nihil proprium, sed cunctis dono parentis unius eadem et veniendi in vitam tribui primordia, et utendi (h) ea substantiam ministrari : ac nos optimi illius, qui nobis sit ista largitus, exemplo, perfectæ in nos bonitatis ejus esse æmulos oportere ; ut boni omnibus simus, communia omnia omnibus existimemus ; nulla nos nec sæcularis fastus insolentia, nec opum cupiditas, nec inanis gloriæ ambitio corrumpat : sed subjecti Deo simus, et de communione vivendi in omnes communis vitæ charitate teneamur, magnum etiam in eo, quod nati sumus, divinæ bonitatis futurum profectum (i) existimantes, cujus præmium atque honor præsentis vitæ operibus sit merendus : atque ita per hanc spiritus humilitatem qua de Deo nobis meminerimus et indulta omnia, et deinceps potiora speranda, cœlorum regnum erit nostrum.

3. *Beati mites ; quoniam ipsi hæreditabunt terram.* (*Matth. v, 4*). Mittibus terræ hæreditatem pollicetur, id est, ejus corporis, quod ipse Dominus assumpsit habitaculum (*Vid. infra, n. 12*). Quia per mansuetudinem mentis nostræ habitaverit Christus in nobis, nos quoque **681** gloria clarificati ejus corporis vestiemur.

4. *Cujus luctus erit consolatio.* — *Beati lugentes ; quoniam ipsi consolabuntur* (*Ibid. 5*). Lugentibus æternæ consolationis solatia reppromittit. Non orbitates aut contumelias aut damna morientibus, sed peccata vetera flentibus, et criminum quibus obsordescimus conscientia ærumnosis, hæc sedula in cœlo consolatio præparatur.

5. *Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam ; quoniam ipsi saturabuntur* (*Ibid. 6*). Sitiuntibus et esurientibus justitiam, beatitudinem tribuit : significans extensam in Dei doctrinam sanctorum aviditatem bonis perfectæ in cœlo satiætae expleri.

(f) Editi, *præmonuit esse lecturum* : corriguntur ex potioribus mss.

(g) Apud Par. *constituit, conscii*. Minus male in Colb. ms. *post constituit, positum est conscios*.

(h) In vulgatis, *eadem*. Rectius in mss. *ea*, scilicet *vita*.

(i) Eadem in psal. cxviii, n. 1, *luculentius edisseruntur in hunc modum : Neque enim quisquam tam demens aut inops sensu est, ut in id cum nullus esset natus se existimet, ut rursus postquam natus est nullus esset : cum sine dubio meminerimus ex Dei bonitate profectum esse quod natus est, nec id in bonitatem ejus matitiæ cadat, ut in nobis hoc suum munus quo nascimur interimat.*

6. *Beati misericordes; quoniam ipsis miseretur Deus* (Matth. v, 7). Misericordibus misericordiæ munera præparat. In tantum enim Deus benevolentiae nostræ in omnes delectatur affectu, ut misericordiam suam sit (a) solis misericordibus præstiturus.

7. *Dei conspectum ferre nequit immundus. — Beati mundo corde; quoniam Deum ipsi videbunt* (Ibid. 8). Mundis corde conspectum Dei spondet. Nihil enim pollutum et sordidum ad occursum divinæ claritatis insistit, et ad conspectum Dei acies (b) obsoletæ mentis hebetatur: eos scilicet et visui et occursum Dei esse (c) patentes, quibus per animi nitorem ac vitæ puritatem potestas sit contuendi. Non enim nisi spiritu perfecti, (d) et immortalitate immutati, quod solis mundis corde dispositum est, hoc quod in Deo est immortale cernemus.

8. *Beati pacifici; quoniam filii Dei vocabuntur* (Ibid. 9). Pacificorum beatitudo adoptionis est merces, ut filii Dei maneant; parens enim omnium Deus unus est. Neque aliter transire in nuncupationem familiæ ejus licebit, nisi oblivione earum rerum assumpta, quibus possemus offendi, fraternæ invicem charitatis pæce vivamus.

9. *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam, et reliqua* (Ibid. 10). Perfecta ad postremum

(a) Abest solis a quatuor non inferioris notæ mss. et abesse debet, si sola hujus capituli verba evangelica respiciantur. Non expunximus tamen, ne forte ad verba Christi cap. xxv, 33, respectus sit.

(b) Aliquot mss. *subsoleta eminus*: corrupte. Ab hoc obsoletæ mentis vitio aberat propheta, qui in psal. cxxii, n. 1, memoratur: *Incrementis competentibus contemplandi Dei usus, per modica et dimensa admixta sibi lucis intervalla, ad consuetudinem totius luminis præparatus.*

(c) Ita ms. Bec. cum antiquis edit. Alii vero mss. *patientes*: quod verbum non displiceret, si cum secundo casu jungeretur. Quippe in psal. cxxxviii, n. 21, humana infirmitas occursum Dei fugere dicitur *ob impatientiam visionis*. Legitur quidem hic apud Par. *risus et occursum Dei esse patientes*: sed absque auctoritate. Verbum *patere* Hilario familiare est, ut videre est in psal. cxviii, et in psal. cxxxii, n. 6.

(d) Excusi, et jam mortalitate immutati. Rectius aliquot mss. et *immortalitate*, quomodo et apud Augustinum lib. de Nat. et Grat. c. 62, olim legit Pelagius, qui hæc Hilarii verba ad hæresis suæ patrocinium detorquebat. Ad quem Augustinus ibid. *Quid dixerit* (Hilarius) *contra id quod dicimus, vel quid istum* (Pelagium) *adjuvet, nescio, nisi quia posse esse hominem mundo corde testatus est. Quod quis negat? sed gratia Dei per Jesum Christum Dominum, non sola arbitrii libertate.* Reipsa munditiam et confidentiam Pelagianam sexcentis locis explodit Hilarius, qui humanæ naturæ corruptelam, ignorantiam, et infirmitatem passim inculcat. Illi verbi gratia minime favel quod ait in ps. cxxxvi, n. 5, et cxlv, n. 2, hominem ab insitis naturæ suæ dotibus per peccatum excidisse. Neque minus abest ab illius sententia, cum non modo in psal. lvi, n. 11, docet bonitatem nulli homini inesse perfectam; sed et cum hujus doctrinæ rationem afferens in psal. cxviii, num. 6, habet: *Sunt enim multa scandala, quæ prohibent perfectam nobis mandatorum esse custodiam. Taceo de naturis corporum, quæ nos interimper incensiva vitiorum imperfectos esse compellunt; et num. 5: Habemus autem etiam nunc admixtam nobis materiam, quæ mortis tegi et peccati obnoxia est, etc.,*

eos beatitudine muneratur, quibus omnia pro Christo pati (e) pronus affectus est: quia ipse justitia est. His igitur et regnum reservatur, et merces in cælo copiosa promittitur, qui in contemptu sæculi pauperes spiritu, et damnis rerum præsentium jacturisque probrosi, et adversus maledicta hominum cælestis justitiæ confessores, ac deinceps gloriosi promissorum Dei martyres, omnem vitæ usum testimonio (f) æternitatis ejus impenderint.

10. *Sal terræ apostoli. — Vos estis sal terræ. Quod si sal (g) infatuatum fuerit: ad nihilum valet id quod salietur* (Matth. v, 12). Sal, ut arbitror, terræ nullum est: quomodo ergo apostolos sal terræ nuncupavit? Sed proprietas est quærenda dictorum, quam et apostolorum officium, et ipsius salis natura monstrabit. Sal est in se uno continens aquæ et ignis elementum; et hoc ex duobus est unum. Hic igitur (h) in unum usum humani generis effectus, incorruptionem corporibus quibus fuerit adpersus impertit, et ad omnem sensum conditi saporis aptissimus est. Apostoli autem sunt rerum cælestium prædicatores, et æternitatis velut satores: immortalitatem omnibus corporibus, quibus eorum sermo adpersus fuerit, (i) conserentes, atque, ut Joannes superius testis est, sacramento aquæ ignisque per-

vel cum nom. 1, suadens neminem non egere Dei misericordia: *Si enim, inquit, digna secundum opera nostra retributio aderit, in peccatorum ac delictorum nostrorum pænis manebimus.* Quid præterea Pelagium juverit, quod in psal. cxlvi, n. 4, scribit, in hac quidem vita inchoari sanitatem hominis, sed non consummari nisi in altera? Neque illius doctrinæ magis commodum est hoc tract. psal. cxxlii, n. 20: *Totis itaque in Deum allis et cadentes oculis adspiciant: neque quisquam ita de se confidat, ut non semper cadere, semper se vereatur allidi.* Immo in hoc ipso loco aliud omnino Hilarius asserit, quam quod eo vult probare Pelagius. Ille quippe hic affirmat nemini, quamdiu mortalis fuerit, conspectum Dei esse concedendum, quia nimirum tandiu impollutus non erit. Contendit contra Pelagium ex hoc loco confirmare, quosdam etiam ex hac vita eo animi nitore, et vitæ puritate esse præditos, quam solis immortalitate donatis concedit Hilarius. Hæc strictim dicta sint, ut ostendatur hæresis genium, quæ ex veterum testimonio non tam veritatem illustrare studet, quam fucum facere.

(e) Bad., Er. et Lips. *promptus affectus.* Habent tamen infra n. 25, *pronus esse oportere* in officio dispensandæ gratiæ.

(f) Editi, *veritatis.* Verius mss. *æternitatis*, hoc est, cum temporalis vitæ, ut eam testarentur æternam, fuerint prodigi. Ea ratione apostoli mox dicentur *æternitatis velut satores.*

(g) Lips. et Par. *infatuatus fuerit.* Mss. Colb. et Carn. *evanuerit.* Mox non male legeretur *id quo salietur*: sed ad receptam lectionem non minus accommodata sunt postrema hujus numeri verba, quibus si qui salierint, *cum his quos salierint*, projiciendi declarantur,

(h) Editi cum septem mss., *in omnem.* Cum mss. Rom., Vatic., Colb. et Carn. præferimus *in unum*, utpote verbum, quod dictis evangelicis *ad nihilum valet*, etc., propius respondeat.

(i) Ita plerique mss. Alii vero libri, *conferentes*, Tum apud Bad., Er., Lips. et in postrema edit. Par., *Atque... sacramenti aquæ ignisque perfecti*, ubi perfecti ad sacramentum, non ad Apostolos refertur.

fecti. (a) Merito igitur sal terræ nuncupati sunt, per virtutem doctrinæ saliendo modo æternitati corpora reservantes. Sed natura salis semper eadem est, nec immutari umquam potest. Verum quia conversioni homo subjacet, et solus beatus, qui (supple, est) usque ad finem in omnibus Dei operibus permanserit; ideo eos, sal terræ nuncupatos, monet in traditæ sibi potestatis virtute persistere, ne infatuati nihil saliant, et ipsi sensu accepti saporis amisso vivificare corrupta non possint, et projecti de Ecclesiæ promptuariis, cum his quos salierint, pedibus incedentium proterantur.

11. *Mundi fugant tenebras.* — *Vos estis lumen mundi* (Mat'h. v, 14). Natura luminis est, ut lucem quocumque circumferatur emittat, illatumque ædibus tenebras interimat, luce dominante. Igitur mundus extra cognitionem Dei positus (b) obscurabatur ignorantia tenebris: cui per apostolos scientiæ lumen invehitur, et cognitio Dei claret, et de parvis eorum corpusculis, quocumque incesserint, lux tenebris ministratur.

12. *Civitas caro a Christo assumpta, cives homines.* — *Non potest civitas abscondi supra montem ædificata, neque accendunt lucernam, et ponunt eam sub modio, et reliqua* (Ibid. 15). Civitatem carnem quam 683 assumpserat nuncupat: quia ut civitas ex varietate ac multitudine consistit habitantium; ita in eo, per naturam suscepti corporis, quædam universi generis humani congregatio continetur. Atque ita et ille ex nostra in se congregatione fit civitas, et nos per consortium carnis suæ sumus civitatis habitatio. Abscondi ergo jam non potest: quia in altitudine positus celsitudinis Dei, admiratione operum suorum et contemplandus et intelligendus omnibus effertur.

13. *Synagoga, modium occultans lumen. Christus lucerna.* — Sed nec lucerna accenditur, recondenda sub modio. Qui enim fructus est, (c) clauso impensam luminis continere? Verum Synagogam digne Dominus modio comparavit: quæ susceptos fructus

In prima Par., ut quin.... sacramento aquæ ignisque perfici. In pluribus mss. atque.... sacramenti ignisque perfecti. Ex his restituendum conjectamus aquæ, ut Joannes superius testis est, sacramentis ignisque perfecti. Neque infra mediocriter confirmatur conjectura nostra ex n. 26, ubi baptismi et spiritus sacramenta rursus memorantur. Sequimur tres mss. nisi quod ponimus atque ut, ubi habent atquin.

(a) In vulgatis hic insertum erat, dum ait: *Ipse vos baptisabit Spiritu sancto et igni*: ne uno quidem e nostris mss. suffragante. Obiter observare est, Hilarium, cum superius, cap. 2, n. 4, baptismum ignis de igne iudicii extremi interpretetur, aliam huius baptismi interpretationem non excludere, si quidem apostolos ante iudicium hoc ignis baptismo perfectos hic prædicat.

(b) Plures mss. *obscuræ tenebatur*. Mox in tribus venit, pro *invehitur*.

(c) Sic magno consensu mss. id est, clam et occulte. Ita lib. III, de Trin. n. 20: *Erant discipuli in clauso, et secreto post passionem Domini congregati condescenderant*. At in prima editione Par. *clausam*; in cæteris, *clausi*.

intra se tantum receptans, certum modum dimensæ observantiæ continebat; nunc tamen fructu omni, adveniente se, (d) vacua sit, non tamen adhuc potens luminis occulendi. Atque ideo jam lucerna Christi non recondenda sub modio est, neque operimento occultanda Synagogæ: sed (e) in ligni passione suspensa, lumen æternum est in Ecclesia habitantibus præbitura. Pari etiam fulgere apostolos monet lumine (Mat'h. v, 16); ut admiratione operis eorum Deo laus impertiatur: non quod ab hominibus oporteat gloriam quærere, quia omnia (f) in honorem Dei sunt agenda; sed ut, dissimulantibus licet nobis, opus nostrum his inter quos vivimus eluceat.

14. *Lex Christi prænuntia.* — *Nolite putare quoniam veni dissolvere legem aut prophetas: non veni dissolvere, sed adimplere* (Ibid. 17). Virtus et potestas verborum cælestium grandia in se momenta complexa sunt. Lex enim operum posita est, et omnia in fidem eorum, quæ in Christo erant revelanda, conclusit: cujus et doctrina et passio grande et profundum est paternæ voluntatis arbitrium. Lex autem sub velamento verborum spiritualium nativitatem Domini nostri Jesu Christi, et corporalitatem, et passionem, et resurrectionem locuta est: atque id ita jam ante tempora sæcularia in ætatis nostræ tempus esse dispositum, frequens et prophetica et apostolica auctoritas est. Igitur post jejunium dierum quadraginta, satanas tantis suspicionibus anxius, usque ad tentandi erupit audaciam: ingens in Jesu pertimescens cælestis molitionis arcanum. (g) Jesus enim Domino nostro nomen ex corpore est. Itaque et 684 corporalitas ejus et passio, voluntas Dei et salus sæculi est: et ultra humani sermonis eloquium est, Deum ex Deo, Filium ex Patris substantia atque intra Patris substantiam consistentem, primum in hominem corporatum, dehinc morti hominis conditione subjectum, postremo post triduum in vitam ex morte redeuntem, (h) consociatam Spiritus et substantiæ suæ æternitati materiem ad cælum assumpti corporis retulisse.

(d) Ita quatuor mss. Alii habent *vacuata sit*. Male autem in vulgatis, *vacuavit*. Pessime vero paulo ante pro *nunc tamen*, Lipsius substituit *nunc tametsi*, ac postea voculam *se* a verbo *adveniente* virgula separatam cum *vacuavit* conjunxit, cum referatur ad Christum, cujus adventu Synagogæ cultus inanis et infructuosus evaserit.

(e) Præferremus cum pluribus mss. *in ligno passione*, quasi, passionis tempore, nisi experti essemus Hilario familiares esse hujusmodi vocum inversiones, ut dicat *in ligni passione*, pro *in ligno passionis*.

(f) Bad. cum plurimis mss. *in ordine in honorem*.

(g) Sic potiores mss. Alii vero: *Jesu enim Domino non nomen ex corpore est*: adversantur his tract. p. LXV, n. 12: *Jesus enim ejus hominis, qui ex Maria natus est, nuncupatio est*.

(h) Clarius hæc ita ordinarentur: *materiem assumpti corporis consociatam æternitati Spiritus et substantiæ suæ* (hoc est divinæ naturæ, quæ filio Dei sua est per proprietatem, humana autem tantum per assumptionem) *ad cælum retulisse*. Et hic locus avertit omnem suspicionem, quæ ex aliis oriri posset, ne Hilarius Christi glorificati carnem abolitam existimavit.

15. *Qui a Christo impleta. Cruz Christi non erubescenda.* — Ne igitur aliud existimaremus in operibus suis esse, quam contineretur in lege; non solvere se legem professus est, sed implere: cœlum quidem et terram, maxime, ut arbitramur, elementa esse solvenda: cæterum ne minimum quidem posse esse de mandatis legis infectum; in ipso enim lex et prophetia omnis impletur. Sub passione et jamjam spiritum traditurus, magni hujus in se certus arcani, (a) potus aceto consummata omnia est professus: fidem enim gestorum, omnia tum prophetarum dicta sumebant. Itaque ne minima quidem mandatorum Dei, nisi cum piaculo (b) Dei constituit esse solvenda (*Ibid.* 19): futuros minimos, id est, novissimos ac pene nullos denuntians, minima solventes. Nulla autem his minora possunt esse, quæ minima sunt. Minimum autem est omnium, Domini passio et crucis mors: quam si quis tamquam erubescendam non confitebitur, erit minimus; confitenti vero magnæ in cœlo vocationis gloriam (c) pollicetur.

16. *Evangelium qui legem excedat.* — Dico autem vobis, quia nisi abundaverit justitia vestra plus quam Scribarum et Phariseorum, non intrabitis in regnum cœlorum (*Ibid.* 20). Pulcherrimo ingressu opus legis cœpit excedere, ut non dissolveret eam, sed profectu potiore præcederet: aditum apostolis in cœlum, nisi justitiam Phariseorum æquitate anteissent, denuntians non futurum. Propositis igitur his quæ in lege præscripta sunt, profectu ea non abolitione transgreditur.

17. *Ira sine causa homicidii rea.* — Lex vetuit occidere, reatum homicidii severitate iudicii expiatura (*Ibid.* 21). Sed male in alterum commotæ mentis affectio idem in Evangeliiis habet (d) pœnæ; et ex præcepto fidei non minus rea ira est sine ratione suscepta, quam in operibus legis homicidium. Et qui dixerit fratri suo racha, reus erit concilio (*Ibid.* 22). Racha vacuitatis opprobrium est: et qui sancto Spiritu plenum convicio vacuitatis insinulat, sit reus concilio sanctorum; contumeliam Spiritus sancti sanctorum iudicium animadversione luiturus: **685** *Qui autem fatuum dixerit, reus erit gehennæ ignis.* Piaculi magni periculum est, quem salem Deus nuncupaverit, eum contumelia infatuati sensus lacerare: et stultorum intelligentiam salientem (eum

(a) In quibusdam libris *poto*, in aliis *potato aceto*, in nonnullis *potu aceti*, in Ps. cxxxii, n. 4, post *potulum aceti*. Deinde, pro *fidem enim gestorum*, longe malleus *finem enim gestorum*, Christi scilicet. *Perfectis enim omnibus*, ut dicitur in Ps. cxxxii, n. 4, ait: *Consummatum est.... Percucurrerat enim omnia sacramenti officia: et ubi in consummatione gaudetur, ibi in suscepti operis perfectione latitia est.* Itaque cum dixit Christus: *Consummatum est*, et continuo tradidit spiritum; *finem omnium prophetarum dicta* (apud Par. et in uno ms. Colb. *gesta*) *sumebant*: tum quia mors est finis et extremum eorum, quæ prophetæ ab ipso in carne gerenda prædixerant; tum etiam quia finem somit prophetia, cum ad exitum perducitur quodcumque ea prædictum est.

(b) Aliquot mss. *Deus*.

(c) Ita potiores mss. In aliis, *confitetur*. In vulga-

PATROL. IX.

A qui salit), stultæ intelligentiæ exasperare maledicto. Istiusmodi igitur æterni ignis erit pabulum. Ita quidquid lex (e) ne in ipsis quidem operibus damnavit, evangeliorum fides pro contumeliosa tantum verborum facilitate condemnat.

18. *Pax cum fratribus paci Dei præmittenda.* — Mutua igitur universos charitate deviciens, nullam impacificæ orationis fieri precem patitur: sed altario munera offerentes, si recorderentur habere se cum fratribus aliquid simulatam, reconciliatos humana pace reverti in divinam pacem jubet, in Dei charitatem de charitate hominum transituros (*Ibid.* 23 et 24).

19. *Cito ineunda est.* — Et quia nullum tempus vacuum affectu placabilitatis esse permittit, cito in omni vitæ nostræ via reconciliari nos adversario benignitate præcepit: ne in reditu gratiæ morosi, in mortis tempus non inita pace veniamus, nosque adversarius iudici tradat, et iudex ministro, et in carcerem mittatur, et non exeamus inde, donec reddamus novissimum quadrantem (*Ibid.* 25 et 26). In præceptis dominicæ orationis remitti nobis peccata nostra oramus exemplo, et data adversariis conditione veniæ, ipsius veniam deprecamur (*Matth.* vi, 12). Hæc itaque negabitur nobis, si aliis negatura nobis: nostroque ipi iudicio rei sumus, si in iudicii tempus non remissis simulatibus transeamus; adversario tradente nos iudici, quia manens in eum simularis nostræ ira nos arguit. Et quia charitas plurimum peccatorum legit (*I Petr.* iv, 8), et errorum nostrorum ambitiosa ad Deum patrona est; novissimum pœnæ quadrantem solvemus, nisi pretio ipsius aliquantum criminum culpa redimatur. Quid autem a pluribus in hoc capite sensum sit, non putavi esse tractandum. Hoc enim, quod adversario reconciliari (f) benevolentia jubemur, ad corporis et spiritus adversantium sibi concordiam retulerunt; sed nos ordinem doctrinæ tenentes, et opus legis evangelicis profectibus excedentes, non putavimus intelligentiæ continuationem oportere convelli.

20. *Audistis quia dictum est antiquis, non mæchaberis, etc.* (*Matt.* v, 27). Fertur suo cursu ordo præcepti, et prætermisissis legis operibus, jam in Evangeliiis adulterio motus tantum oculi incidentis æqua-

tis autem, *Dominus esse confitetur*. Hic magnæ vocationis gloriam dicit Hilarius, quasi magni nominis, iuxta illud: *Hic magnus vocabitur*.

(d) Singulare est illud *idem pœnæ*, pro *eandem pœnam*. Deinde notandum fidei vocabulum, legi, fidei præceptum præcepto legis opponi.

(e) Particula *ne* deest in vulgatis. Exstat in mss. quorum auctoritate hic adjicitur, maxime cum in lege homicidium perpetratum non gehennæ, sed iudicio dumtaxat condemnatum memoretur.

(f) Dum hic ait Hilarius, *reconciliari benevolentia*, et supra, *reconciliari benignitate*; vim græci sermonis expressit: quia, ut notat Hieronymus in hunc locum, *pro eo quod nos habemus in latinis codicibus consentiens, in græcis scriptum est εὐνοῖαν, quod interpretatur benevolus ac benignus*.

tur : et cum fornicationis opere punitur illecebrosa A
visus transcurrens affectio.

686 21. *Membra abscidenda, propinqui scandalizantes. Frustra corpus, et non cor, exsecatur. — Quod si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum, et projice abs te, etc. (Ibid. 29).* Fit innocentiae gradus celsior, et profectum fides sumit. Carere enim non solum propriis vitiis, sed et extrinsecus incidentibus admonemur. Non enim ex causis peccantium membrorum, corporis damna praecepta sunt : dextro enim oculo non minus sinister erraret. Certe pes sensu concupiscentiae carens damno inutilis est, in quem poenae causa (a) non incidet. Sed quia diversa invicem membra, corpus tamen omnes unum sumus ; abjicere a nobis, vel potius eruere, propinquitates (b) carissimorum nominum admonemur, si in illis aliquid B
tale ceruamus, ne in consortium criminis eorum de familiaritate veniamus : rectius utilibus et maxime necessariis, tamquam oculi et pedis membris carentes, quam usque in societatem gehennae, vitiosae propinquitatis teneamur affectu. Esset autem abscisio membrorum utilis, si et cordis esse posset exsectio. Cum enim (c) concupiscentia efficientiae comparetur, damnum corporis otiosum est, relicto voluntatis instinctu.

22. *Dictum est autem : Quicumque dimiserit uxorem suam, det illi repudium, etc. (Ibid. 31).* Aequitatem in omnes concilians, manere eam maxime in conjugiorum pace praecepit : legi addens plura, nihil demens. Nec sane profectus argui potest. Nam cum lex libertatem dandi repudii ex libelli auctoritate C
tribuisset, nunc marito fides evangelica non solum

(a) In mss. nonnullis omittitur particula negans. Potest retineri, ut sic ratiocinetur Hilarius : Causa poenae est peccatum : peccatum autem non est, ubi non est male appetitionis affectus : neque igitur in illam corporis partem poenae causa cadet, cum ipsa abque aliquo appetitionis affectu solum in re habeat ministerium necessariae servitutis, ut loquitur in Psal. cxx, n. 7. Itaque quia pes aut hujusmodi membrum non est causa culpae, adeoque nec poenae, inutili damno abscidetur, remanente interim concupiscentia. Potest et expungi praedicta particula, ac pes dici poenae causa, quomodo superius membra peccantia, hoc nimirum sensu : Pes, in quem poena indiget, cum concupiscentiae sensu careat, adeoque haec cum illo non resecetur, damno inutili abscidetur.

(b) Editi cum mss. non paucis, *carissimorum hominum*. Verius Vaticanus codex cum Rom. et Colb. *carissimorum nominum*. Unde infra cap. 18, n. 4, hic ipse locus notatur his verbis : *Superius in abscidendis manu vel pede propinquitatum contineri nomina exposuimus* : et cap. 10, n. 24, *dammantur qui domesticas nominum caritates dilectioni Dei praetulerint*. Illa autem nomina carissima sic recensentur in Psal. cxviii, n. 3 : *Irasci haec carissima nobis nomina, pater scilicet ac mater, uxor et filii non possunt, quod eos praecipitur odisse, etc.* Quo loquendi modo cum Hieronymus ep. xxix, de morte dicat, *quod fratres dividat, et carissima inter se nomina crudelis et dira dissociet*, haec verba se ex prophetali vaticinio mutuum esse subjicit.

(c) Hoc est, cum desiderium malum haud secus damnatur atque opus. Illic de concupiscentiae motibus, quos primo primos vocant, non est sermo.

(d) In tribus mss. *nullam malitiae causam*. Qui ex

voluntatem pacis indixit, verum etiam reatum coactae in adulterium uxoris imposuit, si illi ex discessionis necessitate nubenda sit : (d) nullam aliam causam desinendi a conjugio praescribens, quam quae virum prostituta uxoris societate pollueret.

23. *Jurandi consuetudo ac necessitas Christianis sublata. — Iterum audistis quia dictum est antiquis : Non perjurabis, etc. (Ib. 33).* Lex poenam posuerat perjurio, ut fraudulentiam (e) mentientium sacramenti religio contineret ; simulque plebs rudis atque insolens frequentem de Deo suo mentionem haberet familiaritate jurandi. Fides vero sacramenti consuetudinem removet, vitae nostrae negotia in veritate constituens, abjecto fallendi 687 affectu, simplicitatem loquendi audiendique praescribens ; ut quod erat esset, non esset vero quod non erat : (f) quia inter est et non, patens esset materia fallendi, *et quod ultra est, id omne de malo est (Ibid. 37)*. Quod enim est, suum est ut semper sit : quod vero non est, naturae est ut non sit. Ergo in simplicitate viventibus (g) jurandi religione opus non est, cum quibus semper quod est, est : quod non, non : et per haec eorum et opus et sermo omnis in vero est.

24. *Judaeorum superstitio damnatur. — Neque per coelum jurabis, quia sedes Dei est, et reliqua (Ibid. 34).* Non solum nos reddere Deo sacramenta non patitur, quia omnis Dei veritas dicti factique nostri simplicitate retinenda est : sed superstitionem contumaciae veteris condemnat. His enim elementorum nominibus Judaeis erat religio jurare, et caeli, et terrae, et Jerusalem, sed et capitis sui, quibus in contumeliam Dei (h) sacramento venerationem deferrebant. Quid

hoc loco volunt Hilarium non modo uxorem adulterii ream dimittendi, sed et alteram ducendi licentiam tribuere, aliud ei attribuunt, quam quod dicit aut sentit, cum maritum uxoris adulterae ab illius societate dimittat absolvat.

(e) Editi, *fraudentiam mentium* : castigantur ope mss.

(f) Apud Par. *qui* : quod in modum particulae interrogantis nonnullis forte placuerit : at videtur potius Hilarius praedicare, inter duo illa extrema est et non patere materiam fallendi, quae a Christo hic amputetur.

(g) In aliquot mss. *jurandum de religione*. Non displicet quod in Colb. *jurandi religio* : ut vocabulum opus per modum nominis adjecti pro necessaria efferratur. Jurandi necessitatem hic, superius consuetudinem, infra superstitionem, nusquam licentiam Christianis auferri docet Hilarius. Imo lib. v de Trin., n. 26 et 29, hanc Esae prophetae : *Et qui jurant super terram, jurabunt in Deum verum, evangelicis temporibus convenire demonstrans, juramentum etiam Christianis aliquando pium ac laudandum probat* : quod amplius liquet ex his tract. Ps. lxxii, n. 4 : *Quisquis in eo jurabit, sacramenti hujus religione laudabitur*. Hinc ubi subjicit, *nos reddere Deo sacramenta non patitur*, intelligere est citra necessitatem. Frustra igitur Scultetus hoc uno in Mathaeum loco fretus inter singulares Hilarii opiniones recenset, *juramentum omnino Christianis esse interdictum*. Quamquam gravissimorum virorum haec opinio quondam fuit.

(h) Plures mss. *sacramenti venerationem*. At potiores cum vulgatis *sacramento* : quibus favet illud Hieronymi in eundem locum, *Judaei per angelos et*

enim momenti erat jurare per cælum Dei sedem, A esse oportere demonstrat; ut boni gratuiti sit dispensatio gratuita, et mutuari volentibus non negemus quod mutuamur a Deo, semper sine habendi damno impertiendi ministerio (d) functuri.

25. *Ulciscendi libido coercetur.* — *Audistis, quia dictum est, oculum pro oculo, dentem pro dente, et reliqua (Ibid. 38).* Extensam fidel nostræ in æternum spem rebus ipsis Dominus vult prohari: ut ipsa B dissimulandæ injuriæ tolerantia testis iudicii sit futuri. Lex infidelem Israel intra metum (a) metu continebat, et injuriæ voluntatem injuriæ vicissitudine coercerat. Fides autem nullius tam gravem dolorem esse patitur injuriæ, ut ultionem expetat, et illatæ sibi quisquam vindex sit contumeliæ: 688 quia in iudicio Dei, et perpeccis injuriam plus est consolationis, et poena severior injuriosis. Atque ita non solum ab iniquitatibus nos abesse Evangelia præcipiunt, verum etiam ulciscendæ injuriæ exigunt dissimulationem. Nam accepta alapa maxillam alteram jubemur offerre (Ibid. 39), et mille passus onus vehentes, progredi in spatium passuum duum millium, injuriæ augmento profectum ultionis habituri, ipso virtutum cælestium Domino ad incrementum gloriæ C et maxillas palmis, et flagris scapulas offerente.

26. *Litium causæ amputantur. Munificentia jubetur. Gratia Dei gratuita sit dispensatio.* — Non solum autem iudicii humani refugienda esse arbitria præcipit, verum etiam cum damni voluntate vitanda; ut tunicam nobis volenti iudicio (b) exuere, remittamus et palliam (Ibid. 40): et per spem bonorum futurorum saccularem suppellectilem contemuentes, inanem gentium cupiditatem et vanitatem infructuosæ avaritiæ arguamus. Omnibus etiam dari quæ poposcerint jubet, et a precibus volentium mutuari os atque animum non referre; ut his, quibus indigent, per nostram munificentiam expleantur, et eorum vel sitim potu, vel famem cibo, vel nuditatem vestitu indulto arceamus: ac sic bonorum eorum, quibus a Deo indigeamus, digni reperiamur; cum obtinendi meritum indulgendi consuetudo conciliet. In officio quoque (c) dispensandæ ejus quam accepimus gratiæ, pronos

urbem Jerusalem et templum et elementa jurantes, creaturas resque carnales venerabantur honore et obsequio Dei.

(a) Abest metu, a Bad., Er., Lips. et pluribus mss.

(b) Bad. cum mss. *erare*. Mox in vulgatis, *per spem bonam*: ubi restituimus *per spem bonorum futurorum*, ex potioribus mss. Ita cap. 5. n. 6, habemus, nos in spem bonorum æternorum confirmari.

(c) Aliquot mss. cum Bad. et Er. *dispendendæ*.

(d) Beccensis codex, *fructuri*.

(e) Bad., Er., Lips. et aliquot mss. *sacramento*. Re-

esse oportere demonstrat; ut boni gratuiti sit dispensatio gratuita, et mutuari volentibus non negemus quod mutuamur a Deo, semper sine habendi damno impertiendi ministerio (d) functuri.

27. *Inimicorum dilectio.* — *Audistis quia dictum est, Diliges proximum tuum, et odies inimicum tuum, et reliqua (Ibid. 43).* Conclisit omnia bonitate perfecta. Amari enim lex proximum exigebat, et in inimicum licentiam odii dabat. Diligi vero inimicos fides præcipit, et petulantes humanarum mentium motus, publicæ charitatis frangit affectu (Ibid. 44); non solum iram ab ultione depellens, sed etiam in amorem mitigans injuriosi: quia gentium sit amantes amare, et commune sit diligere diligentes. Vocat igitur nos in Dei ut hæreditatem, ita et imitationem: bonis et B injustis, Christi sui adventu, in baptismi et Spiritus (e) sacramentis et solem tribuentis et pluviam (Ibid. 45). Ita nos ad perfectam vitam, per hanc publicæ bonitatis concordiam, quia nobis in cælo pater sit perfectus imitandus, instituit.

28. *Jactantia fugienda.* — *Attendite, justitiam vestram ne faciatis coram hominibus, etc. (Matth. vi, 1).* Omnem curam rerum præsentium amovet, et attentos tantum esse in spem futuri jubet, neque sectari vel hominum 689 favorem ostentatione bonitatis, vel jactantiam religionis orationis publicæ copia, sed intra conscientiam fidei fructum boni operis continentium: quia humanæ laudis consecratio eam tantum, quam ab hominibus expetit, mercedem sit receptura; cæterum promerendi Dei expectatio, præmium sit longæ patientiæ consecutura. Sinistra quoque manus ut ignoret opus dexteræ (subaud. jubet) (Ibid. 3). Sed numquid istud natura corporis sinit? aut intelligentiæ sensum manuum ministeria sortiuntur? Verum (subaud. hoc vult) ut in Dei scientia opera nostra consistant: cum sub nuncupatione membrorum, in his quæ geramus, eorum quæ nostra sunt atque nobiscum sunt conscientia arceatur

CAPUT V.

De oratione et jejunio, de thesauro in cælo, de lucerna corporis, de duobus dominis, de cibo et vestitu, de volatilibus et liliis agri et sæno, de sollicitudine diei, de festuca et trabe in oculo.

1. *Orationis locus, cor.* — Clauso quoque cubiculo D ostio jubemur orare, atque in omni loco precem fundere edocemur (Matth. vi, 6): et sanctorum oratio inter feras, carceres, flammæ, et de profundo maris ac bestię ventre suscepta est (Jonæ ii, 2). Ergo non

tinendum putamus cum Par. et melioribus mss. sacramentis. Hic enim duo distingui videntur Sacramenta, quorum alterum pluvie, alterum soli comparatur; hoc bonis conferatur ad fidei et charitatis augmentum, illud injustis in remissionem peccatorum et fecunditatem bonorum operum. In hanc opinionem confirmamur ex verbis in psal. cxviii, n. 5: *Est ergo, quantum licet existimare, perfecta illius emundatio puritatis etiam post baptismi aquas reposita, quæ nos sancti Spiritus sanctificet adventu, etc. Quæ hic baptismi et spiritus, superius n. 10, aquæ ignisque sacramenta vocati opinamur.*

occulta domus, sed cordis nostri cubiculum ingredi, A et clauso mentis nostræ secreto orare ad Deum, non multiloquio, sed conscientia admonemur, quia dictorum verbis opus omne præcellat. (a) De orationis autem sacramento necessitate nos commentandi Cyprianus vir sanctæ memoriæ liberavit. Quamquam et Tertullianus hinc volumen aptissimum scripserit: sed consequens error hominis, detraxit scriptis probabilibus auctoritatem.

2. *Jejunantis sit conscientia pura, et bona opera.* — Cum autem jejūnatis, nolite fieri sicut hypocritæ tristes: exterminant enim facies suas, ut pareant hominibus jejūnantes, etc. (Ibid. 16 et 17). Jejuniorum profectum docet extra jactantiam confecti corporis esse oportere, neque de (b) injuriæ ostentatione favorem gentium consecrandum; sed omne jejunium in sanctæ operationis decore ponendum. Oleum enim fructum misericordiæ esse, cælestis et propheticus sermo est. Ergo bonitatis operibus caput nostrum, id est, vitæ nostræ sensus orandus est; quia intelligentia omnis in capite est: sordesque in facie abluendæ, ne quid sit horrore ex vitiiis, sed magis gratia candoris sit in (c) occurso: atque ita nos 690 in splendorem bonæ conscientie elutos, et in gratiam misericordis operis delibutos, Deo jejunia nostra commendent. Cæterum fugientes in jejuniis hominum conscientiam (d) unctis capitibus, et ridiculi magis erimus, et cogniti.

3. *Ubi cor hic, ibi post hanc vitam erit.* — Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra, et reliqua (Ibid. 19). Prætermissa igitur humanæ gloriæ et opulentie sollicitudine, omnem placendi Deo curam sumi oportere demonstrat: quia humanam laudem vel corporum vitia, vel obrectatio invidentium corrumpat; et hic thesaurus pecuniæ, aut detrimento sit periculosus, aut furto. Cæterum laus cælestis æterna est, nec subrepentis furto subtrahenda, nec tinea aut rubigine invidiæ exedenda: corde nostro sedem thesauri utram sit (e) secutum habituro, et intelligentiæ nostræ lumine aut cum pecunia damnosa futuro, aut cum Deo sempiterno.

(a) In mss. hic dumtaxat sit initium capitis 5. Ut hic Hilarius, ita Ambrosius Lucam exponendo dominicam orationem prætermisit.

(b) Bad., Er. et Lips. *inediæ*. At Par. cum omnibus mss. *injuriæ*: quod mendose scriptum putamus loco *incuriæ*.

(c) Hic supple *Dei* vocabulum. Jam enim legimus cap. 4, n. 7: *eos visui et occurso Dei esse patentes, quibus per animi nitorem ac vitæ puritatem potestas sit contuendi*. Utroque in loco videtur respici parabola virginum, quibus dicitur: *Ecce sponsus venit, exite obviam ei*. Rursum huic lucem confert illud ex tract. ps. cxi, n. 9: *In abluenda facie nitorem puræ conscientie exegit, ne quid in nobis sordidum, ne quid oblitum adhæreret: in capite vero unguendo, doctrinis nos atque operibus spiritualis institutionis perfectos esse præcepit*.

(d) Carnutensis codex, *comptis capitibus*. Monet Hieronymus Christum hic loqui juxta ritum provincie Palestinæ, ubi diebus festis solent unguere capita.

(e) In vulgatis, *secutus*: solæcismus quem emendant mss. Ante in nonnullis *utrum*, non *utram*: quod

4. *Corporum claritas aut tenebræ æternæ pro diversa ratione animorum.* — *Lucerna corporis tui est oculus tuus* (Ibid. 22). Continens sensus est. De oculi enim (f) luminis officio lumen cordis expressit. Quod si simplex et lucidum manebit; claritatem æterni luminis corpori tribuet, et splendorem originis (g) suæ corruptioni carnis infundet. Si autem obscurum peccatis, et voluntate erit nequam; vitiiis mentis natura corporis subjacebit. Et si lumen, quod in nobis est, tenebrosum sit; quantas necesse est ipsarum tenebras esse tenebrarum (Ibid. 23)? quia jam periculose solet animi generositati terrenæ carnis vitiosa origo dominari, longeque magis peccata corporum ingravescere, si etiam cupiditatibus adjuventur animorum: ex eoque (h) fieri præter naturam suam corpora nostra tenebrosa, si in illis mentium lumen extinctum sit; quod si per simplicitatem spiritus retinuerimus, lumine suo necesse est et corpus illuminet.

5. *Deo et sæculo serviri nequit.* — *Nemo potest duobus dominis servire*, etc. (Ibid. 24). Dum dominorum infidele servitium est, nec par ejusdem potest esse ad sæculum atque ad Deum cura. In alterum enim necesse est odium sit, in alterum amor: quia idem opus diversæ dominorum non conveniat voluntati, nec pauperes spiritu Deo placentes ambitiosæ sæculi hujus possint apti esse jactantiæ.

6. *Sæculi contemptu cælum unum suspiret animus.* — *Ideo dico vobis, ne cogitatis in corde vestro, quid manducetis; neque corpori vestro, quid vestiatis. Nonne anima vestra pluris est quam esca, et corpus pluris est quam vestimentum* (Ibid. 25)? Contemptum sæculi, et fiduciam futurorum toto superiore 691 sermone præceperat. Nam cum ad injuriam pronos jubet esse, et ad damnum voluntarios, et ad ultionem negligentes, et ad diligendum (i) promiscuos, et ad humanam gloriam incuriosos; confirmari nos in spem bonorum æternorum laborat. Plures enim et amor præsentium, et desperatio futurorum incertos facit: et aut illecebris capit, aut infidelitate confundit: Ergo regnum cælorum, quod prophetæ nuntiaverunt, Joannes prædicavit, Dominus noster in se esse posi-

ad sedem vel in Deo vel in pecunia habendam rectius refertur. Post in iisdem *damno*: hoc ad intelligentiæ lumen referri queat, quod in pecunia damnosum, in Deo sempiternum futurum sit.

(f) Vocabulum *luminis* in vulgatis omissum, supplemus ex mss. Sic et infra n. 7, non simpliciter *ex oculo*, sed, *ex oculi lumine corpori quoque splendorem spoondit*.

(g) Hilarius hic, veterum more, animam nostram spectat ut ex natura sua quamdam lucem, quemdam splendorem. Sic a Gregorio Naz. Or. xlii post quam num. 12, dicti sunt angeli *secundi splendoris primi splendoris administri*, num. 15, homo secundum animam *angelus alius* nuncupatur.

(h) Apud Par. *fuert*: corrupte. Tum *præter naturam suam*, id est, amplius quam ex natura sua sint, quasi præter naturales tenebras, novas quasdam contrahant extincto lumine mentium; *quod lumen si retinuerimus*, etc.

(i) Hoc est, ad diligendos amicos vel inimicos, seu ad bene vel male sibi facientes promiscue se habere.

tum est professus, vult sine aliqua incertæ voluntatis ambiguitate sperari: alioquin justificatio ex fide nulla est, si fides ipsa fiat ambigua. Igitur curam nullam esse vestitus et cibi præcipit, dicens et escis animam, et cibo corpus esse pretiosius.

7. *Altior sensus latet in prædictis.* — Et quidem pulchrum est, præsentium rerum contemptu, curam tantum divinis rebus impendere: sed altius sermo descendit, et in cœlestis dicti intelligentiam verbis subjecta ratio extenditur. Thesaurum Dominus condidit in cœlo, et ex oculi lumine corpori quoque splendorem spondit, et dominis duobus neminem placere posse testatus est: et post hæc ait: *Ideo dico vobis, ne cogitetis in corde vestro, quid manducetis; neque corpori vestro, quid induatis.* (a) Quæ consequuntur, non satis propositionibus congruunt. Numquid et nuius domini servus non possit circa vestem esse cibumque sollicitus? Numquid per adversam valetudinem hebetato oculi lumine obscurabitur corpus? aut quod corporis lumen esse possit ex oculo? Numquid thesaurizare in cœlis sola nuditas aut famæ poterit?

(a) Id est, licet in his: *Ideo dico vobis ne cogitetis*, particula *ideo* connexionem superiorum cum subsequentibus indicet: tamen quæ illud *ideo* consequuntur, non satis congruunt cum iis quæ præcedunt.

(b) Editi, *in substantia*. Rectius m. s. potiores, *in substantiam*; hoc est, qua in æternum valeant subsistere atque conservari: tum pro *et cum*, mallems *ut cum*; maxime quia in ms. Colb. post sequitur, *in sæculi gaudia transeant*.

(c) Hoc est, cum abjecta æternitatis spe in cultu ac metu Dei ita demorentur, ut cultus ac metus sui nullam utilitatem sperent. *Dejectus enim unusquisque vel motus de gradu spei ejus quam susceperat apud Creatorem, facile jam declinatur ad alterius spei auctorem*, ut loquitur Tertullianus de resurr. carnis n. 2.

(d) In vulgatis, *gravissimoque*. Renovetur particula supervacanea auctoritate ms. Colb. Neque audiendi quinque alii, qui hunc locum ita exhibent: *igitur ex summo impietatis affectu, gravissimoque diffidentia, prædicatio ita admonet*. Admonet porro Dominus ex affectu pietatis, post quam prædixit diffidentia periculum.

(e) Quid hic corporeum dicat Hilarius, non satis liquet. Cum tamen in Psal. cxxix, n. 3, explicaturus illud Joannis, *Deus spiritus est*, subjiciat, *invisibilis scilicet et immensa atque intra se manens et æterna natura*; innuit id corpus esse, quod immensitate aut æternitate carens intra se non maneat. Id ipsum confirmare videtur in Psal. cxxiv, n. 6, ubi docet Deum omnibus adesse: et hoc, quia *Spiritus est omnia penetrans et continens. Non enim secundum nos corporalis est, ut cum alicubi adsit, absit aliunde*, etc. Ubi vides id vocari corporeum, quod *cum alicubi adsit, absit aliunde*. Cui igitur hic asserens nihil non in substantia et creatione corporeum, id una ratione confirmet, *quia omne quod creatum est, in aliquo sit necesse est*; nil vetat quo minus intelligatur id corporeum dicere, quod in aliquo tantum, non in omni tempore aut loco sit, seu quod in alio aliquo, non intra se maneat. Id quoque corporeum vocare potuit, quod cum ex partibus aut qualitatibus natura sua compositum sit, nihil non habet quod ad integritatem sui pertineat: quo spectat illud in psal. cxxix, n. 4: *Quidquid compositum est, habet initium quo corporatur ut maneat*. Imo apud Phœbadium Hilarii æqualem vacuo et inani ac non pleno corpus opponitur. Ipse enim Dei filius ab illo vocatur *Dei sermo*, non

8. *De resurrectione quædam dubia solvuntur.* — Sed quia corruptus circa futurorum curam infidelium sensus est, calumniantium quæ in resurrectione corporum species sit futura, quæ (b) in substantiam æternitatis alimonia; et cum ex difficultatibus quæstionum inutilium, quædam utendarum præsentium voluptatum ratio quæsitæ est, inutili (c) metu circa Dei reverentiam demorantes, in sæculi gaudia transeunt; atque ita est, ut duobus dominis unius infidele servitium sit: igitur ex summo pietatis affectu, gravissimo (d) diffidentia periculo ante prædicto, ita admonet: *Nonne anima pluris est quam esca, et corpus pluris est quam vestimentum* (*Ibid.* 25)? In dictis Dei veritas est, et rerum creandarum efficientia omnis in verbo est. Ita nec quod spondit ambiguum est, nec inefficax 692 quod locutus est. Nihil est quod non in substantia sua et creatione (e) corporeum sit: et omnium, sive in cœlo sive in terra, sive visibilium sive invisibilium, elementa formata sunt. Nam et animarum species, sive obtinentium corpora, sive corporibus exsultantium, (f) corpoream tamen nature suæ substantiam sortiuntur; quia

sonus vocis, sed res substantiva ac per substantiam corpulentiva. Tum prosequitur, *Non enim sine substantia constitit, quod de tanta substantia fecit* (forte *fuit*). *Nihil ergo vacuum de pleno, nihil inane de solido: quia Dei sermo spiritus Dei Christus instructus est, et, ut evidentius dicam, sermonis corpus est. Corpus enim spiritus, sed corpus sui generis. Nam et invisibilis et incomprehensibilis spiritus: numquid tamen et inane et vacua res* (forte *rei* aut *vacua res*) *Deus*. Quo sensu Tertullianus, lib. de carne Christi, num. 42, dixisse videtur: *Omne quod est, corpus est sui generis. Nihil est incorporale, nisi quod non est*. Sic et Tullius, lib. iv, de Finibus: *Atii, quasi nullum corpus sit hominis, ita præter animam nihil curant: cum præsertim ipse quoque animus non inane nescio quid sit* (neque enim id possum intelligere), *sed in quodam genere corporis*. Id demum corporeum vocare licet, quod non est sine aliqua ad corpus habitudine, sicque intelligi commode potest illud Ev. d. i apud Augustinum epist. clviii, num. 11: *Animam ergo omni corpore carere penitus non posse, illa res ut puto ostendit, quod solus Deus omni corpore semper caret*. Hæc interim notæ subsequenti præmissa sint.

(f) Difficile est hunc locum conciliare cum pluribus aliis, puta tract. psal. lxi, num. 7, psal. cxviii, n. 8, necnon psal. cxxix, n. 4, 5 et 6, ubi anima non modo spiritalis, sed et incorporalis diserte asseritur. Si pro corpoream, legere liceret congruam, nihil jam difficultatis superesset. Sed lectionem Claudiani Mamerti ayo jam receptam mutare quis sibi arroget? Verum aliter conciliari valet, si attendatur Hilarii scopus. Non enim ei sermo est de interna animarum substantia, sed de externa quadam aut quasi externa, quæ in modum vestimenti aut alimoniae ad vitam earum conservandam requiratur. Totus quippe est contra eos, qui resurrectionem licet a Deo audiant, de ea tamen idcirco diffidunt, quia quæ alimonia tum futura sit non assequantur. Primo itaque resurrectionem adstruit, de qua ambigere stultum sit, post quam eam Deus et in dictis verax, et in factis potens spondit. Tum asserta resurrectionis veritate non minus vanum ostendit, de alimonia sollicitum esse, cum experientia doceamur, nihil a Deo semiplenum aut non integrum, non formatum et quodam modo corporatum creari, sed omnia ab eo accipere quæ ad substantiæ semel creatæ conservationem necessaria sint. His addit, Deum qui promisit majora, animam

omne quod creatum est, in aliquo sit necesse est. At- A que ideo (a) ineptiam inutilissimæ quæstionis Deus arguens, non patitur, anima et corpore in æternitatis substantia collocandis, spem nostram futuri in resurrectione cibi et vestitus sollicitudine demorari : ne (b) tanto pretiosa reddenti, corpus scilicet atque animam, contumelia in non efficiendis levioribus inferatur.

9. *Non laborant demones ut habeant unde vivant.*— *Respice volatilia cæli, quoniam non serunt, neque congregant in horrea: et pater vester cælestis pascit illa. Nonne vos magis pluris estis (Ibid. 26)?* Sub nomine volucrum exemplo nos immundorum spirituum adhortatur: quibus sine aliquo negotio quærendi et congregandi, vivendi tamen tribuitur de æterni consilii potestate substantia. Atque ut ad immundos istud B spiritus referri oportere monstraret, adjecit: *Nonne vos magis pluris estis illis?* de comparationis præstantia, discrimen nequitiae et sanctitatis ostendens.

10. *Corpora in statura viri perfecti suscitandi.*— *Quis autem vestrum potest adjicere ad staturam suam cubitum unum? Et de vestimento quid 693 solliciti estis (Ib. 27, 28)?* Fidem vitalis substantiae nostræ de documento spirituum firmavit: opinionem autem habitus futuri, judicio communis intelligentiæ dereliquit. Cum enim universorum corporum, quæ vitam hauserint, diversitatem in unum consummatum virum perfectumque sit excitaturus, solusque potens sit ad uniuscujusque proceritatem cubitum unum et alterum tertiumve præstare, de vestitu, id est, de specie corporum, cum quanta ejus contumelia C ambigimus (Ephes. iv, 13)! qui ut æqualem atque uniformem omnem hominem efficiat, tantum mensuræ sit humanis corporibus additurus.

11. *Lilia non laborantia angeli. Cur liliis comparati angeli.*— *Considerate lilia agri quomodo crescunt;*

scilicet et corpus, non negaturum esse leviora, hoc est, allmoniam et vestimentum. Denique totum hoc illustrat exemplo spirituum immundorum, quibus, sine aliquo negotio quærendi et congregandi, vivendi tamen tribuitur de æterni consilii potestate substantia. Unde et post pauca concludit: *Fidem vitalis substantiæ nostræ de documento spirituum firmavit.* Ubi igitur ait, *Animarum species corpoream naturæ suæ substantiam sortiuntur*, nihil aliud sibi vult, nisi animas non interire, sed unde in sua vita conserventur ac subsistant accipere: cum quod hic corporea substantia, numero sequenti vivendi substantia, et num. 10, vitalis substantia verbis jam apertioribus nuncupetur. Hanc porro vitalem substantiam homines ex se et non aliunde sumpturos tacite significat num. 11, ubi tradit angelos ex originis suæ sorte ut sint semper accipros; quod diserte jam declarat in psal. cxlvii, n. 3, ubi beatorum cætus nullius egens ad corporis animæque substantiam prædicatur. Denique cum Hilarius eos hic refellat, qui de animarum post resurrectionem tum allmonia tum vestimento solliciti sunt; cumque infra cap. xi, n. 4, explicaturus illud, *Homines molibus vestitum*, vestimentum animæ interpretetur corpus quo anima ambitur ac circumscribitur, *Vestem*, inquit, *ambitum corporis quo anima induitur significat*: quid hic sibi vult, *Corpoream naturæ suæ substantiam sortiuntur*, nisi, Non carent veste, quæ a corporibus numquam non ambiuntur? Ad summum

non laborant, neque nent. Dico autem vobis, quoniam nec Salomon in omni gloria sua coopertus est sicut unum ex istis, etc. (Ibid. 29). Lilia non laborant, neque nent: et Salomon coopertus eorum gloria non fuit, propheta magnus, et merito dilectæ sapientiæ Deo carus. Sed lilia nascuntur potius, quam operiuntur. Coopertio autem velamentum est corporis, non corpus ipsum. Quod si ad sensum humanæ intelligentiæ referatur, colorem liliæ, velamenti candor potuerat æmulari. Sed lilia non laborantia neque nentia significari intelligenda sunt (c) angelorum cælestium claritates, quibus extra humanæ scientiæ eruditionem, sui que operis mercedem, a Deo gloriæ 694 candor indultus est: ne quid ex proprio labore aut arte existimarentur habuisse. Et cum in resurrectione similes homines B Angelis erunt, sperare nos cælestis gloriæ voluit operimentum, exemplo angelicæ claritatis. Est autem in natura istius germinis, ut aptissime cælestibus Angelorum substantiis comparetur. Hoc enim efflorescens, cum a stirpe detentæ humi radicis avelitur, naturæ suæ virtutem licet aruisse putetur occultat, et redeunte tempore rursum liliæ sui honore vestitur. Ex se (d) enim efflorescit ac redditur; et quod est, nec radici potest dehere nec terræ: cum ille qui se subeat succus, ex se sit. Atque ita annuæ licet hujus viriditatis exemplo, virtutem (e) suæ cælestis substantiæ æmulatur: cum ex eo tantum, quod intra se acceptum habeat, alatur in florem. Ideo ergo lilia non laborant, neque nent: quia Virtutes angelorum, ex ea quam adeptæ sunt originis suæ sorte, ut sint semper accipiant.

12. *Fœnum, gentes. Resurgent ad ignem æternum. Justorum resurrectio longe minus ambigenda.*— *Si enim fœnum agri, quod hodie est, et cras in ignem mittitur, Deus sic vestit; quanto magis vos (f) modicæ fidei (Ibid. 30)?* Fidei nostræ inviolabilem confidentiam exem-

igitur hic sensit animas numquam existere extra omne corpus: cum tota quæstio non de animæ substantia, sed de subsistendi modo versetur. Sed hæc interpretetur quisque ut volet, modo non credat Hilarium iis dictis animam in se ipsa corpoream voluisse: aliter enim eum sensisse constat, ut fute in generali præfatione singulari dissertatione demonstratum est. Observamus obiter quosdam in his, *Animarum species, sive obtinentium corpora, sive corporibus exsultantium*, animas humanas et angelos significari existimare. Nobis tamen potius ad diversum animarum humanarum statum videntur referenda.

(a) Ita cum Par. mss. potiores. Plures alii cum Bad., Er. et Lips., *inertiam*.

(b) Par. *tanto pretiosiora*, quod prior Lipsius ex Erasmi margine in textum transtulerat: *renitentibus* mss. quorum alii habent *tanta*, alii *tanto pretiosa*.

(c) In vulgatis, *ut angelorum*: redundat *ut*, neque exstat in mss.

(d) In vulgatis, igitur. Concinnius in mss. enim. Exemplo liliæ, cujus stirps a radice excisa cum jam calices suos emisserit, ita eosdem nutrit ac fovet, ut penitus efflorescant, ostenditur vitam angelorum, ex propria, et non externa substantia foveri.

(e) Ex pluribus mss. hic revocatur vocabulum *suæ*, quod non ad liliam refertur, sed ad cælestem substantiam, quæ sua est, seu quæ ex sua natura ut semper sit habet.

(f) Plures mss. *minimæ fidei*.

plorum auctoritate confirmat : ut tanto majoris periculi res sit ambigere, quanto impensiore cura omnem occasionem infidelitatis abstulerit. Fœnum non idcirco nascitur, ut detur igni; neque ideo vestiendi ejus peculiaris Deo cura est, ut cremetur: sed sub fœni nomine nuncupatas esse a Deo gentes, crebro invenimus. Germen autem illud est, quod virtutis suæ flore dilapso, ad calorem solis arescit. Igitur requies nulla gentibus, neque mortis, ut volunt, compendio quies dabitur: sed corporalis et ipsis æternitas destinabitur ut ignis æterni in ipsis sit æterna materies, et in universis sempiternis exerceatur ultio sempiterna. Si igitur gentibus idcirco tantum indulgetur æternitas corporalis, ut mox (a) igni judicii destinentur; quam profanum est, sanctos de gloria æternitatis ambigere, cum iniquis æternitatis opus præstetur ad pœnam. Omnem igitur expectationem nostram in fide repromissionum et virtutis suæ potestate exigit collocari: ut cura rerum quibus indigemus omissa, ab eo potius omnia, a quo ipsi vitale exordium sumpsimus, exspectemus, regnumque Dei vitæ nostræ stipendiis quæramus. Et hæc recte perfecteque viventium merces est, ut in novam coelestemque substantiam ex hac corruptibilis corporis materie transferantur, et corruptio terrena coelesti in corruptione mutetur. Gentium igitur est, infidelitatis istius cura angere: quibus sæculi amore detentis, et corporis gaudiis occupatis, nullum per fidem et confessionem Dei in coeleste regnum iter quæritur et optatur.

13. *Dies quid. Sollicitudo in diem non cadit. Circa quæ tota versari debeat hominis cura.* — *Nolite ergo solliciti esse de crastino. Crastinus enim dies sollicitus erit sibi ipse. Sufficit diei malitia sua (Ibid. 34).* Commune iudicium est, diem esse labentium temporum cursum luce solis illuminatum, quem nox interjecta discriminat, et interveni suo diei diem subrogat: futuri autem temporis significantia continetur in crastino. Ergo de futuro sollicitos nos esse Deus venit. Incuria autem sollicitudinis relaxatæ, non negligentia, sed fidei est. Cur enim solliciti simus in crastino; cum crastinus dies sibi ipse sollicitus sit? Ergo anxietatem nostram ipsa pro nobis dies sollicita depellit. Sed sollicitudo, ut arbitror, proprius est hominis affectus: hanc enim excitat aut curæ, aut metus, aut doloris anxietas. Dies vero currens est temporis: et sola (b) providentiam consecuta sollicitudinis recipiunt affectum. Constituetur ergo dies esse animal, quod et caveat, et prospiciat, et curet; cui et malitia propria sufficiat, neque extrinsecus accidenti sit cumulanda peccato. Sed natura rei non ca-

pit, diem deputare mentis affectum: ergo et quod sibi ipsa sollicita est, et quod ei malitia sua sufficit, et quod inhibemur solliciti esse de crastino; totum (c) sub dictis coelestis significantiæ continetur. Jubemur igitur non ambigere de futuris; satis enim vitæ nostræ malitia, et dierum quibus vivimus peccata sufficiunt, ut et cetera hæc purganda et promerenda omnis vitæ nostræ meditatio laborque versetur, ne etiam de futurorum diffidentia inexpiabilis Irreligiositas contrahatur: cum cessante cura nostra, ipsa in officio suo, quæ sunt futura, sollicita sint, et nobis æternæ claritatis profectus, Dei procurante bonitate, jam non sollicitis præparetur.

14. *Judicare de Dei sponsonibus nefas est. Cur.* — *Nolite judicare, ne judicemini. Quo enim iudicio judicaveritis, judicabitur de vobis (Matth. vii, 1, 2).* Omne iudicii officium penitus Deus submovet, nec ullum omnino suscipi patitur. Sed compugnare propositis subsequentiæ existimantur, cum dicit: *Quo iudicio judicaveritis, judicabitur de vobis.* Sed superius ait: *Nolite judicare, ne judicemini.* Numquid boni iudicii arbitrium suscipi non oportebit? Atquis profectus pro conditione iudicii judicandos, et universis genere quo mensi sunt metiendum. Ergo nunquam bene iudicabitur, si omnino non erit iudicandum. Sed jam dudum, ut superius cognoscitur, nihil in verbis Dei leve aut inane tractatur: omnisque hæc ultra sensum gentilium aurium sermo est. Iudicari enim de sponsonibus ausi vetuit: quia ut iudicia ex incertis rebus inter homines stantur, ita et hoc iudicium adversum Deum ex sentiendi atque optatandi ambiguitate suscipitur, quod penitus repellit a verbis, ut constans potius fides retineatur; quia non sicut in rebus cæteris, peccatum sit **696** peccatum iudicasse; sed (d) in his rebus tantummodo de Deo iudicium, initium esse sit criminis.

15. *Infidelitas quale et quantum peccatum. Frustra alios corrigit non correctus.* — *Quid autem vides festucam in oculo fratris tui, et trabem in oculo tuo non vides, et reliqua (Ibid. 3)?* In consequentibus docuit, solam in Spiritum blasphemiam extra gentiam futuram, cæteris omnibus Deo indulgentiam largientem. Peccatum autem in Spiritum est, Deo virtutis potestatem negare, et Christo substantiam adinere æternitatis: per quem, quia in hominem Deus venit, homo rursus fiet in Deum. Ergo quantum inter festucam et trabem discriminis est, tantum ostendit peccatum in Spiritum conditionem cæterorum criminum excedere: ut cum infideles delicta corporis aliis exprobrant, onus peccati (e) quo de promissis

(a) In septem mss. igni iudici: lectio non spernenda, ut ignis iudex dicatur quasi ignis vindex. Aliam tamen confirmat tract. psal. xii, num. 11, ubi *inutiles et infructuosos igni iudicii deputatos* legimus.

(b) Editi, *sola providentia*; castigantur ex mss. Rom., Colb. et Carn. Providentiam autem vocat Hilarius providendi ac prospiciendi facultatem.

(c) Ita mss. potiores, id est, totum hoc spiritualiter dictum est. Alii vero cum vulgatis, *sub dicti coelestis significantia*.

(d) Par. in rebus, omisso pronomine *his*, quo sponsones Dei indicantur. Mox. apud Bad., Er. et Lips. *initium*, ubi in aliis libris *rectius, initium*.

(e) Apud Par. *quod promissis*. Juvet hic totum Hilarii argumentum, quod non per se omnibus satis apparet, paucis perstringere. Sic enim ratiocinatur: Qui de promissis Dei ambigit, ambigit se evasurum in Deum. Circa hoc incertus, non credit Christum Deum; siquidem ad hoc, cum esset Deus, factus est homo, ut homo fieret Deus. Qui autem Christum

Dei ambigant, in se ante non videant, (a) infidelitatis trabe in oculo tamquam in mentis acie insidente. Fit enim sæpe, ut assumamus nobis arguendi alios auctoritatem, sine ullo propriæ emendationis exemplo; et medendæ cæcitatæ alienæ jactantiam præferamus, ipsi in tenebris corrupti luminis constituti: cum difficile quemquam sit præstare (b) quod egeat, et optimum sit exemplo potius docere quam dictis. Cura erga propriæ adhibenda est cæcitati: quia ex natura rerum fest, non prius aliquem purgandæ de oculo fratris festucæ idoneum effici posse doctorem, quam de mentis suæ lumine trabem perfidæ gravantes egerit.

CAPUT VI.

De margaritis anteporcis, de pseudopropheta, de domo edificata supra petram.

1. *Mysteria Christi caute gentibus et hæreticis aperienda.* — *Nolite dare sanctum canibus, neque miseritis margaritas vestras ante porcis, et reliqua (Matth. vii, 6).* Præceptis et promissis Dei nihil pretiosius sanctiusque est, quæ sanctificatis nobis immortalitatis thesaurum largiuntur. Horum igitur sacramenta atque virtutes neque in gentes efferre, neque cum hæreticis conferre permittimur. Canes enim, de oblatrandi adversus Deum rabie, gentes sunt nuncupatæ. Porcorum vero hæreticis est nomen: quia quamvis unguæ bifidæ sint, acceptam tamen Dei cognitionem non ruminando disponunt. Ergo et (c) concorporationem Verbi Dei, et passionis mysterium, et virtutem resurrectionis non promiscue tractare nos convenit, neque imperite incurioseque proferre: ne ignorantiam nostram, si perfectæ scientiæ desit instructio, proterant atque conculcent, et infirmitatem in Deo passionis irrideant; conversique in nos, contradictionum aculeis imperitiam nostram fidemque dirumpant.

2. *Orationis vis contra imperitiam. Lex caritatis.* — Sed in his, quæ ignorabimus, via nobis consequendæ veritatis aperitur: quam obtinere in sola precum mora est. Ut igitur sentiamus credamusque omnia, et nullo ambigæ voluntatis differamur incerto; orandum est, quærendum est, pulsandum est (*Ibid.*, 7): oratione (d) misericordiam, inquisitione profectum, tentamento aditum reperturi. Quin etiam ad spem obtinendi, exemplo humani affectus docemur. Nam cum nos filiis piscem panemve poscentibus, non serpentem simus aut lapidem reddituri; quanto magis nobis optimus ac præstantissimus pater Deus orantibus perfectæ fidei munera largietur (*Ibid.*, 9 et seq.); neque sit pro vitæ cibo lapidem duritiæ

Deum non credit, peccat in Spiritum sanctum, id est in Christi divinitatem, quod peccatum trabs infidelitatis est in oculo mentis.

(a) Editi, omissis verbis *infidelitatis trabe*, subiiciunt in oculo utroque: restaurantur ex mss. in quorum nonnullis deest vox *infidelitatis*.

(b) In excusis, quod exigat. Melius in mss. quod (vel quo) egeat. Hoc est quod scholæ dicunt, nemo dat quod non habet.

gentilis, aut pro baptismi conservatione serpentem veneni hæretici præstiturus? Consummavit deinde omnia bonitatis exemplo, universos amoris mului pace conjungens: in eo legis et prophetarum mandata constituens, ut universorum in nos bonitatem optantes, ipsi omnibus boni simus.

3. *Via cæli a paucis trita, et e contra.* — *Intrate per angustam portam. Quam lata et spatiosa via, quæ ducit ad perditionem!* Arduum in cælum iter hominis est, et aditus angustus ac tenuis: cæterum perditionis via lata est. Hanc plures obtinent, illam porro pauci inveniunt. Paucis enim damna rerum præsentium cara sunt: quibus cupiditates et animi vincere et corporis frangere, et exposita totis sæculi viribus illecebrarum omnium lenocinia præterire, maximum cælestis spei lucrum est. Illis autem quibus solum bonum est scortari, comessari, ambire, inolescere, fastidire, odisse, diripere, plurimus est frequentatum iter tale comitatus.

4. *Dei servus non verbis, sed factis dignoscitur.* — Et quia paucorum esset viam angustam invenire, fraudulentiam eorum qui eam se quærere mentirentur exponit, dicens: *Attendite a pseudopropheta, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, etc. (Ibid., 15).* Blandimenta verborum et mansuetudinis simulationem admonet fructu operationis expendi oportere: ut non qualem quis se verbis referat, sed qualem se rebus efficiat spectemus; quia in multis vestitu ovium rabies lupina contegitur. Ergo, ut spinæ urvas, ut tribuli ficus non generant, et ut iniquæ arbores utilia poma non afferunt (*Ibid.*, 16): ita ne in istis quidem consistere docet boni operis effectum; et idcirco omnes cognoscendos esse de fructibus. Regnum enim cælorum sola verborum officia non obtinent: neque qui dixerit: *Domine, Domine*, hæres illius erit (*Ib.*, 21). Quid enim meriti est Domino dicere *Domine, Domine*? Numquid Dominus non erit, nisi fuerit dictus a nobis? Et quæ officii sanctitas est nominis nuncupatio; cum cælestis regni iter obedientia potius voluntatis, (e) non Dei nuncupatio repertura sit?

5. *Cælum non mirabilibus sed bonis operibus redditur.* — *Multi mihi dicent in illa die, Domine Domine, nonne in tuo nomine prophetavimus?* et reliqua (*Ib.* 22). Etiam nunc pseudoprophetarum fraudulentiam et hypocritarum simulamenta condemnat, qui gloriam sibi ex verbi virtute præsumunt, in doctrinæ prophetia, et dæmoniorum fuga, et istiusmodi operum virtutibus: atque hinc sibi regnum cælorum pollicentur. Quasi vero eorum aliquid proprium sit, quæ loquuntur aut faciunt, et non omnia virtus Dei invocata perficiat:

(c) Bad., Er. et Lips. *incorporationem*. Alii vero libri *concorporationem*. *Corporationem* prologo in psalmos n. 5, 6 et alibi dicere solet Hilarius.

(d) Ms. Rom. *misericordia, inquisitione profectum*. *testamento aditum reperturi*; falsa veri specie, licet in cæteris etiam exstet *misericordia, inquisitione, profectu*, ac deinde in duobus *testamento*.

(e) Editi, *quam Dei*: reluctantibus mss. Rursum particula *potius* cum non jungitur infra c. 8, n. 8.

cum doctrinæ scientiam lectio afferat, (a) dæmoniorum fugam Christi nomen exagitet. De nostro igitur est beata illa æternitas promerenda: præstandumque est aliquid ex proprio, ut bonum (b) velimus, malum omne vitemus, totoque affectu præceptis cælestibus obtemperemus; ac talibus officiis cogniti Deo simus, agamusque potius quod vult, quam (c) quod potest gloriemur: repudiens eos ac repellens, quos a cognitione sua opera iniquitatis averterint.

6. *Tentationum progressus.*—Omnis ergo qui audit verba mea, et facit, similem cum æstimabo viro sapienti, qui ædificavit domum suam super petram, et reliqua (*Ibid.*, 24). Sensus est superioribus junctus. (d) Objurgans enim pseudoprophetarum jactantiam et hypocritarum signenta, per comparationis exemplum perfectæ in se fidei hominem exponit, quod is, qui verba sua et audiat et faciat, super petram sit ædificatus, et fundamento stabili firmoque consistat, (e) eumque incidentium tempestatum impetu non posse dissolvi; in petra se ipsum Dominus significans, validum ædificii fundamentum. (f) Cum autem qui ex se in sublime opus excreverit, moveri non possit vel pluviis, vel fluminibus, vel vento; in pluviis, blandarum et sensim illabentium voluptatum illecebras significat, quibus primum fides rimis patentibus immadescit: post quas torrentium prokursus, id est, graviorum cupiditatum motus incurrit: atque exinde tota ventorum vis circumflantium (g) desævit, universus scilicet diabolicæ potestatis spiritus infertur. Sed fundamento petræ homo ædificatus **699** insistet, nec moveri loco suo poterit. Stultus vero hæc audita dissimulans, tamquam super arenam opus ædificationis impenderit, infideliter stat, cito pluviis illabentibus (h) subluendus, et fluminibus propellendus, et ventis differendus, secundum naturam super quas ædificatus est arenarum, cum gravi ruinæ suæ strage solvendus (*Ibid.*, 25).

7. *Scopus prædictorum.* — Atque ita superiorum (i) comparationum exemplo Dominus nos voluit, et

(a) Sic mss. At editi, *dæmonia Christi*, etc.

(b) In aliquot mss. *malimus*. Ita autem vult Hilaris de nostro promerendam beatitudinem, ut salutis nostræ opus Dei esse non neget. *Et competens*, inquit in ps. cxlii, n. 12: *Illam humanæ verecundiæ professio est, ut quod per Spiritum Dei in terram rectam deducendus sit, id non meriti esse sui arroget*. Tum n. 13, meritum cum gloria Dei præclare conciliat his verbis: *Habuit quidem hoc iustitia verecundiæ ut quidquid illud sibi beatitudinis sperat, id pro magnificentia Dei potius, quia Deo beata et æterna et bona tribuere sit dignum, quam pro merito suo postulet. Sed tamen præferens honorem et misericordiam Dei, merendi quoque id per se non exclusit officium*, etc.

(c) Apud Par. quod prodest. Rectius in aliis libris quod potest, id est, de potestate Dei gratis et absque ullo merito indulta.

(d) In pluribus mss. *subjurgans*.

(e) Ita codex Colb. aliis faventibus. At Bad., Er. et Lips. cum aliquot mss. omittunt eumque, ac proximum verbum consistat: moxque subjiciunt possit dissolvi.... Dominus significat. Malletus, quodque incidentium tempestatum impetu non possit dissolvi.

(f) Editi, eum ædem... moveri non possit.

A efficere quæ jussit, et credere quæ spondit. Consummatis igitur omnibus, turbæ mirabantur doctrinam ejus, qua se non Scribarum et Phariseorum more docuisset (*Ibid.*, 28 et 29). In verborum enim virtutibus effectus potestatum metiebantur.

CAPUT VII.

De leproso quem curavit, de puero tribuni paralytico, de socru Petri, de plurimis et diversis curis.

1. *Sensus allegoricus nil detrahit litteræ veritati. Lex jam inutilis.*—Et descendente eo de monte, secuta sunt eum turbæ multæ. Et ecce leprosus quidam veniens adorabat eum dicens, Domine, si vis, potes me mundare, et reliqua (*Matth.* vii, 1 et 2). In exordio sermonis (j) admonuimus, ne quis forte existimaret aliquid rerum gestarum fidei detrahendum, si res ipsa profectus rerum consequentium continere in se doceremus. Nihil enim veritati detrahit, imitationem veritas consecuta. Toto igitur superiore sermone Dominus fidei præcepta tradiderat, legem excesseerat, jam inutilem atque inefficacem excedendo significans. Mandatorum observantiam exegerat, ante promissorum suorum spem fidissimam imperaverat: quod igitur post hæc primum gesserit, contentendum est.

2. *Legis infirmitas a Christo suppletur.*—Adest leprosus, emundari se rogat, purgatur verbi potestate (k) cum tactu, jubetur silere (*Ibid.*, 3 et 4), sed tamen ostendere se sacerdoti et munus quod Moyse in testimonium fieri præcepit offerre. Curatio igitur (l) audientis et credentis turbæ et cum Domino de monte venientis in leproso ostenditur: quæ vitiosa labe corporis contaminata, auditaque regni cælorum prædicatione curari se rogat; (m) cum tactu corporis visitatur, Verbi virtute curatur, et ut salus hæc **700** non offerretur potius, quam quæreretur, silentium imperatur, et ostendere se sacerdotibus jubetur: ut prænuntiatus in lege factis et operibus cernatur; et in quo lex infirmabatur, in eo (n) verbi virtus intelligeretur: præmium quoque receptæ salu-

(g) Bad., Er. et omnes prope mss. *desæviat*.... inferatur.

(h) In vulgatis, *subruendus*. Verius in mss. *subluendus*. Non enim domus pluviis evertitur, sed eversioni præparatur. Sic lib. ii de Trin. n. 22, laudatur fundamentum non inundationibus subluendum. Et in ps. Lxviii, n. 5: *Sunt et aquæ arenosam domum subluentes*.

(i) Editi conturbationum exemplo corriguntur ex potioribus mss.

(j) Puta cap. 2, num. 2.

(k) Editi, *contactum jubetur silere*. Verbis evangelicis, *tetigit eum dicens, Volo, mundare*, magis congruunt mss.

(l) Sic mss. potiores. Alii vero libri, *obedientis*, ac post verbum *venientis* adjiciunt *adoratio*.

(m) In vulgatis, *contactu*. Rectius in mss. *cum tactu*. Sic enim et tempus notatur impertitæ sanitatis, quando carne a Verbo assumpta populus visitatus est, et Verbi virtus cum corporis tactu jungitur, quomodo superius in his, *purgatur verbi potestate cum tactu*.

(n) Vocabulum *verbi* abest a Bad., Er.; Lips. et aliquot mss.

tis, qui purgatus est, Deo offerat (a); sed ut donum illud non sit ex avibus, sed ut homo ipse a sordibus peccati corporis emundatus, in sacrificium Dei transeat (*Levit. xiv, 4*); quia quod Moyses in lege præceperit, testimonium sit, non effectus.

3. *Tribunus, princeps gentium crediturarum.* — Post hæc autem cum introisset Capharnaum, accessit ad eum quidam tribunus rogans eum, et dicens: Puer meus jacet in domo paralyticus, etc. (*Matth. vii, 5 et 6*). Sequitur emundationem leprosi, paralytici pueri curatio. Sed quid istud est, quod non dignum se tribunus pueri dominus profitetur esse, ut Christus domum ejus introcat, puerum videat, et præsens præsentem opem afferat; seque habere milites, jubere quod velit, et in potestate posito parere sibi plurimos, similiter et Dominum curationem verbo posse præstare? De tribunus posuisse me satis sit, principem esse gentium crediturarum. Quis hic princeps sit cui subjecti sunt plures, qui volet scire, Moysi in Deuteronomio canticum (*Deut. xxxii*), et Salomonis librum Ecclesiasticum, ubi de dispersione gentium quædam locuti sunt, legat: nobis tantum de puero tractatus sit.

4. *Gentium salus ex fide.* — Succedit deinde in hoc puero post paralysis sanitatem (b) curationi populi de monte descendens, salus gentium. Jacebat enim puer dissolutus in domo humili, corruptibili, et ingressu ejus, cujus tamen egens erat, Salvatoris indigna. Et tribunus scit puerum verbo posse sanari quia salus gentium omnis ex fide est, et in præceptis Domini vita est universorum. Igitur jacentes in sæculo, et peccatorum morbis dissolutæ gentes existimandæ sunt: omnibus undique artibus fluidis, et ad consistendi officium ingrediendique corruptis. Quorum salutis sacramentum in tribuni puero expletur, non tamen ingressuro domum Christo. Licet enim in sæculo demoratus sit, vitia tamen sæculi et peccata non adiit.

5. *Tribunus non erat de gentibus* — Miratus deinde fidem ait, *Non inveni tantam fidem in Israel* (*Ibid. 10*). (c) Non erat tribunus iste de gentibus: et quomodo in Israel fides talis non est reperta; cum qui crederet esset Israelita? Sed ut similitudinem futuri hæc ipsa veritas æmularetur; idcirco verbi ratio subjecta est, tantam fidem, quanta gentium est, in Israel non reperiendam, et cum Abraham et Isaac et Jacob in regno cælorum ex ultimis gentibus quieturos (*Ibid. 11*). Perfecta quidem est in puero secundum credentis fidem veritas sanitatis: sed præsentium

(a) Supplendum hic jubetur. Tum particula *sed* apud Par. perperam expuncta est.

(b) Lips. et Par. *curatio populi*: prave. Planius hæc ita diceret: Populi de monte descendens curationi in leproso significatæ succedit salus gentium præfigurata in puero post paralysis sanitatem. Quamquam de nostro reposuimus *paralysis*, maxime cum in ms. Tur. exstet *paralyticis*, ubi in editis et aliis scriptis habetur *paralytici*.

(c) Becensis codex, *nam erat*: non sibi constat, dum proximo subjicit, *cum crederet, quia esset Israelita*.

efficientia etiam futurorum imagini proficere monstratur, quando et tribuno eredente, 701 et puero salvato, nec talis in Israel fides reperta est, et regni cælorum consortium cum Abraham gentibus destinatur.

6. *Petri socrus infidelitatis affectio. Petrus fidelis et apostolatus princeps.* — Cum venisset Jesus in domum Petri, vidit socrum ejus jacentem et febriçantem, et reliqua (*Ibid. 14*). In socru Petri, vitiosa infidelitatis æstimatur affectio, cui adjacet libertas voluntatis, quæ nos quadam sibi conjugii societate conjungit. Ergo ingressu Domini, (d) in Petri domum, id est, in corpore curatur infidelitas peccatorum calore exæstians, et vitiorum ægra dominatu. Mox deinde sanata, officii famulatu ministrat. Nam primus credidit, et (e) apostolatus est princeps: et quod in eo ante languebat, Dei verbo invalescens (f) ministerio tamquam publicæ salutis operatum est. Recte autem hanc ex socru Petri similitudinem ad affectionem infidelitatis aptari, loco qui de nuru et socru consequitur tractabimus (*Cap. 10, n. 18*). Nunc autem ideo infidelitatis socrus Petri nuncupabitur, quia usque dum credidit, voluntatis suæ servitio detinebatur.

7. *Christus passione sua infirmitates nostras sanavit.* — *Vespere autem facto obtulerunt ei multos demonia habentes: et eiciebat spiritus immundos*, etc. (*Ibid. 16*). Curationem promiscuam horis vespertinis, concursus eorum quos post passionem docuit recognoscere: omnium peccata dimittens, omnium infirmitates auferens, et malarum voluptatum insiditium incentiva depellens, passione corporis sui, secundum prophetarum dicta, infirmitates humanæ imbecillitatis absorbens (*Ibid. 17*):

8. *Qua ratione hæc explicanda.* — *Videns autem Jesus turbas multas circum se, jussit discipulos suos ire trans fretum. Et accedens ad eum quidam Scriba ait, Magister, sequar te quocumque ieris*, et reliqua (*Ibid. 18 et 19*). Multa incurrunt, quæ sensum communem movere possunt. (g) Atque non nos intelligentiam fingimus, sed gesta ipsa intelligentiam nobis impertiuntur. Neque enim res intelligentiæ, sed rei intelligentia subsequendat. Turbæ plures sunt, et ire trans fretum Dominus discipulis præcipit. Non existimo cadere in Salvatoris bonitatem, ut circumcursantes relinquere voluerit, et secretum quoddam (h) impertiendæ salutis eligere. Deinde consequitur Scriba, dicens magistrum se quocumque ierit secuturum: sed nihil a Scriba dictum factumve legitur, quod pos-

(d) Editi, in *Petri domum, id est, corpus*.

(e) Rom. ms. *apostolatu*. Hilaril mentem illustrat illud Innocentii epist. ad Victorium dicentis de Petro, *per quem et apostolatus et episcopatus in Christo cepit exordium*.

(f) Mss. Carn., Colb., Vatic. et Rom. *ministeria... operatus est*.

(g) Lips. et Par. *at non nos*, Bad. et Er. *ad quem non nos*: refragantibus mss.

(h) Bad. et Er. *imperandæ salutis*.

set offendere. Dominus respondit, vulpibus esse foveas, et cœli volucribus nidos quiescendi, filio autem hominis, quo reclinet caput suum, locum esse nullum (*Ibid.* 20). Et discipulum postulasse, dari sibi tempus patris sepeliendi: hoc negatum, et pli atque humani officii vetitam religionem (*Ibid.* 21 et 22). Ergo rerum tantarum, et tam diversarum ratio promenda est: atque ita, ut secundum continentem rerum ordinem, et gravissimas veritatis ipsius causas, interioris significantiæ intelligentia explicetur.

702 9. *Fidelium electionis typus. Ecclesiæ navis.* — Discipulorum nomen non in duodecim tantum Apostolis versari existimandum est. Nam præter Apostolos, plures fuisse discipulos legimus. Ex omni igitur turba quedam fieri (a) jubetur electio: eorum scilicet, qui Dominum per multa sæculi hujus pericula et jactationes essent secuturi. Ecclesia enim instar est navis, et plurimis locis ita nuncupata est: quæ diversissimi generis et gentis (b) vectore suscepto, subjecta est omnibus et ventorum flatibus et maris motibus. Atque ita illa et sæculi et immundorum spirituum vexatur Incursibus. Propositis enim periculis omnium motibus, Christi navem, id est, Ecclesiam introimus: scientes nos mari ventoque jactandos. Ut igitur ordo typicæ significantiæ colereret, possetque intelligi fidelium portio conscendentium navem, et infidelium turba residentium; Scribæ et discipuli persona subjungitur.

10. *Scriba doctor legis, infideles adumbrat. Vulpes, pseudopropheta. Volucres cœli, dæmones. Caput Christi Deus. Omnes in Ecclesiam invitati.* — Et quidem Scriba, qui est unus ex doctoribus legis, an sit secuturus interrogat. Quasi vero lege non hunc esse Christum, quem sequi esset utile, contineretur. Igitur infidelitatis affectum sub diffidentia interrogationis expressit: quia fidelis assumptio non interroganda est, sed sequenda. Ut autem eadem interrogatio infidelitatis esset punita iudicio; Dominus respondit, vulpes habere foveas, et volucres cœli nidos quibus requiescant, hominis autem filium non habere ubi caput suum reclinet. (c) Vulpes est animal insidiosum, circa domorum se occultans foveas, et domesticis avibus insidians: atque hoc nomine pseudoprophetas nuncupari aliquot locis legimus. Volucres autem cœli sæpe numero immundos spiritus cognominari didicimus. Dei ergo filius paucitatem sequentium contuens, et doctore legis diffidente an sequeretur ipsum, exprobrat pseudopropheta esse foveas, et immundis spiritibus nidos quiescendi; quod extra navem relictum, id est, extra Ecclesiam positum, effecti sint incolatus pseudoprophetarum, et habitatio dæmonum: filium autem hominis, se scilicet cui

(a) In vulgatis, videtur. At in mss. jubetur, quomodo et in sacro textu, jussit discipulos suos ire trans fretum.

(b) Hic ut infra c. 21, n. 2, vector passive sumitur.

(c) Mss. summo consensu, vulpis.

(d) Editi, unus in cœlis est. Rectius mss. vivus, puta loco mortui: et hoc, quia per Dei fidem vivos vivo oporteat adherere, ut infra subjicitur.

A caput Deus sit, non reperire in quos collocata Dei cognitione requiescat: invitatis omnibus ut in navem, ita in Ecclesiam; paucis metu maris, id est sæculi, secuturis.

11. *Patri infideli an jus in filium fidelem.* — Adest post hæc discipulus, non interrogans an sequatur (jam enim sequi oportere se credit), sed permitti sibi orans sepelire patrem. Accepimus in dominicæ orationis exordio, ita primum precandum: Pater noster qui es in cœlis (*Matth.* vi, 9). Ergo quia credentis in discipulo populi persona est, admonetur ut meminerit quod pater sibi (d) vivus in cœlis est. Sequi autem **703** Dominum jubetur, quia et volebat, ita ut mortui mortuum sepeliant. Sed nullum arbitror officium expectari a mortuis posse. Quomodo ergo mortui mortuos humabunt? Primum igitur ostendit, perfectam in se fidem nulla sæcularis in alterum officii religione esse devinctam: deinde inter fidelem filium patremque infidelem jus paterni nominis non relinqui. Non igitur obsequium humani patris negavit: sed addendo, *Dimitte mortuos sepelire mortuos suos*, admonuit non admisceri memoriis sanctorum mortuos infideles: mortuos autem etiam eos esse, qui extra Deum vivant. Et idcirco mutua mortuis officia relinquenda, ut mortui sepeliantur a mortuis: quia per Dei fidem vivos vivo oporteat adherere.

CAPUT VIII.

De discipulis in navi excitantibus Jesum, de duobus dæmoniis in terra Gerasenorum, de paralytico curato et lectum auferente.

1. *Christus quando et quanto periculo dormiat in nobis.* — Et ascendente eo in naviculam, secuti sunt eum discipuli. Et ecce tempestas magna facta est in mari, et reliqua (*Matth.* viii, 23 et seqq.). Navem discipulis introgressis tempestas oritur, mare commovetur, navigantes turbantur. Ipse vero somno consopitus (e) illementium metu excitatur, oratur ut opem afferat. Et increpitis iis quod modicæ essent fidei, vento et mari tranquillitatem imperavit, (f) cum admiratione hominum præceptis ejus ventum et mare obedisse. Igitur secundum hæc ecclesiæ, intra quas verbum Dei non vigilaverit, naufragæ sunt: non quod Christus in somnum relaxetur, sed quod somno nostro consopiat in nobis. Maxime autem illud accidit, ut a Deo (g) præcipue in periculi metu et vexatione speremus. Atque utinam vel spes sera confidat sese periculum posse evadere, Christi (h) intra se virtute vigilante. Perpetuam autem nobis objurgationis suæ recordationem reliquit, dicens: *Modicæ fidei, quid timidi estis* (*Ibid.* 26)? metum scilicet motuum sæcu-

(e) Carnutensis codex cum uno Colb. compositus.

(f) Illud, cum admiratione hominum, eandem vim habet ac, mirantibus hominibus.

(g) Latino conjectanti legendum esse prædium non suffragantur mss.

(h) Vulgati, intra nos servitute vigilante: corriguntur auctoritate mss.

larium, cum quibus (a) Christi fides vigilet, nullum esse oportere.

2. *Discipuli cur jam homines, non discipuli dicantur.* — Consequitur deinde hominum admiratio dicentium: *Qualis hic homo est, quod venti et mare obediunt ei (Ibid. 27)?* Non discipulorum hic sermo, sed gentium est. Nam cum superius et discipulos tantum navem introisse, et a discipulis tantum excitatum esse dixisset; nunc admiratos esse homines significat, (b) hominibus hominem 704 in ipsa admiratione dicentibus. Qua nominum conversione intelligitur, omnia opera Christi, omnesque ejus virtutes ut Dei esse laudandas: quia piaculi gentilis miserrimique erroris stultitiam demonstrat, quod eum ex humilitate passionis hominem potius nuncupent, quam ex virtutibus Deum.

3. *Et cum venisset trans fretum in regionem Gerasæ, occurrerunt ei duo homines dæmonia habentes de monumentis exeuntes, periculosi nimis, et reliqua (Ibid. 28).* Duum hominum occursum, dæmonum in duos homines longa possessio, et periculosa trans-euntibus via, et transfugiendi in porcos deprecatio, et purgatis hominibus gregis ipsius per præceps in mare casus, dehinc pastorum in oppidum fuga, populi de civitate progressus, et ne urbem Dominus adiret legatio, et reditus ejus in patriam, et illic paralytici in lecto jacentis oblatio, et (c) pro fidei merito in tempore ipso peccatorum remissio, et murmur Scribarum, et virtutis confessio, et paralytici etiam sub onere lectuli in domum reditus, et hominum admiratio, hanc habent causam.

4. *Dæmones e gentibus expulsi hæreticos obtinent. Christus a Judæis repudiatus* ABIT AD GENTES. — In exordio generis humani in tres fuit humani generis divisio, Noe scilicet filios, ex quibus secundum prophetiam Genesis, Sem in possessionem Dei delectus est. Extra urbem autem, id est, extra legis et prophetarum synagogam, duos homines in monumentis dæmones detinebant: duarum scilicet gentium origines intra defunctorum sedes et mortuorum reliquias obsederant, efficientes prætereuntibus viam vitæ

(a) Sex mss. *Christus vigilet*: non alio sensu, cum secundum fidem nostram aut vigilantem aut dormientem, et Deus et Christus in nobis vigilent et dormiant, ut exponitur in psal. cxx, n. 9. Rectius tamen in aliis libris exprimitur fidei vocabulum propter verba modicæ fidei.

(b) Vocem *hominibus* in vulgatis omissam revocamus ex mss. retinentes simul subsequentem, scilicet *hominem*, quamvis in his desit.

(c) Abest *pro fidei merito* a tribus mss.

(d) In aliquot mss. *ex genere*, omissio vocabulo Sem, quod omnino cum aliis libris retinendum. Vult quippe Hilarius, gentium infidelitati proximam esse hæresim, maxime quæ resurrectionem negat, quæ populi Dei, seu generis Sem portionem corrumpit. His porro explanat illud, *Erat autem non longe ab illis (duobus dæmoniacis) grex multorum porcorum*: ubi in porcis hæreticos intelligit hic et infra, ut et superior cap. 6, n. 1.

(e) Editi, *sæcularium*: refragantibus mss. cum quibus deinde malimus præcipitantur... morituri,

præsentis infestam. Igitur ut esset in rebus gerendis futuri plena meditatio, venienti Domino duo homines occurrunt: ut occursum eorum, concurrentium ad salutem voluntas indicaretur. Sed in hominibus dæmones proclamant, cur sedem invidet, cur ante judicii tempus infestet. Adjacebat etiam eis duobus gentium populis plebs (d) ex Sem genere Sadducæorum, quorum hæresis ex Judæis negatæ resurrectionis piaculum est. Videntes igitur dæmones, non sibi jam locum in gentibus derelinqui, ut patitur habitare se in hæreticis deprecantur: quibus occupatis, totus in mare impetu rapido per præceps grex coactus est: in cupiditatem scilicet (e) sæcularem dæmonum præcipitantur instinctu, in aquis multis, id est, cum reliquarum gentium 705 infidelitate morituri.

B Atque etiam in hoc typica ratio servata est, ut non satis esset dixisse præcipitatos in mare, nisi etiam adderetur, *Et mortui sunt in aquis multis*. Quorum principes atque pastores rerum talium admiratione turbati ad urbem veniunt, et quæ gesta sunt nuntiant (Ibid. 32, 33). Urbs illa Judaici populi habet speciem, (f) quæ Christi operibus auditis, Domino suo obviam pergit, prohibens ne fines suos urbemque contingeret; neque enim Evangelia (g) lex recipit: a qua repudiatus, in civitatem suam revertitur (Math. ix, 1). (h) Deo civitas fidelium plebs est. In hanc igitur navi, id est (i) Ecclesia, vectus introiit.

5. *Adam obtinuit veniam.* — Jamque in paralytico gentium universitas offertur medenda. Sed et curationis ipsius verba sunt contuenda. Non dicitur paralytico, *Sanus esto*; non dicitur, *Surge et ambula*; sed dicitur, *Constans esto fili, remissa sunt tibi peccata tua (Ibid. 2)*. In Adam uno peccata universis gentibus remittuntur. Hic itaque Angelis ministrantibus curandus offertur, hic filius nuncupatur, (j) quia primum Dei opus est: huic remittuntur animæ peccata, et indulgentia primæ transgressionis ex venia est. Non enim paralyticum peccasse aliquid accepimus: cum præsertim alio in loco idem Dominus dixerit, cæcitatem a nativitate non ex peccato aut proprio aut paterno fuisse contractam (Joan. ix, 3).

nimirum hæretici, quam cum vulgatis præcipitatur... moriturus.

(f) In vulgatis, *qui*. Melius in mss. *quæ*, scilicet *urbs*.

Unde et mox legitur *a qua*, non *a quo*.

(g) In pluribus mss. desideratur *lex*; quo nomine suppresso, verbum *recipit* ad Judaicum populum referre liceret. Horum loco apud Bad. extat, *evangelica lex præcepit*: apud Lips. *evangelicam legem percepit*.

(h) Editi, *Dei civitas*: non suffragantibus mss. quorum tres mox subjiciunt, *in hanc igitur sedem navi*, etc.

(i) Sic plures mss. ut etiam conjectabat Latinius. At editi, *id est Ecclesiam*. Hanc autem plurimis locis navim nuncupari ipse Hilarius superiori capite n. 9, observat.

(j) In vulgatis, *qui*. Rectius in potioribus mss. *quia*: qua particula redditur ratio cur Adam dicatur filius Dei, ad imitationem scilicet Lucæ iii, 38, ubi ait, *Qui fuit Henos, qui fuit Seth, qui fuit Adam, qui fuit Dei*. Paulo ante Bad., Er. et Lips. cum aliquot

6. *Christum esse Deum.* — (a) Veritatis deinde ordo A succedit in gestis, quamvis futuri species expleatur in dictis. Movet Scribas remissum ab homine peccatum (*Matth.* ix, 3) : hominem enim tantum in Jesu Christo contuebantur. Et remissum est (b) ab eo, quod lex laxare non poterat; fides enim sola justificat. Deinde murmurationem eorum Dominus intropiscit, (c) dicitque facile esse filio hominis in terra peccata dimittere (*Ibid.* 4 et 5). Verum enim nemo potest dimittere peccata, nisi solus Deus : ergo qui remittit Deus est. Quia nemo remittit nisi Deus, Deus in homine manens curationem homini præstabat : et nulla ei agendi et loquendi erat difficultas, cui subest totum posse quod loquitur.

7. *Paralytici curatione quam multa doceantur.* — Porro autem ut ipse (d) esse in corpore positus intelligi posset, qui et animis peccata dimitteret, et resurrectionem corporibus præstaret; ait, *Ut sciatis quoniam filius hominis habet potestatem in terra dimittere peccata, ait paralytico, Surge, et tolle lectum tuum* (*Ibid.* 6). Satis fuerat 706 dixisse, *Surge* : sed quia omnis erat perficiendi operis ratio explicanda; adjecit, *Tolle lectum tuum, et vade in domum tuam.* Primum remissionem tribuit peccati, dehinc virtutem resurrectionis ostendit, tum sublatione lectuli infirmitatem ac dolorem corporibus docuit afuturum (al. abfuturum), postremo reditu in domum propriam iter in paradisu credentibus esse redhibendum, ex quo Adam parens universorum peccati labe dissolutus exserat.

8. *Venia omnes egent. Non miranda in Christo potestas dimittendi peccata.* — *Videntes autem turbæ timerunt* (*Ibid.* 8). Opus istud admiratio potius consequi, non metus debuit; sed manet etiam nunc ordo mysterii; ut veritati præsentium, futurorum species (e) adjecta sit dictorum et factorum Domini virtutem turbæ timent. Magni enim timoris res est, non dimissis a Christo peccatis in mortem resolvi : quia nullus sit in domum æternam reditus, si cui indulta non fuerit venia delictorum. *Et honorificaverunt Deum, qui tantam dedit potestatem hominibus.* Conclusa sunt omnia suo ordine, et cessante jam desperationis timore honor Deo redditur, quod tantam dederit hominibus potestatem : sed soli hoc Christo erat debitum, soli de communionis paternæ substantiæ hæc agere erat familiare. Non ergo hoc venit in admirationem, quod posset ista (quid enim non posse Deus

credetur?); alioquin laus de uno homine, non de pluribus exstitisset : sed delati Deo honoris hinc causa est, quod potestas hominibus (f) ac via data sit per verbum ejus, et peccatorum remissionis, et corporum resurrectionis, et reversionis in cœlum.

CAPUT IX.

De Matthæo publicano, de Pharisæorum et discipulorum Joannis jejunio, de assuto panno rudi, de profusio mulieris, de filia principis excitata a mortuis, de duobus cæcis, de surdo et mulo.

1. *Et cum transiret inde Jesus, vidit hominem sedentem in teloneo Matthæum nomine, et ait illi, Sequere me, et reliqua* (*Matth.* ix, 9). Matthæum publicanum sedentem in teloneo sequi se jubet. Et concedens in domum convivium instruit, et cum eo publicanorum et peccatorum turba discumbit : Pharisæis discipulos objurgantibus, cur magistro cum publicanis cibus esset. Quibus respondet, Sanis medico opus non esse, sed curatione ægrotos indigere : euntesque jubet discere quid sit, *Misericordiam* 707 (g) *volo quam sacrificium.*

2. *Publicani. Matthæi vocatio. Salus omnibus necessaria, nulli a lege præstatur.* — Publicanorum nomen ex vita est, qui relictis legis operibus, gerere se usu communi et publico maluerunt. Ergo ex domo, id est, ex peccatis corporis, Matthæum Dominus evocavit, in cujus mentem ingressus recumbit. Illic enim idem Evangelii istius scriptor est, et de peccati sui domo exiens, Dominum ipse (f. in se) suscepit, interiore ejus habitatione illuminatus, intra quem evangelicis cibus peccatoribus et publicanis convivium divite copia præparatur. Æmulatio deinde agit Judæos, Dominum publicanis et peccatoribus communicare (*Ibid.* 11). Quibus ille operata infidelitatis velamine verba legis exprompsit, se quidem ægrotis opem ferre et medicinam egentibus præstare; eis autem, qui se sanos existimarent, necessariam curationem nullam esse. Sed ut intelligerent, neminem suorum sanum esse; admonuit ut discerent quid est, *Misericordiam volo, non sacrificium* (*Ibid.* 13) : legem scilicet, sacrificiorum observatione devinctam, opem ferre non posse; sed salutem universis in misericordiæ indulgentiæ reservari. *Non enim veni justos vocare, sed peccatores in penitentiam.* Omnibus venerat; quomodo ergo non se justis venisse dicit? Erant ergo quibus necesse non erat ut veni-

mss. *angelis ministrandus offertur* : male. De Adæ salute videsis notam g col. 647 hujus editionis.

(a) In nonnullis mss. *veritati* : non placet. Veritati hic ut sæpe alias opponitur species futuri : ut ordo *veritatis* idem sit quod rerum vere gestarum ordo.

(b) In vulgatis, hic omisso verbo substantivo *est*, non satis patet Hilarii sententia.

(c) In mss. Rom., Vatic., Colb. et Carn. alius est subsequentium verborum ordo, puta, *dicitque, Nemo potest dimittere peccata, nisi solus Deus : ergo qui remittit, Deus est : facile esse (Colb. est) filio hominis in terra peccata dimittere. Verbum enim Dei in homine manens, etc.*

(d) Apud Bad. *esset*. Erasmus deinde verbum *esse*

post *posset* transtulit, detorta nonnihil Hilarii sententia, qua vult a Christo declarari, eum ipsum in se jam cerni corporatum, cui convenit peccata dimittere.

(e) Par. cum ms. Colb. *adtexta*. Concinnius alii libri, *adjecta*, nimirum præter præsentium veritatem. Deinde in aliis etiam edit. post verba *dictorum et factorum* punctum figebatur; cum n. 6, futuri speciem in dictis expleri dicat Hilarius, non in factis.

(f) In vulgatis, *hac via*. Magis placet cum quatuor mss. *ac via*, maxime cum de reversione ad cœlum mox sermo sit.

(g) Aliquot mss. cum vulgatis, *malle*.

rel? Sed nemo justus ex lege est. Ostendit ergo in-
nem justitiæ esse jactantiam : quia sacrificiis infir-
mibus ad salutem, misericordia erat universis in lege
positis necessaria. Nam si justitia fuisset ex lege,
venia per gratiam necessaria non fuisset.

3. *Christus sponus. Cibus vitæ, quo præsente nemo
esurit. — Tunc accesserunt ad eum Joannis discipuli
dicentes, Quare nos et Pharisæi jejunamus frequenter,
discipuli autem tui non jejunant (Ibid. 14)?* Jeju-
bant Pharisæi et discipuli Joannis, et Apostoli non
jejunabant. Sed istis spiritualiter respondet, sponsum-
que se Joannis discipulis ostendit. Joannes enim re-
positam in Christo omnem vitæ spem spondit; et
recipi a Domino discipuli ejus adhuc eo prædicante
non poterant. Usque in eum enim lex et prophetæ
sunt; et, nisi lege finita, in fidem evangelicam eorum
nemo concederet. Quod vero præsentem sponso jeju-
nandi necessitatem discipulis non esse respondet
(Ibid. 15); præsentis suæ gaudium, et sacramentum
sancti cibi edocet, quo nemo se præsentem, id est, in
conspectu mentis Christum continens, (a) indigebit.
Ablato autem se jejunaturos esse dicit : quia omnes
non credentes resurrexisse Christum, habituri non es-
sent cibum vitæ. (b) In fide enim resurrectionis sacra-
mentum panis cælestis accipitur : et quisquis sine
Christo est, (c) in vitæ cibi jejunio relinquetur.

7084. *Hunc cibum non percipit vetus homo. — Ut
autem intelligerent, non posse sibi in veteribus positis
perfecta hæc salutis sacramenta committi, compara-
tionis posuit exemplum. Pannum rudem vestimento
veteri non adsui, quia vetustatis infirmitatem vir-
tus (d) adsumentis rudis dissolvat : et vinum novum
veteribus utribus non infundi; ferventis enim musti
calor utres veteres abrumpit (Ibid. 16 et 17) : infir-
mas videlicet vetustate peccatorum et animas et
corpora, novæ gratiæ sacramenta non capere. Fiet
enim scissura peior, effusoque vino utres veteres
peribunt. Duplex enim talium erit reatus, si præter
vetustatem peccatorum suorum virtutem novæ gra-
tiæ non sustinebunt : atque ideo et Pharisæos et
discipulos Joannis nova non accepturos esse, nisi
novi fierent.*

(a) Sex mss. *indigebat* : quod non placet. Hæc qui-
dem nihil videntur sonare aliud, nisi, quo sancto
cibo nemo indigebit Christo præsentem : sed ex sub-
nexis liquet ea potius ita intelligenda : quo sancto
cibo Christus efficitur præsentem, coque præsentem nemo
alio cibo indigebit.

(b) Tres mss. *in fidem*. Eucharistiam accipimus in
fide resurrectionis, dum ejus perceptione credimus
nos panem vivum, et vivi, non mortui, Christi cor-
pus accipere. Accipimus et in fidem resurrectionis,
dum non solum panem vivum, sed et vivificantem in
ea contineri profiteamur, in qua immortalitatis semen
nobis præstari nonnulli Patres non immerito tradi-
derunt. Unde Athanasius epist. 4, ad Serap. t. 1, p.
379, edit. Paris. an. 1627, Christum sic loquentem
inducit : *Corpus meum, quod ostenditur et datur pro
mando, in cibum dabitur, ut spiritualiter unicuique tri-
buatur, et fiat singulis tutamen præservatioque ad re-
surrectionem vite æternæ.*

(c) Latinus e mss. Vatic. *in vitæ cibo jejunus*, Hila-
rii mentem clarius ita expressisset, *a cibo vitæ jeju-*

5. *Princeps filia vitam deprecans, legis typus. — Hæc illo loquente, ecce princeps unus accessit, et
adorabat eum, dicens, Domine, filia mea modo de-
functa est, veni et pone manum super eam, etc.*
(Ib. 18). Preces principis, fides mulieris, turbæ in
domo conventus, et cæcorum duum clamor, muti
et surdi et dæmoniæ oblatio, ex superioribus dictis
connexæ sibi intelligentiæ tenent ordinem. Princeps
hic, lex esse intelligitur; quæ Dominum (e) orat pro
plebe, quam ipsa Christo prædicata adventus ejus
expectatione nutriverat, ut vitam mortuæ reddat.
Nam nullum principem credidisse legimus : ex quo
persona principis hujus orantis merito in typum le-
gis aptabitur. Cui quidem Dominus opem spondit,
ad quam præstandam profectus est.

6. *Salutem Judæis paratam gentes præcipiunt. —*
Sed prior cum apostolis peccatorum turba salvatur.
Et cum primum electionem, quæ ex lege destinaba-
tur, vivere oportuisset : anterior tamen in mulieris
specie salus publicanis et peccatoribus redditur.
Hæc itaque ad Domini prætereuntis occursum tactu
vestis Domini sanam se de profluvio sanguinis futu-
ram esse confidit : sordibus scilicet polluta corporis
sui, et interioris vitii immunditiis dissoluta, fim-
briam vestis per fidem festinat attingere, donum vi-
delicet (f) Spiritus sancti, de Christi corpore modo
fimbriæ exeuntis, cum apostolis conversata contin-
gere; fitque mox sana (Ibid. 22). Ma alteri salus,
dum alii defertur, est reddita. Cujus fidem et con-
stantiam Dominus mox laudavit : quia quod Israël
parabatur, plebs gentium occupavit.

7. *Virtus Christi infinita. — Est autem in simplici
intelligentia, magna virtutis dominicæ admiratio :
cum potestas intra corpus manens rebus caducis effi-
cientiam 709 adderet sanitatis, et usque in vestium
fimbrias operatio divina procederet. Non enim divisibi-
lis et comprehensibilis erat Deus, ut corpore claudere-
tur. Ipse enim dona in Spiritu dividit; cæterum non
dividitur in donis. Virtutem autem ejus fides ubicum-
que consequitur : quia ubique est, et nusquam abest.
Et assumptio corporis non naturam virtutis inclusit,
sed ad redemptionem (g) suam, fragilitatem corporis*

nus : hoc enim est, relinquetur in jejunio cibi vitæ.

(d) Sic Bad., Er. et Lips. faventibus Par. et qua-
tuor mss. in quibus *adsumpti*. In aliis mss. *adsuti*.

(e) Editi, *orat plebs, quam ipsa Christi prædicatio
D adventus, etc.* emendantur ex mss.

(f) *Spiritus sancti* vocabulo verbi divinitatem signi-
ficari, liquido patet ex subnexis. Quid enim hic sibi
vult *Spiritus sancti domum modo fimbriæ exeuntis*,
nisi quod *infra operatio divina usque in vestium fim-
briis procedens, seu quod potestas intra corpus ma-
nens rebus caducis efficientiam addens sanitatis*. Sed
non minus manifestum est *Virtutis* nomen mox ad
eundem significatum assumi, *Divinitas* autem Christi
de corpore exiit, cum se per opera divina manifes-
tavit. Nec immerito memoratur *exisse*, quæ corpore
non claudebatur.

(g) *Illud suam* non ad virtutem, sed ad corpus re-
fertur : corporis autem vocabulo hominum naturam in-
telligitur. Hocigitur sibi vult hominum naturam in-
feram ad eorum redemptionem assumpsit.

Virtus assumpsit : quæ tam infinita, tam libera est, A ut etiam (a) in umbriis ejus humanæ salutis operatio contineretur.

8. *Judæi resurrectionem rident. Pauci ex eis credituri.* — Ingressus deinde Dominus domum principis, synagogam videlicet, cui in canticis legis hymnus luctuum personabat (*Ibid.* 23) : et irridetur a plurimis. Numquam enim illi Deum in homine crediderunt, quin potius prædicari resurrectionem ex mortuis riserunt. Apprehensam igitur puellam manu, cujus apud se mors erat somnus, retraxit ad vitam (*Ibid.* 25). Atque ut rarus hinc esse ex lege credentium electionis numerus intelligi posset, turba omnis expulsa est : quam utique salvari Dominus optasset ; sed irridendo dicta gesta que ejus, resurrectionis non fuit digna consortio. Et exeunte fama in universam terram illam (*Ibid.* 26), (b) post electionis salutem donum Christi atque opera prædicantur.

9. *Fides ad salutem prærequisita.* — Exeunte igitur Domino, mox cæci duo sequuntur (*Ibid.* 27). Sed cæci et egressum et nomen Domini quomodo scire potuerunt ? Quin etiam et filium David nuncupant, et salvari se rogant. In cæcis duobus ratio totius superioris præfigurationis absolvitur. Ex his enim filia principis esse monstratur, (c) Pharisæi scilicet et discipuli Joannis, qui Dominum jam superius in commune tentaverant. His igitur nescientibus a quo salutem peterent, indicavit lex, et his salvatorem suum in corpore ex David genere monstravit, et cæcis veteri peccato, quia Christum nisi admoniti non videbant, lumen mentis inseruit. Quibus Dominus, (d) ostendens non ex salute fidem, sed per fidem salutem expectandam (cæci enim quia crediderant viderunt, non quia viderant crediderunt (*Ibid.* 28) : ex quo intelligendum est fide merendum esse quod petitur, non ex impetratis fidem esse sumendam), si credidissent, visum pollicetur, et credentibus præstat, et silentium imperat (*Ibid.* 30) : quia apostolorum erat proprium prædicare.

10. *Gentes dæmoniaco designantur.* — Quin etiam post hæc, in muto et surdo **710** et dæmoniaco (*Ibid.* 32), gentium plebs (e) indiga totius salutis

(a) Apud Bad., Er., Lips. et in aliquot mss. desiderantur postrema hujus numeri verba : sed eorum loco plura ex numero subsequenti inserta sunt, ut mox dicemus.

(b) Editi excepto Par. in electionis salutem. Rectius alii libri, post electionis salutem, hoc est, post quam sanata est electa portio Judæorum in filia principis adumbrata. Quippe hic, ut paulo ante, et initio num 6, electionem Illarius nuncupat Judæos, quibus salus a Deo destinata est, ad imitationem scilicet Pauli Rom. xi, 5 et 7 : *Reliquiæ secundum electionem gratiæ salvæ factæ sunt... Quod quærebat Israel, hoc non est consecutus : electio autem consecuta est* : et rursus v. 28 : *Secundum Evangelium quidem inimici propter vos, secundum electionem autem carissimi propter patres.*

(c) Beccensis codex, Turonensi secundis curis cum eo consentiente, *Pharisæis scilicet et discipulis Joannis.* Nil videtur immutandum. Superius princeps filiarum pater, lex ; filia, plebs legi subdita intellecta est ;

offertur. Omnibus enim undique malis circumsecta, totius corporis vitiiis implicabatur. Et in eo reum ordo servatus est. Nam dæmon prius ejicitur, et tum reliqua corporis officia succedunt. (f) Dei quippe cognitione superstitionum omnium vesania effugata, et visus et auditus et sermo salutis invehitur. Cujus facti admirationem talis turbæ est consecuta confessio, *Numquam sic apparuit in Israel* (*Ibid.* 33) : cum, cui per legem nihil asferri opis potuerat, verbi virtute salvari ; quodque laudes Dei homo mutus surdusque loqueretur. Salute autem gentibus data, civitates omnes et castella omnia virtute et ingressu Christi illuminantur, et omnem infirmitatem veterni languoris evadunt.

CAPUT X.

Ubi duodecim discipulos præmittit cum doctrina.

1. *Videns autem turbas, misertus est : quod essent vexatæ et jacentes,* et reliqua (*Matth.* ix, 36). Verborum virtutes non minus oportet introspicere, quam rerum : quia, ut diximus, paria in dictis atque in factis significationum momenta consistunt. Turbarum Dominus miseretur vexatarum et jacentium, tamquam gregis sine pastore dispersi. Et ait, messem multam, paucos operarios, orandum Dominum messis, ut operarios plures in messem ejiciat (*Ibid.* 37). *Et discipulis convocatis, dedit potestatem ejicientium spirituum immundorum, curandæque cunctis infirmitatis, amnisque languoris* (*Matth.* x, 4). Hæc igitur licet in præsens gesta sint, quid tamen in futurum significant, contuendum est.

2. *Messis Spiritus sancti munus. Quam abundet. Per precem præstatur Virtus ejus.* — Nullus in turbas vexator irruerat, neque casu aliquo motuque percussæ jacebant : quomodo ergo jacentes vexatasque miseratur (ad. miseretur) ? Immundi videlicet spiritus dominante violentia vexatam, et sub legis onere ægrofam plebem Dominus miseratur, quia (g) nullus adhuc his pastor esset, custodiam sancti Spiritus redditurus. Erat autem doni istius copiosissimus fructus, sed nondum (h) messus a quoquam. Ejus enim copia haurientium (i) de se multitudinem vincit. Nam quantumlibet assumatur a cunctis, ad largien-

adeoque in filia principis Pharisæi et discipuli Joannis monstrantur ut legis filii, per se cæci, sed legis ministerio Christum discentes servatorem.

(d) Sex versus consequentes, scilicet usque si *credidissent*, in antiquis editionibus et septem mss. hic omissi, numeri 8 finem conliciebant. Longe melius hic apud Par. et in quatuor mss. locum obtinent : nisi forte ex margine in textum irrepsisse quis suspicetur.

(e) Par. *indigna* ; mox etiam alii editi, *totis corporis vitiiis* ; corriguntur auctoritate mss.

(f) Editi, *Deus quippe cognitione.* Castigantur ex mss.

(g) In tribus mss. *nullum.*

(h) Sex mss. *nondum messis.* Cæteri cum Bad. et Er. *nondum missus.*

(i) Vocabula *de se* apud Lips. et Par. ommissa, supplemus ex mss. Rom. et Colb. His verbis subsequenti vocabulo male conjunctis pro *multitudinem*, apud Bad. et Er. *dissimilitudinem*, in pluribus mss. *dissi-*

dum se tamen semper exuberat. Et quia plures esse utile sit, per quos ministretur; rogari Dominum messis jubet, ut in messem operarios plures ejiciat: ad capessendum scilicet quod præparabatur donum Spiritus sancti, messorum copiam Deus præstet: per orationem enim ac precem hoc nobis a Deo munus (a) effunditur. Atque ut in messem illam messorum numerosos ex his duodecim primum Apostolis diffundendos indicaret; convocatis illis dedit ejiciendorum spirituum potestatem, et omnis infirmitatis medendæ. Hujus enim doni (b) virtutibus, poterant et turbator expelli, et infirma curari. Et dignum est præceptorum singulorum significantiam contueri.

3. *Præcepta Christi apostolicum munus spectantia.* — Abstinerere se a viis gentium admonentur (Ibid. 5): non quod non etiam ad salutem gentium mitterentur, sed ut opere et vita gentilis ignorantiae abstinerent. In civitates Samaritanorum vetiti sunt introire. Numquid non potius Samaritanam ipse curavit (Joan. 4)? Sed ut ecclesias hæreticorum non adeant admonentur. Nihil enim differt ab ignoratione perversitas. Mittuntur deinde ad oves perditas domus Israel (Math. x, 6). Atquin in eum (Scilicet Christum) luporum ac viperarum linguis et faucibus sævierunt. Sed (c) legislatio obtinere privilegium Evangelii debebat: hoc minus Israel sceleris sui excusationem habiturus, quo plus sedulitatis in admonitione sensisset.

4. *Perfecta in Apostolis Christi imago.* — Tota deinde in apostolos potestas virtutis dominicæ transfertur: (d) et qui in Adam in imaginem et similitudinem Dei erant figurati, nunc perfectam Christi imaginem et similitudinem sortiuntur, nihil a Domini sui virtutibus differentes; et qui terrestres antea erant, cœlestes modo fiunt. Prædicent regnum cœlorum propinquare (Ibid. 7), imaginem scilicet et similitudinem Dei nunc in consortium veritatis assumi; ut sancti omnes, qui cœli nuncupati sunt, Domino conregnent. (e) Infirmos curent, mortuos suscitent, leprosos emendent, dæmones ejiciant (Ibid. 8); quidquid malorum Adæ corpori satanæ instinctus intulerat, hoc rursus ipsi de communionem dominicæ potestatis emendent. Et ut ex toto, secundum Genesis prophetiam (Gen. 1, 26), Dei similitudinem consequantur, dare gratis quod gratis acceperunt jubentur: ut sit scilicet ministratio gratuita muneris grati.

mulationem conficiebatur.

(a) Bad., Er. et Lips. *effundetur*. Alii vero libri, *effunditur*. Hic locus rursus ad confirmationis sacramentum potest referri. Vide infra c. 19, n. 3, ubi Spiritus sancti donum per impositionem manus et precatorem præstari declaratur. Tum eadem editiones cum Par. et mss. Colb. et Carn. *atque ut messem illam messorumque*; quibus subjiciunt duo prædicti ms. *ex his numero duodecim primum apostolos*. Cæteros sequimur.

(b) In duobus mss. *virtute poterant*. Deinde apud Latinum Vaticanus codex, *et turbata*: male, cum potestas in turbatorem diabolum data significetur.

(c) Turon. mss. a prima manu, sed magis lectio; a secunda, sed legis lectio, quod et habent alii quinque.

5. *In apostolico ministerio nil venale.* — Aurum, argentum, pecuniam possidere inhihentur in zonis, et peram in via ferre, et duas tunicas et calceamenta, et virgam in manibus assumere: et dignum mercede sua est operarius (Ibid. 9 et 10). Non invidiosus, ut arbitror, thesaurus in zona est: et quid sibi vult auri, argenti, atque æris in zona inhihita possessio? Zona est ministerii apparatus, et ad efficaciam operis præcinctio. Ergo ne quid in ministerio nostro venale sit admonemur; (f) neque hoc apostolatus nostri opus fiat auri, argenti, ærisque possessio. *Nec peram in via*, curam scilicet sæcularis substantiæ relinquendam: quia omnis thesaurus sit perniciosus in terra, corde nostro illic futuro, ubi condatur et thesaurus. *Non duas tunicas*. Sufficit enim nobis semel Christus indutus: neve, per pravitatem intelligentiæ nostræ, altera deinceps vel hæreseos vel legis veste induamur. *Non calceamenta*. Numquid humanorum pedum infirmitas patiens est nuditatis? Sed in sancta terra, et peccatorum spinis atque aculeis non obsessa, ut Moysi dictum est, nudis pedibus staturi (Exodi III, 5), admonemur non alium ingressus nostri habere, quam quem a Christo accepimus, apparatus. *Neque virgam in manibus*, id est, potestatis extraneæ non (g) indigi, quærere jura, habentes virgam de radice Jesse; nam quæcumque alia fuerit, non erit Christi: instructi omni superiore sermone ad conficiendum iter sæculi, gratia, viatico, veste, calceamento, potestate; in his enim operantes, digni mercede nostra reperiemur, id est, per horum observantiam cœlestis spei præmia recepturi.

6. *In quacumque civitatem introieritis interrogate quis in ea dignus est, et reliqua* (Ibid. 11). Levia forte Dominus dedisse Apostolis præcepta existimabitur: quod se usque ad monita introeundi, habitandi, morandi, exeundique summiserit. Hæc quidem intellecta simpliciter sanctorum modestiæ congruunt, ut cum digno sit hospitalitas, neve per incuriam aut ignorantiam cohabitatione probrosæ familiæ polluantur. Sed introeuntes civitatem de digno jubet interrogare, et cum eo habitare usque ad perfectionem: domum quoque ab introeuntibus pacifice salutari: quæ si digna est, et pacis (etiam pacis) communionem sit digna; si indigna, pax invicem revertatur: qui autem non receperint eos, sermonesque eorum; his excusso pedum pulvere, æternæ maledictionis semina relinquenda (Ibid. 13 et 14).

(d) Editi, *ut qui.... sortiantur.... fiant*: reluctantibus mss. Tum ante verbum *prædicent*, reticetur *jubentur ut*.

(e) Hic denuo supple, *jubetur ut*. Male autem in prius vulgatis consequentia ad sanctos, quibus prædicatur regnum cœlorum, referebantur; cum de prædicatoribus apostolis dicta sint.

(f) Plures mss. *neque in apostolatus*.

(g) Apud Par. expunctum est vocabulum *indigi*. Aliæ autem editiones præferentes *potestatis extraneæ jure non indigi*, omittunt deinde verbum *quærere*. Sequimur mss. in quorum nonnullis habetur *externæ*, loco *extraneæ*.

7. *Domus digna, Ecclesia; dignus hospes, cujus A* *Christus habitator.*— Hæc non mediocriter sensum intelligentiæ commovent. Si enim successuri hospitio non erunt, nisi ante quis dignus sit interrogaverint; quomodo indigna domus postea reperietur? Et quomodo (a) sermones eorum non audiet, et ipsos non audiens, et ipsos non recipiens? Aut enim hoc in eo qui justus est non est verendum: aut si indignus repertus sit, nec communio erit habitationis ineunda. Et quid interrogasse proderit et quæsisse de digno, si adversus indignum hospitem et observantia præcipiatur et pœna? Sed instruit eos Dominus, non admisceri eorum domibus ac familiaritatibus, qui Christum aut insectantur, aut nesciunt: et in quacunque civitate interrogare quis eorum habitatione sit dignus, id est, sicubi Ecclesia sit, et Christus habitator: neque quoquam alibi transire, quia sit domus digna, et justus hospes.

8. *Qui pax dicta reverti queat.*— Quod autem ab introeuntibus salutari domum voce præcepit, dicens, *Dicite, Pax 713 huic domui*: et si digna domus reperta sit, venire super eam pacem oportere; si vero indigna, pacem ad ipsos reverti: sed si jam primo ingressu in salutationis officio dicta pax est; quomodo postea veniet, aut quomodo postea revertetur? Aut enim dici pax ante non debuit, quam utrum digna esset probaretur: aut si digna fuit et salutata cum pace est, conditio et venturæ et reversuræ pacis non potest ex ratione superioribus cohærere. Quæ ergo dictorum sit proprietas monstranda est.

9. *Judæorum fidem profitentium varia fallacia. Pax indignis optata, non data.*— Judæorum plures erant futuri, quorum tantus in favorem legis affectus esset, ut quamvis per admirationem operum in Christum credidissent, tamen in legis operibus morarentur; alii vero (b) explorandæ libertatis quæ in Christo est curiosi, transisse se ad Evangelia ex lege essent simulaturo: multi autem etiam in hæresim per intelligentiæ perversitatem traducerentur. Et quia istius modi omnes fallentes, et audientibus blandientes, penes se esse veritatem catholicam mentiuntur; ideo superius admonuit, dignum cum quo habitandum sit esse quærendum: quia vero per verborum fallaciam incidere ignorantes in istius modi hospitem possent; domo ipsa quæ digna sit dicta, id est, Ecclesia quæ catholica dicitur, caute et diligenter utendum; salutandam quidem cum pacis affectu, sed ita ut potius pax dicta, quam data sit. Nam ita præcepit: *Salutate eam, di-*

(a) In tribus mss. sermones eorum non audiet, et ipsos non recipiens.

(b) Rom. ms. *exprobrandæ*. Apertum est expressam esse hanc sententiam ex dictis Pauli 11 Gal. 4: *Propter subintroductos falsos fratres, qui subintroierunt explorare libertatem nostram.*

(c) Par. cum. ms. Colb. *insistentis loco*: eodem sensu.

(d) Ea ipsa de serpente memoriæ prodiderunt post Theophilum Antioch. Tom. II Bibl. Patrum edit. Colon. Chrysostomus hom. xxxiv; Hieronymus in hunc locum; Ambrosius, lib. III de Fide, n. 131; Augustinus, quæst. xvii in Matth. viii, et alii.

PATROL. IX.

centes, Pax huic domui. Ergo pax salutationis in verbis est et orationis sermone tribuenda. Porro autem pacem propriam, quæ viscera miserationis sunt, non oportere in eam venire nisi digna sit: quæ si digna reperta non fuerit, sacramentum pacis cœlestis intra propriam eorum conscientiam continendum.

10. *Habitationis communio.*— In eos autem, qui audita cœlestis regni prædicatione apostolorum præcepta respuerint, egressu eorum, et signo pulveris de pedibus excussi, æterna maledictio relinquatur (*Ibid.* 14). Nescio enim quæ (c) insistenti in loco cum eo in quo institerit loco videtur esse communio, et fit inter eos quædam corporis solique conjunctio. Ergo omne domus illius habitationisque peccatum intra ipsam excusso pulvere pedum relinquitur, nihilque sanctitatis de insistentium apostolorum vestigiis mutuatur: ut quorum aditu ingressuque delicta terrenæ originis auferuntur, eorum testimonio infidelitas cum omni terræ suæ pulvere judicetur. *Tolerabilius in die judicii terræ Sodomorum et Gomorrhæorum erit, quam civitati isti (Ibid.* 15): quia illis ignorato Christo errasse sit levius, his vero inexpiabile sit, aut prædicatum non recepisse, aut receptum non sancte neque catholice prædicasse.

11. *Serpentis prudentia quatenus imitanda secundum quosdam.*— Et quidem plures hos, qui vesano furore in Apostolos desævituræ essent, futuros esse significat, cum se eos sicut oves in medio luporum ait mittere, prædicans simplices sicut 714 columbas, et prudentes sicut serpentes esse oportere (*Ibid.* 16). Sed columbæ simplicitas in absoluto est: quæ autem sit serpentis prudentia, contuendum est. Nescio quid in illo prudentiæ consillique exstet, licet quædam hinc aliqui memoriæ (d) mandaverint, quod ubi se in manus hominum venisse intelligat, omni genere ab ictu caput subtrahat, idque aut collecto in orbem corpore contegat, aut foveæ immergat, cædique partem reliquam derelinquat: nosque hoc exemplo oportere, si quid acciderit persecutionum, caput nostrum, quod est Christus, oculere; ut oblati nobis in omnes cruciatus, fidem ab eo acceptam jactura corporis communiemus.

12. Sed omnis hic Domini de Judæis atque hæreticis sermo est: *Tradet frater fratrem, et pater filium, et insurgent filii in parentes (Ibid.* 21): id est, familiam inter se (e) ejusdem modi dissidere: quia de parentum cognationumque (f) nominibus, populi

(e) Editi excepto Par. ac plures mss. *ejusdem domus*. Quamdam veritatis speciem præ se ferunt, neque anteponendum esset cum mss. Colb. et Carn. *ejusdem modi* (ubi apud Par. *ejusmodi*), nisi Hilarius hic sensum spiritalem sectaretur.

(f) Male et absque auctoritate in postrema editione Par. *hominibus*. Tum in sex mss. *populi quædam unitas*. Exinde in vulgatis, *indicatur. Nunc hostili iri-tem odio, diversisque iudicibus, etiam et regibus*: lectio mendosa, et perturbata interpunctio. Castigator ac distinctior exprimitur ex mss. Horum enim sensus est: exemplo familiæ primum cognatione conjunctæ, post odiis divisæ, indicatur populus, qui quondam unitus, nunc hostili odio diversus sit.

quondam unitas indicatur nunc hostili invicem odio diversis; iudiciis etiam et regibus terræ offerendos (*Ibid.* 18), dum extorquere aut silentium nostrum, aut conniventiam tentant. (a) Testes enim ipsis et gentibus futuri: quo testimonio excusatio ignoratæ divinitatis adimenda sit persequentibus; gentibus vero via pandenda credendi Christum, pertinacibus inter sævientium pœnas confessorum vocibus prædicatam. Instructos igitur nos serpentis prudentia monet esse oportere.

13. *Serpens uti prædicatoribus imitandus.* — Hunc antequam Adam traduceret, jam sapientem Genesis nuncupavit (*Gen.* III, 1); et prudentiam ejus malignantis consilii ordine docuit. Primum enim animum sexus mollioris aggressus est, spe deinde illexit, communionem immortalitatis spondit: et per hæc tanta præmia, opus consilii et voluptatis suæ gessit. Pari igitur opportunitate, introspecta uniuscujusque et naturæ et voluntate, verborum adhibenda prudentia est. Spes honorum futurorum revelanda, et (b) sic cœlestia perfectæ fidei præmia proferenda: ut quod ille mentitus est, nos prædicemus ex vero, secundum sponsonem Dei angelis similes futuros esse qui crederent: ut mentes plebium faciles et absolutas, circumsvævientibus licet et lupis et hæreticis, promissis regnorum cœlestium occupemus, et rerum fidem serpentis prudentia, columbæ simplicitate tradamus.

14. *Gentes quando credituræ, quando Judæi.* — Monet etiam traditis abesse oportere 715 curam responsionis, sed expectandum potius quid Spiritus Dei suggerat (*Math.* x, 19); quia fides nostra omnibus præceptis divinæ voluntatis intenta, (c) ad responsionis scientiam instruetur: in exemplo habentes Abraham, cui postulato ad hostiam Isaac non defuit aries ad victimam (*Gen.* xxii, 13). Ex una deinde in duas urbes fugam suadet (*Math.* x, 23). Quia prædicatio ejus primum a Judæa effugata transit ad Græciam, dehinc diversis intra Græciæ urbes apostolorum passionibus (d) fatigata, tertio in universis gentibus demoratur. Sed ut ostenderet, gentes quidem apostolorum prædicationi credituras, verum ut (e) reliquum Israel crederet, esse adventui suo debitum; ait, *Non consummabitis civitates Israel, donec veniat filius hominis (Ibidem)*: post plenitudinem sci-

(a) Sic mss. potiores. At editi, *testes et ipsis*. Verbum sunt reticetur post futuri, sicut et antea monet vel sermo est, post offerendos.

(b) Particulam sic adjecimus auctoritate mss. Rom., Colb. et Carn., qui mox loco verbi *proferenda*, habent *promerenda*.

(c) Editi, *ad responsionem scientiæ*. Præferimus cum tribus prædictis mss. *ad responsionis scientiam*, hæc est, ut sciat quid sibi respondendum sit. Deinde sex mss. auctoritate liceret reponere in exemplo *habens, pro habentes*, quod cum sincerioribus retinere malimus.

(d) Lipsius ac post eum Par. *fugata*: contra fidem veterum librorum. Hic porro ponitur nomen abstractum pro concreto, *prædicatio* loco vocabuli *prædicatores*, quibus et pati et fatigari convenit.

(e) Ms. Carn. cum Colb., *reliquus Israel*; mox autem, *quod erit relictum Israel*.

licet gentium, quod erit reliquum Israel, ad implendum numerum sanctorum, futuro claritatis suæ adventu (f) in Ecclesia collocandum.

15. *Passionum est solatium, quod per eas Domino assimilamur.* — Non est discipulus super magistrum, nec servus super dominum (*Ibid.* 24). Multum proficit ad tolerantiae assumptionem rerum imminuentium cognitio (g), maxime si patientiæ voluntas præsumatur exemplo. Dominus noster, lumen æternum, et dux credentium, et immortalitatis parens, discipulis suis futurarum passionum solatia ante præmisit: ne se quis discipulus magistro potiosem, aut super dominum esse servus existimaret. Si enim patri-familias cognomentum, per invidiam, dæmonis addiderunt; quanto magis in domesticos ejus omnia injuriarum et contumellarum genera perficient (*Ib.* 25)? Sed ea nihil nos terreant, gloriæ loco potius amplectentes, si Domino nostro vel passionum conditionibus adæquemur.

16. *Judicii die occulta prodentur.* — Nihil est occultum, quod non revelabitur (*Ibid.* 26). Diem scilicet judicii ostendit, quæ abstrusam voluntatis nostræ conscientiam prodet: et ea quæ nunc occulta existimamus, luce cognitionis publicæ detegat. Igitur non minas, non consilia, non potestates insectantium monet esse metuendas: quia dies judicii nulla hæc fuisse atque inania revelabit.

17. *Dei cognitio constanter ingerenda.* — Et quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine: et quod in aure auditis, prædicate super tecta (*Ibid.* 27). Non legitur Dominum solitum fuisse noctibus sermocinari, et doctrinam in tenebris tradidisse. Sed quia omnis sermo ejus carnalibus tenebræ sunt, et verbum ejus infidelibus nox est; (h) et cuique quod a se dictum est, 716 cum libertate fidei et confessionis est loquendum; idcirco quæ in tenebris dicta sunt, prædicari jussit in lumine, et quæ secreto aurium commissa sunt, super tecta, id est, (i) excelsa, ut loquentium præconio audiantur. Constanter enim Dei ingoranda cognitio est, et profundum doctrinæ evangelicæ secretum lumine prædicationis apostolicæ revelandum: non timentes eos, quibus cum sit licentia (j) in corpore, tamen in animam jus nullum est (*Ibid.* 28); sed timentes potius Deum, cui pendendæ in gehenna et animæ et corporis sit potestas.

(f) Editi, *in Ecclesiam convocandum*. Aliquot mss. *in Ecclesia convocandum*. Verius Rom., Vat., Colb. et Carn. *in Ecclesia collocandum vel conlocandum*. Convocari quippe etiam ad infideles pertinet: ut collocari in Christi corpore quod est Ecclesia, non convenit nisi fidelibus. Sic cap. 7, num. 14, legere est omnes in Ecclesiam invitari, paucos intrare.

(g) In sex mss. *continuatia, maxime si sapientiæ*. Tum in tribus, *voluptas*.

(h) Editi, *Itaque id quod a se dictum est, cum libertate fidei vult esse loquendum*: castigantur ex mss.

(i) Bad. et Er. *excelsum loquenda ut præconio*, etc. Lips. et Par. cum ms. Turon., *excelsa loquentium*. Quatuor alii, *in excelsa loquentium*. Carnut., Vatic. et Colb. sequimur.

(j) Colbertinus codex cum Rom. *in corpore, tamen in anima ejus nulla est*.

18. *Passeres duo esse, corpus et anima peccato vendita. — Nonne duo passeret esse videntur; et unus ex illis non cadit in terram sine voluntate patris vestri (Ibid. 29)? Non est, ut puto, criminis agere aucupium; neque venditio passerum habet culpam. Et quod ait: Unus ex illis non cadit super terram sine voluntate Patris vestri, contra apostolicum dictum facere videtur quod ait: Non est peccatum Deo cura (I Cor. ix, 9). Et auctoritati ejus multum derogabitur, si sensisse aliter, quam in evangelii traditum est, reperietur. Nec enim apostolis multum dignitatis tribuitur, si passeribus ante stant. Locus hic ex sensu superiora proficitur. Iniquitates enim eorum exaggerantur, qui tradituri sunt, qui insectaturi, qui in fugam coacturi, quibus propter nomen Domini esse odio nos oportet, qui omne jus suum in solis corporibus exerceant, potestatem in animam non habentes. Hi igitur passeret (a) duo esse videntur. Et quidem quæ sub peccato vendita sunt, redemit ex lege Christus: ergo quod venditur, corpus atque anima est; et cui venditur, peccatum est: quia Christus et de peccato redemit, et animæ ac corporis est redemptor. (b) Qui igitur duos passeret esse videntur, se ipsos peccato minimo videntur, natos ad volandum, et ad cælum pennis spiritualibus efferendos. Sed capti pretiis præsentium voluptatum, et ad luxum sæculi venales, totos se talibus (c) actionibus nundinantur.*

19. *Corpus et anima nata ut sint unum in cælis, qui cadunt unum in terram. — Sed quaerendum est, quomodo*

(a) Ita omnes mss. Quocirca probomen hi ad persecutores referatur necesse est. Verbum autem *venunt* active Hilario usitatum fuisse liquido constat ex subsequentibus; quod non advertentes qui priores editiones procurarunt, hic posuere *passeret duo*, et inferius multa sibi permisere.

(b) *Er. quid igitur duo passeret, etc.* Bad. qui igitur duo passeret esse videntur. Habet etiam Par. esse pro *esse*. Lipsius vero pro *venunt*, posuit *vendunt*; quod verbum etiam aliarum editiones mox habent: relictantibus mss.

(c) Sic mss. quibus favet illud psalm. cxviii, num. 18: *In caelestem scientiam homo eruditus est: quid tibi cum terrenis operibus et gestis est? Avis effectus est, etc.*; ubi pulchre ostenditur, homines ad superna natos, merito insidias in terrenis pati. Editi vero hic, *auctionibus nundinantur*.

(d) Lipsius, expuncto verbo *est* cum subsequente relativo *quod*, proxime antea et post reposuit *unus ex illis*, repugnantibus mss. quasi vero *unum* ad passeret referretur, non ad corporis et animæ unitatem. Solent quippe Hilarius prædicare animam et corpus, quæ modo duo sunt, quia neutrum alteri plene perfecteque subjectum est, post resurrectionem unum fore vel in gloria vel in pena: aut enim corpus animam secuturum, ut cum illa spiritualis subtilitatis consors in cælum evolet; aut a corpore animam ad se trahendam, ut secum in terram seu terrenam gravitatem cadat. Hanc igitur ex corpore et anima unitatem vocabulis *unum ex illis* intelligit.

(e) Mss. Rom., Vat., Colb. et Carn.: *Dei voluntas unum ex illis magis vult: sed ex constitutione Dei propheta decernit unum ex illis potius decedere: corrupte.* Hoc enim sibi vult Hilarius, Deum, quantum in se est absque ullo ad nos respectu, velle ut corpus in naturam animæ assurgat, sed dictante æquitatis lege propter peccata nostra decernere ut animam in terre-

unum ex illis (d) est, quod sine voluntate Dei non cadet. Dei (e) voluntas est, ut unum ex illis magis evolet, sed lex ex constitutione Dei profecta decernit unum ex eis potius decedere. Quænam autem si evolarent, unum essent, id est corpus in naturam animæ transisset, et gravitas illa terrenæ materiæ in profectum et substantiam animæ (f) aboleretur, fieretque corpus potius spiritale: ita peccatorum pretio venditis, in naturam corporum animæ subtilitas ingravescit, et terrenam contrahit ex vitiorum sordibus materiem, atque unum ex illis quod tradatur (g) in terram. Plurimis autem eorum ante stare passeribus cum dicit, ostendit multitudinem infidelium electionem fidelium præesse: quia hic casus in terra ait, illis volatus in cælum.

20. *Vitæ melioris spe timor mortis aufertur. — In numerum autem aliquid colligi, diligentia ac sollicitudinis cura est: neque enim dignum negotium est, peritura numerare. Ut igitur nihil ex nobis peritura esse cognosceremus, quia multo passeribus meliores simus; ipso capillorum nostrorum supputatorum numero indicatur, salvis nobis ex solido futuro (Ibid. 30 et 31): cum quod innumerabile in nobis sit, (h) conservandi et affectu et potestate numeretur. Nullus igitur corporum nostrorum casus est pertimescendus, neque ullus interimendæ carnis admittendus est dolor: quando pro naturæ suæ atque originis conditione resoluta, in substantiam spiritualis animæ refundatur.*

21. *Et quia doctrinis talibus confirmatas, oportet*

nam corporis naturam decidat. Hanc generalem Dei voluntatem, qua vult omnes salvos fieri, alibi etiam Hilarius asserit, ut cum in ps. cxxxiv, n. 24, ait, *Voluisset enim populum suum, quem in patribus eorum Abraham et Isaac et Jacob elegerat, non judicari: aut supra, cap. ix, n. 8: Turba omnis expulsa est, quam usque salvari Dominus optasset; sed irridendo dicta gestaque ejus, resurrectionis non fuit digna consortio.* Idipsum fuse explicatur in ps. ii, n. 16, 17 et 18, ubi præterea declaratur secundariam illam Dei legem ac voluntatem nihil esse aliud nisi poenam his qui inique agerent constitutam; quia nimirum *his, quibus ex voluntate libertatis malitia magis placuit, ultio constituta est.*

(f) In ms. Rom. *avolaret*: lectio non spernenda. Neque vero putandus est Hilarius corporeæ materiæ abolitionem asserere, cum velit dumtaxat terrenam gravitatem aliasque hujusmodi qualitates, quæ corporibus inesse natæ, animabus graves ac molestæ sunt, post resurrectionem abfuturas: ut *corruptibilibus corporum in incorruptionis gloriam resurrectio non interitu naturam perimat, sed qualitatis conditione demutat.* Non enim *aliud corpus, quamvis in aliud resurget, quemadmodum ipse loquitur in ps. ii, n. 41.* Superiores autem sententias, *corpus in naturam animæ transire, vel in substantiam animæ aboleri* alia quam solemus ratione intelligendas esse vel ex eo liquet, quod mox subjicitur, *peccatorum animam in naturam corporum ingravescere*: ut interim mittamus quod infra legere est num. 24, *baptismo nobis præstari, ut corpus ipsum in naturam animæ, quæ ex efflatu Dei venit, evadat.*

(g) Editi, *tradatur*: nullo e nostris mss. suffragante.

(h) Colbertinus codex quæ Carnutiensi, *conservantur*.

liberam confitendi Dei habere constantiam; etiam A conditionem qua teneremur adiecit, negaturum se eum Patri in cœlis, qui se hominibus in terra negasset (*Ibid.* 32): eum porro, qui confessus coram hominibus se fuisset, a se in cœlis confitendum; qualesque nos nominis sui testes hominibus fuisset, tali nos apud Deum patrem testimonio ejus usuros.

22. *Questiones variæ proponuntur. — Nolite arbitrari quoniam veni pacem mittere in terram. Non veni pacem mittere, sed gladium.* 718 *Veni enim separare filium adversus patrem, et filiam adversus matrem, et nurum adversus socrum suam, et inimici hominis domestici ejus* (*Ibid.* 34-36). Quæ ista divisio est? Inter priina enim legis præcepta accepimus: *Honora patrem tuum et matrem tuam* (*Exod.* xx, 12). Et ipse B Dominus ait: *Pacem meam do vobis, pacem relinquo vobis* (*Joan.* xiv, 27). Quid sibi vult missus potius gladius in terram, et separatus a patre filius, et filia a matre, et nurus adversus socrum, et hominis domestici ejus inimici? Igitur (a) exinde publica auctoritas impietati proferetur. Ubique odia, ubique bella, et gladius Domini inter patrem et filium, et inter filiam matremque desæviens. Et in Luca quidem talis de hoc sermo est: *Erunt enim ex hoc quinque in una domo divisi, (b) tres in duos, et duo super tres dividuntur* (*Luc.* xii, 52). Numquid non in majorem numerum potest agnationis domesticæ familia diffundi? Aut præscripto temporis continebatur, ut ex hoc essent quinque tantum in domo una, iidemque divisi? Ergo qui sit gladius in terra, quæ proprietas nomi- C num, et in numero quinque quæ ratio, et quomodo tres in duos, et duo super tres dividendi, et quatenus homini domestici ejus inimici, contuendum est.

23. *Gladii natura. Dei verbum significat. In Adam ante peccatum tria, in posteris quinque.* — Et singularum quidem rerum, et universæ quæstionis primum natura est explicanda: nec minus intelligentiam nostram sensus et superior et consequens adjuvabit. Gladius telorum omnium telum acutissimum est, in quo sit jus potestatis, et judicii severitas, et animad-

(a) In tribus mss. *extendendæ publicæ impietati auctoritas proferetur.*

(b) Omnes mss. constanter, *tres in duo*: tum ex iis sex etiam constanter habent, *et duo per tres*. Particulæ *in et super* græcæ eodem vocabulo *ἐπι* exprimuntur.

(c) Ita mss. uno Colb. excepto interpolationis suspecto, ubi habet, *corporibus vel in cordibus infusa*. At Par. *cordibus infusa. Hoc igitur.* Aliæ vero editiones, *prædicationem ejus hominum cordibus infusam. Hoc igitur.* Hæc porro verba respondent illis, qui in terram missus est. At vero Hilarius ubi *terram* in Scripturis reperit, eo nomine corpus quod de terra sumptum est solet intelligere, ut patet ex cap. 4, n. 3, et ex tract. psal. cxviii, n. 7 et 8, n. 9, ac pluribus aliis locis. At terram nusquam cor interpretatur.

(d) In vulgatis, *præposita*. Magis placet cum aliquot mss. *proposita*. Ad hoc autem lex proposita est, quia qui nos *per benevolentiam utendæ beatitudinis suæ creasset, profectum nobis ad id ger meritum vitæ*

versio peccatorum. Et hujus quidem teli nomine novi Evangelii prædicationem appellatam, frequens in prophetis auctoritas est. Dei igitur verbum nuncupatum meminerimus in gladio: qui gladius missus in terram est, id est, prædicatio ejus hominum (c) corporibus infusa. Hic igitur quinque habitantes in una domo dividit, et dividit tres in duos, et duos super tres. Sed tria tantum in homine reperimus, id est, et corpus et animam et voluntatem. Nam ut corpori anima data est, ita et potestas utriusque utendi se ut vellet indulta est: atque ob id lex est (d) proposita voluntati. Sed hoc in illis deprehenditur, qui primi a Deo figurati sunt, in quibus cæptæ originis ortus effectus 719 est, non tractus aliunde. Sed ex peccato atque infidelitate primi parentis, sequentibus generationibus cœpit esse corporis nostri peccatum, mater animæ infidelitas; ab his enim (e) ortum per transgressionem primi parentis accepimus. Nam voluntas unicuique sua adjacet. Ergo jam unius domus quinque sunt: pater corporis peccatum, mater animæ infidelitas, et (f) accedens voluntatis arbitrium, quod totum hominem quodam conjugii sibi jure distringit. Huic infidelitas socrus est, (g) quæ nos ex ea natos, atque a fide metuque Dei peregrinantes accipiens, ut inter infidelitatem (h) voluptatemque possessos, et in ignoratione Dei et in omnium vitiorum oblectatione detineat.

24. *Regenerationis effectus. Concupiscentiæ lucta in regeneratis.* — Cum ergo innovamur baptismi lavacro per (i) verbi virtutem, ab originis nostræ peccatis atque auctoribus separamur; recisique quædam exsectione gladii Dei, a patris et matris affectionibus dissidemus: et veterem cum peccatis atque infidelitate sua hominem exuentes, et per Spiritum animæ et corpore innovati, necesse est ut ingeniti et vetusti operis consuetudinem oderimus. Et quia corpus ipsum per fidem mortificatum, in naturam animæ, quæ ex afflatu Dei venit (quamvis id ipsum adhuc in materia sua exstet), evadat; quia communio ipsis invicem concilietur ex verbo: idcirco jam unum atque idem cum anima velle cœpit effici, scilicet ut illa est spiritalis, quibus (j) libertas voluntatis a socru

innocentis honestæque constituit, ut habetur in psal. ii, num. 16.

(e) Bad., Er. et quatuor mss. *mortem*. Rectius alii libri, *ortum*, a peccato scilicet et infidelitate. Deinde *nam voluntas* perinde est ac *præterea voluntas*.

(f) Editi, *incidens*. Aliquot mss. *incedens*. Potiores, *accedens*. Accedit autem voluntas, ut cum peccato, infidelitate, corpore et anima fiant quinque.

(g) In vulgatis, omissis relativo *quæ*, corrumpitur Hilarii sententia, qua vult nos ex infidelitate natos a voluntatis libertate in quoddam conjugium accipi, sicque voluntati socrum esse infidelitatem.

(h) Quinque mss. *voluntatemque*: male. Eidem fere rei subjacent antea *peccatum*, post *oblectatio vitiorum*, hic *voluptas*.

(i) Apud Bad., Er., Lips. et in aliquot mss. desideratur verbi vocabulum: quod cum Par. et melioribus mss. retinendum esse liquet ex proxima comparatione gladii. Mox sola editio Par. *sicque*, pro *recisique*.

(j) Id est, animæ et corpori verbo jam conciliatis.

sua, id est, ab infidelitate divisa, jus suum omne concedit : ut quod erat libertas voluntatis, deinceps animæ sit potestas. Fitque gravis in domo una dissensio, et domestica novo homini erunt inimica : quia ille per verbum Dei divisus ab illis, manere et interior et exterior (*subaud.* homo), id est, et corpus et anima, in spiritus novitate gaudebit : ea vero, quæ (a) ingenita et a quadam prosapiæ antiquitate deducta, consistere in his quibus oblectata sunt concupiscent. Et origo carnis et origo animæ et libertas potestatis in duos dividuntur, animam scilicet et corpus hominis novi, (b) quæ unum atque idem velle cœperunt : divisique tres duobus subjacebunt, in dominatum eorum de Spiritus novitate potioribus. Et idcirco illi, qui domesticas nominum (c) charitates dilectioni ejus prætulert, **720** futurorum bono- B

rum indigni erunt hæreditate.
 25. *Cruz, sacramentum fidei.* — Pergit deinde eodem præceptorum et intelligentiæ decursu. Nam postea quam relinquenda omnia quæ in sæculo carissima sunt imperaverat; adjecit, *Qui non accipit crucem suam, et sequitur me, non est me dignus* (*Ibid.* 38) : quia qui Christi sunt, crucifixerunt corpus cum vitiis et concupiscentiis. Et indignus est Christo, qui non crucem suam, in qua compatimur, commorimur, consepelimur, conresurgimus, accipiens, Dominum sit secutus, in hoc sacramento fidei spiritus novitate victurus.

26. *Mortem infert vitiis, mortis aufert metum.* — *Qui invenerit animam suam, perdet illam; et qui perdidit animam suam propter me, inveniet eam* C (*Ibid.* 39). Verbi scilicet potestate, et veterum divisione (d) vitiorum, proficiet lucrum animæ in mortem, et dampnum in salutem. Ergo suscipienda mors est in novitate vitæ, et cruci Domini configenda sunt vitia : et adversus persequentes, contemptu præsentium, gloriosæ confessionis retinenda libertas est, et damnosum animæ lucrum refugiendum : scientes cuiquam jus in animam non relinquere, et detrimento brevis vitæ, sænus immortalitatis acquiri.

27. *Christus qui mediator.* — *Qui recipit vos, me recipit; et qui me recipit, recipit eum qui me misit* (*Ibid.* 40). Universis doctrinæ affectum et præceptorum sedulitatem impendit. Et qui periculum non recipientium apostolos excussi pulveris testimonio denuntiasset, recipientium meritum ultra gratiam D (e) sperati officii commendat : docetque in se etiam mediatoris officium, qui cum sit receptus a nobis, atque ille profectus ex Deo sit, Deus per illum trans-

(a) In quatuor mss. *inita*. Non displiceret *insita*. Hic vero *ingenita* (quomodo supra *ingeniti*) idem est quod *innata* : quo nomine infidelitas et peccatum seu voluptas indicantur.

(b) Colbertinus codex : *quia unum* : faventibus aliquibus aliis, in quibus exstat *qua unum*. Anima, corpus et voluntas jam ad duos reducuntur, cum animæ suum jus cessit voluntas. Tum vero infidelitas, peccatum, et voluntas a corpore et anima dividuntur, eisque subjacent, cum per virtutem Spiritus anima et corpus eis imperant ac dominantur.

(c) Hoc est, amorem patris, matris, conjugis, uti

A fusus (f) in nos sit. Atque ita qui apostolos recipit, Christum recipit; qui vero Christum recipit, patrem Deum recipit : quia non aliud in apostolis recipit, quam quod in Christo est, neque in Christo aliud est, quam quod in Deo est : perque hunc ordinem gratiarum, non aliud est apostolos recepisse, quam Deum; quia et in illis Christus, et in Christo Deus habitat.

28. *Plures consequendæ æternitatis occasiones.* — *Qui recipit prophetam in nomine prophetæ, mercedem prophetæ accipiet* (*Ibid.* 41). Qui prophetam recipit, habitantem recipit in propheta : fitque prophetæ mercede dignus, prophetam prophetæ nomine recipiens. Par quoque recepisse justum merces deputatur, fitque justus ex honore justitiæ. Ac sic consummatur justitia ex fide, et mercedem acquirit officium, plures consequendæ æternitatis occasiones Deo largiente : quando in recipiendo justo et propheta, ipse reverentiæ affectus et justum honorem accipiat et prophetæ.

29. *Obsequium sub religionis opinione delatum indigno, mercede non fraudatur.* — *Et quicumque potum dederit uni ex minimis isti calicem aquæ frigidæ, et reliqua* (*Ibid.* 42). Non inane esse bonæ conscientiæ opus docuit, neque spem fidei alienæ infidelitatis crimine laborare. **721** Providens enim plures futuros tantum apostolatus nomine gloriosos, omni vero vitæ suæ opere improbabilis, eosdemque diu fallere diuque mentiri, tamen obsequium, quod ipsis sub religionis opinione delatum sit, mercede operis sui speique non fraudat. Nam licet ipsi minimi essent, id est, peccatorum omnium ultimi (minimum omnium autem est, quo minus nihil aliud est), non inania tamen in eos etiam levia, quæ sub frigidæ aquæ nomine designat, officia esse decernit. Non enim peccatis hominis, sed discipuli nomini honor præstitus est. Atque ita probitatem obsequentis, fallentis de se probra non lædunt : cum mercedem suam dantis fide, non assumptis mendacio consequatur.

CAPUT XI.

Joannes de carcere ad Jesum mittit, et Jesus de Joanne ad turbas loquitur. Item confessio Jesu ad Patrem.

1. *Joannes Christum non ignoravit.* — *Joannes cum audisset (g) in carcere opera Christi, mittens ad eum discipulos suos, ait illi : Tu es qui venturus es, an alium expectamus* (*Matth.* xi, 2 et 3)? Joannes detentus in carcere Dominum ignorat? et propheta tantus Deum suum nescit? Atquin venturum ut prætor nuntiavit, consistentem ut propheta agnovit, ad-

jam observatum cap. 4, n. 19, ubi, sicut et in psal. cxviii, n. 3, ad litteram intellecta sunt, quæ hic spiritaliter explicantur.

(d) Par. post Lipsium, *dimissione* : minus congruentur cum superioribus, et præter veterum librorum fidem.

(e) Beccensis codex, *parati officii*. Hac loquendi ratione *gratiam speratam officio* intelligere est.

(f) Etsi in pluribus mss. exstat *in nobis* : retinendum tamen *in nos* constat ex cap. 12, n. 12, ubi idem Mediatoris officium eadem ratione explicatur.

(g) Mss. Vatis, et Bec. *in vinculis*.

entem et confessor veneratus est. Unde tam variae et tam abundantiae eius scientiae error obrepat? Sed consequens de eo Domini testimonium sentiri hoc ita non sinit. Neque sane credi potest, Spiritus sancti gloriam in carcere posito defuisse, cum Apostolis virtutis suae lumen esset in carcere positus ministraturus.

2. *Legis forma fuit. Legis opus. Cur Joannes ad Christum misit.* — Sed praebetur in his, quae in Joanne gesta sunt, intelligentia amplior: et cum facti efficientia, gratia in eo expressa sentitur; ut propheta ipse, ipso quoque conditionis suae genere prophetaret, quia in eo forma legis elata est. Christum enim lex annuntiavit, et remissionem peccatorum praedicavit, et regnum caelorum spondit: et Joannes totum hoc opus legis explevit. Igitur cessante jam lege, quae peccatis plebis (a) inclusa, et populi vineta vitilis, ne Christus posset intelligi, vinculis et carcere continebatur. Ergo ad Evangelia contenda lex mittit: ut infidelitas fidem dicatorum contempleret in factis; et quod intra eam peccatorum fraude sit vinetum, per intelligentiam libertatis evangelicae (b) absolvatur. Tali igitur Joannes exemplo, non suae, sed discipulorum ignorantiae consulit: ipse enim venturum in remissionem peccatorum praedicavit. 722 Sed ut scirent non alium a se praedicatum, ad opera ejus intuenda discipulos suos misit: ut auctoritatem dictis suis illius opera conferrent, neque Christus alius expectaretur, quam cui testimonium opera praestitissent.

3. *Scandalum crucis praedicit Christus.* — Et cum totum se Dominus rerum miraculis prodidisset, caecorum scilicet visu, claudorum (c) cursu, leproso- rum curatione, surdorum auditu, voce mutorum, vita mortuorum, pauperum praedicatione; ait, *Beatus qui in me non fuerit scandalizatus (Ibid. 6)*. Numquid aliquid jam in Christo erat gestum, quod Joannem scandalizaret? Non utique. Nam in ipso doctrinae suae cursu et operis morabatur. Sed superioris sententiae vis et proprietates contuenda est, quid illud sit quod pauperes (d) bene nuntiantur: id est, qui perdiderint animam, qui crucem suam acceperint et sequentur, qui humiles spiritu fient, quorum regnum praeparatur in caelo. Ergo quia in Domino haec passionum universitas conveniret, futuraque esset crux

sua plurimis scandalum; beatos eos professus est, quorum fidei nihil tentamenti afferret crux, mors, sepultura. Itaque cui (e) rei Joannes cavisset ostendit, dicens beatos eos, quibus aliquid in se scandali non fuisset: quia metu ejus discipulos suos Joannes, ut Christum audirent viderentque, misisset.

4. *Arundo quos significet.* — Ac ne istud referri ad Joannem posset, tamquam aliquid scandalizatus esset in Christo; abeuntibus illis, ad turbas de eo locutus est: *Quid existis in desertum videre? Arundinem (f) vento moveri (Ibid. 7)?* Desertum sancto Spiritu vacuum sentiendum est, in quo habitatio Dei nulla sit. In arundine enim homo (g) talis ostenditur, de gloria saeculi vitae suae inanitate speciosus, (h) in se autem fructu veritatis cavius; exterior placens, et nullus interior; ad omnem ventorum motum, id est, immundorum spirituum flatum movendus, neque ad consistendi firmitatem valens, et animi medullis inanis. Ergo cum dicit: *Quid existis in desertum videre? Arundinem vento moveri?* hoc loquitur: Numquid existis videre hominem cognitione Dei vacuum, et ad immundorum spirituum flatum vagantem? Nam increpantis affectu potius quam confirmantis hoc loquitur: ostendens scilicet non eum in Joanne conspici, qui et inanis et mobilis sit.

5. *Corpora luxu dissoluta domus sunt daemonum.* — Sed quid existis videre? *Hominem mollibus vestitum? Ecce qui mollibus vestiuntur, in domibus regum sunt (Ibid. 8)*. (i) Vestem ambitum corporis quo induitur 723 anima significat, quod luxu ac lasciviis mollescat. Sed qui vestiti mollibus sunt in domibus regum sunt. In regibus, transgressorum angelorum nuncupatio est: hi enim saeculi sunt potentes, mundique dominantes. Ergo vestiti mollibus in domibus regum sunt, id est eos, quibus per luxum fluida et dissoluta sunt corpora, (j) esse daemonum habitationem, consimilem sedem propositis suis atque operibus eligentium.

6. *Joannis gloria.* — Sed quid existis videre? *Prophetam? Dico vobis, etiam plus quam prophetam, etc. (Ibid. 9 et seqq.)*. Gloriam omnem Joannis Dominus ostendit, dicens esse eum ultra prophetam: quia soli ipsi licuerit et prophetare Christum, et videre. Et quomodo Christum ignorare creditur, qui missus in angeli potestate viam venturo paraverit,

(a) Hoc est, propter populi peccata latens, seu plebis infidelitati occulta, secundum illud Prologi in psalmos num. 5: *Sunt autem omnes prophetiae ad munditiam sensum et prudentiam saeculi clausae atque ob-signatae.*

(b) Quatuor mss. *abluatur*: minime sunt sequendi. Huc spectat illud dicti prologi n. 6, *Christus solus signacula, quibus liber clausus est, per sacramentum corporacionis et divinitatis suae absolvit*. Et post pauca: *Creditis his quae impleta per eum sunt, omnia illa, quae signata et clausa sunt, et aperientur et absolventur.*

(c) Sola edit. Par. *gressu*. Ut sibi constaret, mutandum ei erat illud num. 10, *Claudi circumcurrunt*.

(d) Codex Vatic. cum Rom. *evangelizantur*.

(e) Vox rei deest in mss. Colb. et Carn. Illa significatur scandalum crucis, quod Joannes discipulis suis metuerit.

(f) Apud Par. hic et infra, *vento agitatum*: obtinentibus aliis libris.

(g) In mentem nobis venerat legendum esse, *elatus ostenditur de gloria saeculi*, etc. Nil vero immutandum, cum vocabulo *talis* significetur homo arundinis similis.

(h) Editi, *ipso autem*. Concinnius mss. *in se*.

(i) Par. *veste*, tum post Lips. *habitum corporis*: refragantibus mss. quorum nonnulli deinde habent, *quod induitur*. Vestis animae non male intelligatur corpus, quo anima velut vestimento ambitur ac circumcingitur.

(j) Reticetur hic significat. Verba superiora, *in domibus regum sunt*, passive non active accipiuntur, pro his scilicet qui frequententur a regibus eorumque domus sint, non pro iis qui regum domos frequentent.

et quo ex natis mulierum nullus major propheta surrexerit (a); nisi quod qui minor eo est, id est, qui interrogatur, cui non creditur, cui testimonium nec opera sua præstant, hic in regno cælorum major est?

7. *Regnum cælorum qui rapiant gentes judæis.* — *A diebus autem Joannis Baptistæ usque nunc regnum cælorum vim patitur, et vim facientes diripiunt illud (Ibid. 12).* Ut rerum natura exigit, vim potior affert; minorque erit, cui vis afferatur. Quid ergo est quod diripiens est, quodque vim patitur, contuendum est. Infidelitatem discipulorum Joannis Dominus adverterat, turbæ etiam opinionem de ejus nuntio intellexerat, in crucis scandalo ingens fidei periculum sentiebat. Ire potius apostolos (b) ad oves Israel perditas jusserrat: ipsos constitui oportebat in regno, et in Abraham et Isaac et Jacob familia (c) atque agnatione retineri. Sed omnis hæc prædicatio profectum publicanis et peccatoribus afferebat. Ex his enim jam credentes, ex his jam apostoli, ex his (puta Matthæus) jam regnum cælorum. Cæterum Joanni a plebe non creditur, auctoritatem Christi opera non merentur, crux futura erat scandalo. Jam prophetia cessat, jam lex expletur, jam prædicatio omnis includitur, jam Eliæ spiritus in Joannis voce præmittitur. Aliis Christus prædicatur, et ab aliis agnoscitur: aliis nascitur, et ab aliis diligitur. (d) Sui eum respuunt, alieni suscipiunt: proprii insecantur, complectuntur inimici. Hæreditatem adoptio expetit, familia rejicit. Testamentum filii repudiant, servi recognoscunt. Itaque vim regnum cælorum patitur, inferentes debite diripiunt: quia gloria Israel (e) a patribus debita, a prophetis 724 nuntiata, a Christo oblata, fide gentium occupatur et rapitur.

8. *Judæi a Lege et Evangelio abdicati exciderunt.* — *Cui autem similem æstimabo generationem istam? Similis est pueris sedentibus in foro, et clamantibus ad invicem, et reliqua (Ibid. 16).* Tota hic sermo infidelitatis opprobrium est, et de affectu superioris querimonie descendit; quia insolens plebs per diversa prædicationum genera edocita non fuerit: in

(a) Editi cum paucioribus mss. *surrexit*. Tum sola editio Par. *nisi quod minor qui interrogatur*: et mox cum tribus mss. *major erit, non major est*. Christus autem, ut explicat Chrysostomus homil. xi, intelligitur *minor ætate, minor multorum opinione*.

(b) Beccensis ms. *ad oves perditas domus Israel jusserrat*. Tum cum quinque aliis, *ipsos continuo, pro ipsos constitui*: qua ratione pronomen *ipsos* ad apostolos, non ad Judæos, minus bene refertur.

(c) Bad., Er. et Lips. *ag natione*. Par. *atque agnatione*: quod etiam habent mss. nisi quod in Carnut. secundis curis restitutum est *atque agnatione*. In eodem mendo superiori cap. 10, n. 22, consentiebant mss.

(d) Mss. Rom., Colb. et Carn. *sua eum respuunt, aliena suscipiunt*.

(e) Præpositionem *a*, quam Lipsius perperam expunxerat, revocamus ex Bad., Er. et mss. Porro vocabulum *Israel* in dandi casu enuntiat: adeoque *a patribus*, perinde est ac nomine et jure promissionum patribus factarum, secundum illud Pauli Rom. xi, 28, *charissimi, propter patres*.

A pueris scilicet prophetas significans, qui in medio synagogæ, tamquam in publico fori conventu, populum coarquant, quod cantantibus sibi officio corporis non obsecundaverint, id est, quod dictis suis non paruerint. Ad cantantium enim modum saltantium (f) motus aptatur. In simplicitate autem sensus, ut pueri, prædicaverunt, et ad confessionem psallendi Deo provocaverunt, ut cantico Moysi tenetur, ut Esaiæ, ut David, ut cæterorum prophetarum: rursumque (g) eos in poenitentiam peccatorum, (h) et ad dolorem ac luctum veterum delictorum nec Joannis prædicatio inflexerit: quibus et lex gravis visa sit (i) potus cibique præscriptis et difficilis et molesta, peccatum in se, quod dæmonium nuncupat, habens (Ibid. 18): quia per observantiæ difficultatem necesse sibi esset in lege peccare: rursumque in Christo Evangelii prædicatio vitæ libertate non placeat, per quam difficultates legis et onera laxata sint, et jam publicani peccatoresque crediderint (Ibid. 19): atque ita tot et tantis admonitionum generibus frustra habitis, nec per gratiam justificentur, et a lege sint abdicati.

9. *Juste reprobati sunt. Christus Sapientia ipsa, non solum Sapientiæ opus.* — *Et justificata est Sapientia a filiis suis*: ab his scilicet, qui vim facientes regno cælorum, ipsum illud fidel justificatione diripiunt; confitentes justum Sapientiæ opus esse, quia minus suum ad fideles et obsequentes a contumacibus infidelibusque transtulerit. Est autem non otiosum hoc in loco virtutem dicti contueri. *Et justificata est Sapientia* de se utique locutus est. Est enim ipse Sapientia, non ex efficientis, sed ex natura: rei enim omnis habet potestatem. Cæterum negotium omne potestatis effectus est: et non idem est opus virtutis et virtus, et efficiens discernitur ab effectu. Plures (j) enim eludere dictum apostolicum, quo ait Christum Dei sapientiam et Dei virtutem (I Cor. 1, 24), his modis solent: quod in eo ex virgine creando efflicax Dei sapientia et virtus existerit, et in natiuitate ejus divinæ prudentiæ et potestatis opus intelligatur; sitque in eo efficientia potius, quam 725 natura sa-

(f) Tres probæ notæ mss. *modus*.

(g) Hic et infra supplendum, *coarquant quod*.

(h) Par. *et ablutionem veterum, etc.* Unus ms. Colb. cum Carn. *et a dolore ablutos veterum, etc.* Revocamus lectionem Bad., Er. et Lips. qua est plerorumque mss.

(i) In aliquot mss. *potibus cibisque præscriptis*. Mox malletus, *dæmonium nuncupant*. Paulo post editi, *in legem peccare*: refragantibus mss. His illustratur illud: *Venit Joannes neque manducans, neque bibens, et dicunt, Dæmonium habet*: quod Joannis nomine, de lege dictum intelligitur.

(j) Eam ipsam sententiam Paulo Samosateno attribuit Leontius, lib. de Sectis, act. 3: *Paulus Samosatenus, inquit, subsistentem per se Dei sermonem in Christo fuisse non dicebat; sed volebat sermonem esse jussum quemdam ac mandatum, hoc est, Jussit Deus, ut ipse loquebatur, fieri per hominem illum quod volebat, idemque per illum faciebat*.

pietati. Quorum ne quid tale intelligi posset, ipsum A se Sapientiam nuncupavit; eam in se, non quæ ejus sunt ostendens. Est enim Sapientia opus, fides, spes, charitas, (a) pudicitia, jejunium, continentia, humilitas, humanitas: sed hæc naturæ opera sunt, non ipsa natura; et non in his quæ fiunt, consistit res ipsa quæ faciat. (b) Cur Apostolus Dei virtutem et Dei sapientiam dixerit, quia ex ea Sapientia quæ erat, creata sapientia est?

10. *Judæorum incredulitas quam rea.* — *Væ tibi Corozain et Bethsaida; quia si in Tyro et Sidone factæ essent virtutes quæ factæ sunt in vobis, et reliqua (Matth. 11, 21).* Inobedientia maledictum cum obedientia benedictione decernitur. Primis enim Judæis oportuit prædicari; sed privilegio prædicationis infidelitatis cumulat invidia, cum credentium arguantur exemplo, quibus nulla factorum admiratione proposita, salus omnis ex fide sit. Dominum enim in Bethsaida et Capharnaum muti laudant, cæci vident, surdi audiunt, claudi circumcurrunt, mortui sentiunt; et (c) nullum fidei voluntate rerum tantarum admiratio commovebat, cum sola gestorum auditio vocare (d) ad metum, atque ad fidem rapere debuisset. Sed non solum Tyri et Sidonis, sed ipsa Sodomorum et Gomorrhæorum facient levia peccata: quia forte illis credendi fuisset affectus, si talium virtutum contemplatio contigisset.

11. *Christi de fide gentium gaudium.* — *In illo tempore respondens Jesus dixit, Confiteor tibi, Domine pater cæli et terræ, quia abscondisti hæc a sapientibus, et revelasti ea parvulis, et reliqua (Ibid. 25).* Digne superioribus dictis confessio talis adjungitur. Nam tametsi optabilis fuerit salus Israel, tamen non extra gaudium Domini erat prædicata olim fides gentium. Cælestium enim verborum arcana atque virtutes sapientibus absconduntur, et parvulis revelantur: parvulis malitia, non sensu; sapientibus vero stultitiæ suæ præsumptione, non prudentiæ causis. Factique hujus æquitatem Dominus paternæ voluntatis judicio confirmat (Ibid. 26): ut qui dedignantur parvuli in Deo fieri, stulti deinceps in sapientia sua liant.

12. *Pater et Filius unius substantiæ.* — Ac ne quid in illo minus, quam quod in Deo est, existimaretur; omnia sibi a Patre ait tradita esse, solique se Patri cognitum, Patremque soli sibi notum, vel cui ipse revelare voluisset (Ibid. 27): revelaturus ei, a quo ut revelare velit oretur. Qua revelatione eandem

(a) Carnut. ms. cum Colb. *prudencia, jejunium.* Verba Pauli Gal. v, 22 et 23, ubi fructus Spiritus recenset, videtur hic Hilarius respicere, atque ita Sapientia et Spiritus vocabula uni eidemque rei subijcere. Quamquam et alia et non omnia memorat quæ Paulus.

(b) In uno ms. Colb. non exstat finis hujus numeri. Hic pro *cur*, Lipsius substituit *cum*, quod et retinuit Par. obnitentibus aliis libris. Reticetur hic hujusmodi propositio: Si non in his quæ fiunt, consistit res ipsa quæ faciat. Ex qua quidem optime consequitur: Cur Apostolus rei effectæ efficiētis nomen attribuat?

(c) Editi, *nulla*. Rectius quatuor mss. *nullum*. In

utriusque in mutua cognitione esse substantiam docet, 726 cum qui Filium cognosceret, Patrem quoque cogniturus esset in Filio: quia omnia ei a Patre sint tradita. Tradita autem non alia sunt, quam quæ in Filio soli nota sunt Patri. Nota vero Filio (e) soli esse, quæ Patris sunt. Atque ita in hoc mutua cognitionis secreto intelligitur, non aliud in Filio, quam quod in Patre ignorabile sit, existisse.

13. *Jugum Christi unde suave.* — Legis deinde difficultatibus laborantes, et peccatis sæculi oneratos ad se advocat (Ibid. 28): dempturumque se laborem onusque promittit, si modo ejus jugum tollant, mandatorum scilicet suorum præcepta suscipiant, eumque sacramento crucis adeant: quia corde humilis et mitis sit, et in his animabus suis requiem inveniant (Ibid. 29): jugi suavis et levis oneris blandimenta proponens, ut credentibus ejus boni scientiam præstet, quod solus ipse novit in Patre. Et quid jugo ipsius suavius, quid onere levius, probabilem fieri, scelere abstinere, bonum velle, malum nolle, amare omnes, odisse nullum, æterna consequi, presentibus non capi, nolle inferre alteri, quod ipsi sibi perpeti sit molestum.

CAPUT XII.

Discipuli spicas vellunt. Manus aridæ hominem sabbato curavit Jesus. Cæcum et dæmoniacum curavit. De blasphemia Spiritus, de fructu arboris bonæ et malæ, de omni verbo otioso, de Ninivitis et regina Austri, de septem spiritibus et octavo, de matre Jesu et fratribus.

1. *Christi gesta aliud portendunt.* — *In illo tempore abiit Jesus per segetes sabbatis: discipuli autem ejus esurientes cæperunt vellere spicas, et manducare (Matth. XII, 1).* Et egressus in segetem, et dies sabbati, et discipulorum esuritio, et spicarum præceptio, et Pharisæorum insimulatio, et Domini responsio habent, ut cætera, subjacentem interioris causæ intelligentiam. Omnes enim, ut diximus, factorum veritates, in ipsis illis gestorum effectibus sui similem atque ex se intelligendam futuræ veritatis imaginem consequuntur.

2. *Gentium fides et Judæorum infidelitas præmonstrantur.* — Ac principio contuendum, sermonem hunc ita cœptum esse: *In illo tempore abiit Jesus per segetes, id est, in eo tempore quo patri Deo gra-*

sex aliis, *nullam fidei voluntatem; non displiceret, nullum ad fidei voluntatem: hoc est, nullus ad obsequendum fidei etiam inspectis tot ac tantis miraculis commotus fuit, quibus vel auditis credere debuissent.*

(d) Codex Silvæ majoris, *ad medicum*: quod etiam habet Michaelinus a secunda manu. Verior est lectio prima. Sic enim superiori cap. n. 23, homines a Deo per peccatum originis abalienatos a fide metuque Dei peregrinantes nuncupari legimus. Passimque apud Hilarium *metus Dei* idem est quod cultus, religio et amor Dei.

(e) Vox soli desideratur in pluribus mss. Deinde esse ad superius verbum docet refertur.

tiam de data gentibus salute confessus est: ut idem sensus et superiora et consequentia contineret. Ergo per reliqua curramus. Ager mundus est, (a) sabbatum otium est, seges creditorum profectus in mensem est. Ergo sabbato in agrum profectus, in legis otio Domini progressus in hunc mundum est, segetem eam, id est, sationem humani generis invisens. Et quia esuritio fames est salutis humanæ; **727** spicas præcæpere ac vellere, scilicet sanctorum se salute satiari discipuli festinant. Neque enim homini congruit cibus spicæ, neque præceptarum esus est utilis aristarum: sed futuri fidem facti species exsequitur, et virtus interjecta verborum sacramentum et esuritionis et satietatis absolvit.

3. Pharisei, qui penes se clavem cælorum esse existimarent, illicita agere discipulos coarguunt (*Matth. XII, 2*): quos Dominus facti ejus, in quo sub rerum argumento prophetiæ ratio continetur, admonuit David una cum his qui secum aderant esurientem panibus illicitis (b) expletum fuisse (*Ibid. 3*). Neque enim si non licebat fieri, David creditus fuisset fecisse sine crimine. Verum sine criminis piaculo factis (c) prophetat in lege; ut ipse cum cæteris, panibus propositionis expletus sit: ita ostendens Christum cum apostolis gentium salute satiandum, quod Judæis illicitum videretur.

4. Alterius quoque eos admonet prophetiæ, ut consummari in se omnia, quæ antè sunt dicta, cognoscerent in lege; sabbatum in templo sacerdotes (d) violare sine crimine (*Ibid. 5*); templum se ipsum scilicet indicans, in quo per apostolicam doctrinam, populo legis infideliter (e) otiante, salus gentibus datur: quia major ipse sit sabbato, et absque violatæ legis culpa, evangelica fides operetur in Christo.

5. *Lege cessante Dei bonitate salvamur.* — Atque ut ostenderet omnem rerum efficientiam hanc speciem futuri operis continere, adjecit: *Si enim sciretis quid est, Misericordiam volo, non sacrificium; numquam condemnassetis innocentes* (*Ibid. 7*). Opus salutis nostræ non in sacrificio, sed in misericordia est: et lege cessante, in Dei bonitate salvamur. Cujus rei donum si intellexissent, numquam condemnasset innocentes, id est, apostolos: quos insimulaturi erant transgressæ legis invidia, cum sacrificiorum vetustate cessante universis per eos misericordiæ novitas subveniret; neque existimasset sabbati præscripto Dominum sabbati contineri. Hæc in campo dicta gestaque sunt.

6. *Manci curatio.* — Et post hæc synagogam ingresso hominem aridæ manus offerunt, interrogan-

(a) Mss. Colb. et Carn. *sabbatis*.

(b) Idem mss. cum Rom. et Vatic. *exemplum fuisse*.

(c) Par. cum prædictis quatuor mss. *factis prophetæ intellige*.

(d) In vulgatis ac pluribus mss. *violant*. Concinnius in Colb. et Carn. *violare*, supple verbum *admonet*, ad quod subinde refertur *indicans*.

(e) Sex mss. *orante*: non sunt audiendi.

(f) In vulg. *sini soliti*. Præferendum esse cum mss. *sini solliciti*, suadet illud quod subjicitur, *ovis solliciti*

tes an curare sabbatis liceret (*Ibid. 9*): occasionem arguendi eum ex responsione quærentes. Quos decidentis in foveam ovis conclusit exemplo, quam sine crimine sabbato extrahere (f) sint solliciti (*Ib. 11*): rectiusque homini, qui ovi præstet, medendum esse; neque ministerio salutis humanæ existimandum sabbatum posse violari, quod extrahendæ de fovea ovis sollicitudo non violet.

7. *Eos significat, quibus virtutum potestatem fecit Christus.* — Subjicitur recte talis Domini curatio. Nam post reditum de segete, ex qua jam apostoli fructus sationis acceperant, ad synagogam venit: etiam illinc messis suæ operarios paraturus, qui plures postmodum una **728** cum apostolis exstiterunt. Hi igitur (g) curantur in manco. Dandæ enim salutis substantiam non habebant, et manus officium cessabat, et ministerium corporis, quo aliquid agitur atque (h) imperitur, aruerat. Dominus igitur manum eum jussit extendere, quæ restituta est ei sicut altera (*Ibid. 13*). Curatio omnis in verbo est, et manus sicut altera redditur, id est, similis ministerio apostolorum in officium dandæ salutis efficitur: docetque Phariseos ægre ferre non oportere (i) operationem humanæ salutis in apostolis; cum ipsis ad officii ejusdem ministerium manus sit reformanda, si credant.

8. Sed invidia facti Phariseos commovet, et adversus eum ineunt consilium (*Ibid. 14*): quia conuentes hominem in corpore, Deum in operibus non intelligebant. Sciensque eorum consilia secessit (*Ibid. 15*); ut a consiliis malignantium procul affuturus cognosceretur. Pluresque turbæ eum secutæ sunt: ab infidelibus videlicet recedenti, fidelium comitatus assistit.

9. *Cur sanatis silentium de se jubeat Christus.* — His vero, quos curat, silentium imperavit (*Ibid. 16*). Sed numquid curationis taciturnitas jubebatur? Non utique; nam salus unicuique reddita, erat sibi ipsa testis. Sed jubendo secretum, et gloriandi de se jactantiam declinat, et nihilominus cognitionem sui præstat in eo ipso, dum admonet de se taceri; quia observantia silentii ex re quæ fit silenda proficitur.

10. *Qui arundinem quassatam non frangat. Qui limum fumigans non exstinguat.* — Quin etiam per hanc tacendi de se voluntatem, dictorum per Esaiam effectus impletur (*Ibid. 17; Esai. XLII, 1 et seqq.*): de cujus prophetia illud nunc tantum admonemus, hunc et dilectum a Deo, et in eo paternæ beneplacitum voluntati, et Spiritum Dei super eum esse, et ab eo judicium gentibus nuntiari, et arundinem quæ quas-

tudo. Tum in Carn. et Colb. *receptiusque*, non *rectiusque*.

(g) Editi, *curantur*. In manu enim dandæ, etc., emendantur ex potioribus mss.

(h) Bad. et Er. *imperatur*. Mox Lips. et Par. *cum jussit*, pro *eum jussit*. Post pauca in tribus mss. in *ministerium apostolorum*. Rectius alii libri *ministerio* in dandi casu.

(i) Apud Par. hic insertum est, *curationes in sabbato et*, quod etiam exstat in mss. Rom., Colb. et Carn. sed ad rem non videtur pertinere.

sata sit non esse confragata, et illum fumigans non A
extinctum: id est, caduca et quassata gentium cor-
pora non fuisse contrita, sed in salutem potius reser-
vata: neque exiguitatem ignis tantum jam in lino
fumigantis extinctam. (a) exiguum Israël ex rell-
quils veteris gratiæ spiritum non ablatum; quia re-
sumendi totius luminis in tempore pœnitentiæ sit
facultas. Sed istud intra certi temporis statuta præ-
scribitur, donec cum ejiciat victoriam ad judicium
(*Matth.* xii, 20), sublata scilicet mortis potestate judi-
cium claritatis suæ reditu introducat, in nomine ejus
per fidem gentibus credituris.

11. *Dæmoniæ cæci et muti curatio, gentium salus.*
— *Tunc oblati sunt ei et homo dæmonium habens cæcus
et mutus, et reliqua (Ibid. 22).* Sequitur dæmoniæ
et cæci et muti opportuna curatio. Non enim sine B
ratione, cum turbas omnes curatas in commune dixisset,
nunc extrinsecus dæmonium habens cæcus et
mutus offertur: ut sine ambiguitate aliqua idem in-
telligentiæ ordo sequeretur. Spicas vellere, id est,
homines sæculi præcæpere, apostolos Pharisæi ar-
guebant, misericordia 729 super sacrificium præ-
dicabatur, manus arida homo oblati in synagoga
curabatur: atque hæc ad convertendum Israël non
solum nihil proficiunt, verum etiam Pharisæi consi-
lium necis ineunt. Oportebat igitur, ut post hæc in
unius hujus forma gentium salus fieret: ut qui erat
habitu dæmonis et cæcus et mutus, Deo capax
pararetur, et Deum contueretur in Christo, et Chri-
sti opera Dei confessione laudaret. Stupuerunt facti
istius opus turbæ; sed Pharisæorum ingravescit in-
vidia. Nam quia humanam infirmitatem hæc tanta ejus
opera excederent, pudorem confessionis suæ majore
perfidie scelere declinant: ut quia hæc opera esse
existimare hominibus non possent, confiteri Dei nol-
lent, omnemque hanc ejus ex Beelzebub principem
dæmonum esse dicerent in dæmonis potestatem
(*Ibid.* 24).

12. *Sermo Dei quam dives.* — *Jesus autem sciens
cogitationes eorum dixit illis: Omne regnum divisum
contra se desolabitur (Ibid. 25).* Sermo Dei dives est,
et ad argumentum positus intelligentiæ, plurimam
de se exemplorum copiam præbet: et vel simpliciter
intellectus, vel inspectus interiori, ad omnem profec-
tum est necessarius. Sed relictis his, quæ ad commu-
nem intelligentiam patent, causis interioribus immo-
remur.

13. *Prædicatur regni Israel jactura.* — *Omne reg-
num divisum contra se desolabitur.* Responsurus ad
id quod de Beelzebub erat dictum, in eos ipsos, qui-

(a) Editi, ex *Sion Israel et ex reliquiis*; castigantur
ex quatuor mss. ubi exiguitatem ignis non extinctam
Hilarius interpretatur exiguum gratiæ spiritum
Israel non ablatum.

(b) Potiores mss. *desolabitur necesse est*: forsitan
sincerius. Hujus modi locutione jam in *Psal.* cxviii,
n. 7, legimus, *necesse est credenda est*: et ubi in
Psal. cxxi, n. 1, exstat *proclamari necesse est*, in mss.
habetur *proclamabit necesse est*.

(c) In aliquot mss. *dicitur*. Mox in *Beccensi* et

bus respondebat, responsionis ipsius conditionem
retorsit. Lex enim a Deo est, et regni Israel pollicita-
tio ex lege est, et Christi ortus et adventus ex lege
est. Si regnum legis contra se dividitur, (b) dissolvatur
necesse est. Et potestas omnis divisione detra-
hitur, et regni virtus adversum se separata consu-
mitur: ac sic regnum Israël amisit ex lege, cum
quando adimpletionem legis in Christo plebs legis
impugnet.

14. *Jerusalem excidium.* — *Sed et civitas et domus
divisa contra se, non stabit (Ibidem).* Domus quoque
et civitatis eadem est ratio, quæ regni. Sed civitas
hic Jerusalem (c) indicatur, gentium semper gloriosa
dominatio. Nunc posteaquam in Dominum suum fu-
rore plebis exarsit, et apostolos ejus cum credentium
turbis effugavit, discedentium illinc divisione non sta-
bit: atque ita, quod mox consecutum est per hanc
divisionem, civitatis illius denuntiatur excidium.

15. *Virtute divina Christus ejicere dæmonia.* — *Si
enim satanas satanam ejicit, adversus se divisus est
(Ibid. 26).* Dicti superioris malevolentiam, quo cum
in Beelzebub hæc agere loquebantur, eo ipso quo
locuti sunt genere condemnant: non intelligentes
confessos se fuisse, Beelzebub esse divisum: et si ad
divisionem suam coactus est, ut dæmon dæmones
proturbaret, et adversus se divisio ipsa consisteret;
hinc quoque existimandum esse, plus in eo qui divi-
serit, 730 quam in his qui divisi sint, inesse virtutis.
Ergo jam divisus est, et adversus se coactus
est, regnumque ejus divisione tali est dissolutum.
Quod si in virtute Beelzebub Christus dæmones eji-
cit, illi eorum, id est apostoli, in cuius nomine eji-
ciunt (*Ibid.* 27)? Atque idcirco digne sunt in eos ju-
dices constituti, quibus id dedisse Christus adversus
dæmones potestatis reperletur, quod ipse sit negatus
habuisse. Ergo si discipuli operantur in Christo, et
ex (d) Spiritu Dei Christus operatur; adest Dei reg-
num, jam in Apostolos mediatoris officio transfusum.
Sed cum per Beelzebub posse Christus arguitur,
Deus blasphematur in Christo: atque ita in Deum
inexpiabilis convicii contumelia per Pharisæos in
Beelzebub nomine comparatur.

16. *Quomodo potest intrare quis in domum fortis, et
vasa ejus diripere?* et reliqua (*Ibid.* 28). Contusam a
se in tentatione prima omnem diaboli indicat pote-
statem, quia nemo domum fortis introat ejusque
D
vasa diripiat, nisi fortem alligaverit, et tunc domum
ejus diripiet: et necesse est hæc agens illo forte sit
fortior. Ligatus est ergo tum, cum satanas a Domino
nuncupatus, ipsa nequitie suæ nuncupatione con-

Rom. plebs exarsit. Verbum *exarsit* ad Jerusalem
referendum est.

(d) Vocabulum *Spiritus* naturam divinam, quæ in
Christo operibus manifestetur, non tertiam Trinitatis
personam denotat. Sic enim ratiocinatur Hilarius:
Si Deus est in Christo, ut evincunt divina ipsius ope-
ra, Christus autem in apostolis virtute illius operan-
tibus; jam in eos Christo mediante transfusum est
regnum Dei.

strictus est (*Matth. iv, 10*): cui ita vineto spolia detraxit, et domum abstulit, nos scilicet quondam arma ejus, regnique militiam in jus suum rededit, victoque atque vineto domum sibi ex nobis vacuam et utilem comparavit. Longe autem a se esse, ut aliquid ab eo mutuatus sit potestatis ostendit: quando qui secum non est, adversum se sit; et qui secum non congregat, dispergat (*Matth. xii, 30*). Ex quo ingentis periculi res intelligitur, male de eo opinari, cum quò non esse, idipsum est quod contra esse: et non congregare, dispergere sit.

17. *Blasphemia Spiritus, negare Christo divinitatem, quam operibus prodit. — Omne peccatum et blasphemia remittitur hominibus; Spiritus autem (a) blasphemia non remittitur (Ibid. 31).* Phariseorum sententiam, et eorum qui ita cum his sentiunt perversitatem severissima definitione condemnat; peccatorum omnium veniam promittens, et blasphemie Spiritus indulgentiam abnegans (*Ibid. 32*). Nam cum cætera dicta gestaque liberali venia relaxentur, caret misericordia, si Deus negetur in Christo. Et in quo sine venia (b) peccator, benevolentiam literatæ admonitionis impendit: omnino peccata cujusque generis remittenda, blasphemiam in Spiritum **731** sanctum non remittendam. Quid enim tam extra veniam est, quam (c) in Christo negare quod Deus sit, et consistentem in eo paterni Spiritus substantiam adimere: cum in Spiritu Dei opus omne consummet, et ipse sit regnum cælorum, et in eo Deus sit mundum reconcilians sibi (*II Cor. v, 19*)? Ergo quidquid contumeliæ extiterit in Christo, id omne exstabit in Deo: quia et in Christo Deus, et Christus in Deo sit.

18. *Contra Judæos et Arianos. Christum qui colunt, sed Deum negant, pejores sunt quam qui ignorant. — Aut facite arborem bonam, et fructus ejus bonos: aut facite arborem malam, et fructus ejus malos, et reliqua*

(a) Sola editio Par. *blasphemiam non remittetur*. Tum etiam alia, *Phariseorum sententiam*.

(b) Lips. et Par. *peccatur*. At Bad. et Er. cum omnibus mss. *peccator*, supple. sit.

(c) Ms. Carn. *Christo negare*, sine in. Colb. et Rom. *Christum negare*. Tum Mich., Vind., alter Colb., Turon., Becc. et Silv. cum Bad. et Er. *quod Dei sit*. Magis placet cum cæteris libris, *quod Deus sit*. Cur autem Christum Deum negare sine venia sit, Athanasius epist. iv ad Serapionem (ex qua divulsus est tractatus in hunc eundem locum, ac seorsim postius pag. 970, T. i edit. Par. an. 1627) hanc ad calcem rationem reddit: *Qui enim Filium abnegat, quem deprecari potest, ut propitiationem inveniat? aut quam vitam aut resuscitationem expectabit, qui eum repudiat qui ita loquitur, Ego sum vita?* Eo ipso loco luculenter explicat Athanasius, cur hic blasphemia in Spiritum sanctum intelligenda sit blasphemia adversus Christi divinitatem. Neque vero aut Hilarius aut Athanasius carere venia sentiunt quicumque Christi negaverint divinitatem, sed qui operibus sibi probatam atque compertam negaverint. Nam, ut ait Athanasius, *per hæc verba ostendit ipsos Phariseos non per ignorantiam, sed sponte se in hanc eluctabilem blasphemiam infingere, nec pudore ullo duci, cum scirent istius modi opera Dei esse, eaque ut amentes Beelzebub adscriberent, affirmantes ea per spiritum immundum fieri*. Cui consentiens noster Hilarius eos affirmat

(*Matth. xii, 33*). Sermo se et in præsens exserit, et effert in futurum. Nam in præsens Judæos refellit, qui cum intelligerent Christi opera ultra humanam esse virtutem, nolent tamen quod Dei sint consisteri. In futurum vero omnem hdei perversitatem coarguit, eorum scilicet, qui (d) divinitatem et communionem paternæ substantiæ Domino detrahentes, in diversa hæreseos studia efferbuerunt: neutrum facientes, nec inter gentes sub venia ignorantis habitantes, nec in veritatis cognitione versantes. Arborem se in corpore positum significat: quia per interiorum virtutis suæ fecunditatem exeat ubertas omnis in fructus. Igitur aut arbor bona facienda cum bonis fructibus est, aut mala constituenda cum malis fructibus: quia ex fructibus suis de se arbor ipsa testabitur: non quod secundum arborum naturam arbor mala possit constitui quæ bona sit, aut eadem ipsa cum ramis suis bona esse si mala sit; sed ut per hanc significantiam intelligeremus, Christum aut tamquam inutilem relinquendum, aut tamquam bonum bonorum fructuum utilitate retinendum: quia adversum filium hominis dicta sub venia sint, blasphemia autem Spiritus careat venia. Cæterum medium se agere, et Christo aliqua deferre, negare quæ maxima sunt; venerari tamquam Deum, Dei communione spoliare, hæc blasphemia Spiritus est: ut cum per admirationem operum tantorum Dei nomen detrahere non audeas; per malevolentiam mentis et sensus, generositatem ejus, quam consisteri es coactus (e) in nomine, abnegata paternæ substantiæ communionem decerpas.

Atque ideo etiam in eo Dominus bonitatis suæ munus extendit, dicens aut malam arborem cum malis fructibus, aut bonam cum **732** bonis fructibus esse faciendam: quia in malæ arboris opinione sub secreto (f), indulgentiæ Dei reposita sit venia; (quia omne (g) peccatum sit remittendum); in bonæ confessione fructus æternus sit: ne incidentes (f) ince-

extra veniam esse, quod paternæ naturæ substantiam adimant, etiam cum in Spiritu Dei, hoc est, in ipsa divinitatis virtute et natura, opus omne consummat. Præterea qui apud Athanasium testimonia de communi essentia Patris et Filii et Spiritus sancti concinnavit, blasphemiam in Spiritum sanctum non alia ratione interpretatus, observat non dixisse *Christum blasphemanti et pœnitentiam agenti remissionem dandam non esse, sed blasphemanti et in blasphemia manenti*. Probabile est aliam Hilario sententiam non fuisse, cum legamus infra, cap. 18, num. 10, quod *omnium omnino peccaminum veniam Deus nobis largiatur*, ac re ipsa iis largitus sit, qui Christum Deum non negaverint modo, sed et necaverint, aut mortis ipsius fuerint auctores; venia non dilata, ubi per fidem ad eum rediere.

(d) Mss. Carn. et Colb. *dignitatem*; et mox *agentes*, loco verbi *habitantes*.

(e) Sex mss. *in homine*: male. Hic refelluntur Ariani Christo Dei naturam negantes, cujus nomen ac venerationem ei deferebant.

(f) Hoc est, quam diu nobis occulta et latens est illius bonitas.

(g) Editi cum unico ms. Colb. *qua omne*. Deinde sola editio Par. cum eodem ms. *in bona confessione*: ubi Beccensis codex, *in bonæ scilicet arboris confessione*, quod in margine ad textum illustrandum non male locum haberet, præfixo et ante in bonæ.

dentes) mediam inter utrumque sententiam, cum A
constituere malum non audeamus; confiteri bonum
nolimus, indissolubili corruptæ de se opinionis iudicio
relinquamur.

19. Omnem autem ita sentiendi corruptelam, ex
naturæ vitio proficisci docuit, dicens: De malo the-
sauro non nisi quæ mala sunt posse proferri, et om-
nis otiosi, id est, inepti et inutilis dicti rationem Deo
esse reddendam (*Matth. xii, 35*): quia de confessionis
nostræ verbis aut condemnandi simus, aut justificandi;
talem futuri iudicii benevolentiam recepturi, qua-
lem de cælestis gloriæ Domino sententiam tenuerim-
us.

20. *Fide gentium arguitur infidelitas Judæorum.* —
Signum deinde rogatur ut præstet, quod se ex Jonæ
signo daturum esse respondit (*Ibid. 38*): et sicut tri-
duo et totidem noctibus Jonas in ceti ventre detentus B
sit, ita se intra interiora terræ pari temporis spatio
demoraturum. Sed majorem futuram gentium fidem
monstrat. Ninivitæ enim Jona prædicante pœnitenti-
am egerunt, et a Deo veniam pœnitendi confessione
meruerunt. Sed et Austri regina nunc in exemplum
Ecclesiæ præsumpta, sapientiam admirata Salomonis,
ex ultimis terræ partibus venit audire quam erat
admirata sapientiam (*Ibid. 41 et 42*). Cumulat igitur
invidiam comparatio, et Judæos sine excusatione fa-
cit fides gentium: ut cum illi prophetis, id est, Jonæ
Salomonique crediderint, Christo isti non credant
Jona Salomoneque potiori. Et idcirco in resurrectione
eos iudicabunt, quia in his repertus timor Dei fuerit,
quibus lex non erat prædicata: hoc magis indigni ven-
ia (a) qui ex lege sunt infideles, quo plus fidei in eis
qui legem ignoraverunt sit repertum.

21. *Cum autem immundus spiritus exierit ab homine,*
ambulat per loca arida, quærens requiem, et non inve-
niet, et reliqua (Ibid. 45). Contines lectio est, et,
ex ipso initi sermonis exordium, (b) ex sensu superiore
proficisci indicatur: ex verbi enim conjunctione cœ-
pit. Sed totius propositæ comparationis ratio trac-
tanda est. Exiens ab homine immundus spiritus,
arida et inaquosa loca circuit, in quibus nullus fons
vitæ effluebat. Et cum requiem non inveniet, tum in-
tra se loquetur, congruum sibi esse, ad domum suam
unde exivit reverti; quam inveniet vacantem, scopis
mundatam et ornatam; assumetque secum **733** sep-
tem spiritus se nequiores, introeuntesque habitabunt D
ibi, et novissima hominis illius primis pejora erunt.

(a) In vulgatis, *quia*. Rectius in mss. *qui*; hoc est,
populi legis, qui sunt infideles, eo magis indigni
sunt venia.

(b) Editi, *et sensu*: corriguntur ex mss. Hoc est,
ipsum sermonis exordium: *Cum autem immundus*,
etc., indicat eam lectionem ex sensu superiore, cu-
jus continuatio est, proficisci.

(c) In sincerioribus mss. *namque*, vox Hilario fami-
liaris pro *nempe*.

(d) Solus ms. Turon. cum excusis, libro *Moysei*.
Infra cap. 14, n. 11, libri legis quinque memorantur.

(e) Vaticanus codex apud Latinium, *ministratum*
esurientibus manna: nullo alio ei suffragante. Mo-
nimus, not. d col. 737 hujus editionis, in mss. ha-
beri *mannam æternam*.

Et quidem Dominus absolvit, dicens: *Sic erit genera-*
tioni huic pessimæ (Ibid. 45).

22. *Judæis superiora aptantur. Dæmon ante legem*
Israelitas obtinebat. Lege expulsus gentes invasit. —
Non igitur ambigere possumus, totum hoc ad perso-
nam populi hujus esse referendum: sed contuendum
est quatenus proposita singula singulis tempori-
bus rebusque reddantur. Superius, (c) nempe in
Ninivitarum et regiæ Austri nomine, justificata fides
gentium est: sed longe antea, post multa in Deum et
gravia peccata, Judæis data lex est. Et peccata quidem
eorum (d) libris Moysei continentur. Verum post tot
divinæ virtutis documenta, id est, decem plagis per-
cussam Ægyptum, et columnam nubis ac luminis
nocte dieque famulantem, et in Erythreo mari iter
præbitum, et fontes ruptis saxis effluentes, et (e)
ministratam esurientibus mannam, et ad postremum
in quadraginta annorum tempore vita atque habitu
angelorum populum viventem: (f) adoratum suppli-
catumque postea pecudibus et saxis, hisque cum cho-
ris canticisque saltatum, et metalla deos nuncupata.
Ergo insidentem plebis istius pectoribus spiritum
immundum lex, quæ postea data est, interventu suo
ejecit, et veluti quadam custodia circumjectæ potes-
tatis exclusit. Qui illinc exiens, circum gentes deser-
tas atque aridas oberravit, domum veterem derelin-
quens: ut in his usque in diem iudicii non inquie-
tata habitatione requiesceret.

23. *Gentibus indulta gratia ad Judæos rediit. Cur sep-*
tem secum assumat. — Sed rursus Dei gratia imperita
gentibus, postquam in aquæ lavacro fons vivus ef-
fluxit, habitandi cum his locus nullus est: et cum jam
in his requiem non haberet, intra se reputans, opti-
mum credit regredi in eam ex qua profectus est do-
mum. Hæc emundata per legem, et prophetarum or-
nata præconiis, et Christi adventu præparata, vacua
invenitur: a qua et custodia legis abscisserit (quia
omnis lex usque ad Joannem est (*Matth. ii, 13*)), et
ad habitandum non receptus sit Christus. Atque ita
et habitatore vacua est, et deserta custodibus: cum
tamen (g) veniente habitatore, præeuntium sollicitu-
dine, et mundata sit et ornata. Septem igitur spiritus
nequiores assumuntur; quia tot erant gratiarum mu-
nera destinata (h) cum Christo, quæ in eo multiformis
illa Dei sapientia septiformi gloria collocavit: ut
tanta iniquitatis fieret possessio, quanta futura fuerat
gratiarum. Atque ita novissima hominis illius pejora

(f) In ms. Colb. *adorantem postea pecudes cum*
saxis, consentiente Carnut. nisi quod *adorantem* ha-
bet tantum secundis curis. In aliis etiam mss. *abest*
supplicatumque: quod absque auctoritate adjectum
suspiciamus, maxime cum verbum *adoro* in aliis etiam
Hilarii locis cum quarto casu junctum adverterimus.
Apud Par. *adorantem supplicatumque*, etc. Ante *ado-*
ratum, intelligere est *continent libri Moysei*.

(g) In vulgatis, *venienti habitatori*. Præferimus cum
potioribus mss. *veniente habitatore*, diabolo scilicet,
cui neque lex sollicita prospexit, nec prophetæ, ut
præ se fert prior lectio.

(h) Sic mss. At editi; in *Christo*.

erunt prioribus : quia (a) ex Judæis immundus spiritus metu 734 legis excesserat, nunc autem in eos cum ultione repudiata ab eis gratiæ revertetur.

24. *Propinquitatum jus jam unde sumendum. Christi propinqui foris stantes, Synagoga.* — Et quia totum istud in paternæ majestatis virtute loqueretur ; nuntianti sibi quod foris a matre atque a fratribus expectaretur, manum in discipulos extendens, eos sibi fratres esse matremque respondit ; et quicumque voluntati paternæ obsecutus esset, eum esse et fratrem et sororem et matrem : formam se ipsum universis agendi sentiendique constituens, propinquitatum omnium jus atque nomen, jam non de conditione nascendi, sed de Ecclesiæ communionem retinendum. Cæterum non fastidiose de matre sua sensisse existimandus est, cui in passione positus maximæ sollicitudinis tribuerit affectum (Joan. xix, 26 et 27). Est autem etiam in eo typica ratio servata, ut mater ejus et fratres foris starent, cum utique ingrediendi ad eum haberent ut cæteri potestatem. Sed quia in sua venit, et sui eum (b) non receperunt ; in matre ejus ac fratribus Synagoga et Israelitæ præfigurantur, ingressu ejus atque aditu abstinentes.

CAPUT XIII.

Sedens in navicula Jesus turbis parabolas loquitur de seminante bonum semen, de zizania et tritico, de grano sinapis, de fermento absconso in farina, et expositio zizaniæ, de thesauro in agro, de bona margarita, de reti misso in mare.

1. *Verbum Dei non capiunt ab Ecclesia alieni.* — In illa die exiit Jesus, et sedebat secus mare : et congregatæ sunt ad eum turbæ, ita ut in naviculam accenderet (Matth. xiii, 1 et 2) : Sedisse Dominum in navi, et turbas foris stetisse, ex subjectis rebus est ratio. In parabolis enim erat locuturus : et facti istius genere significat eos, qui extra Ecclesiam positi sunt, nullam divini sermonis capere posse intelligentiam. Navis enim Ecclesiæ typum præfert : intra quam verbum vitæ positum et prædicatum hi, qui extra sunt, et arenæ modo steriles atque inutiles adjacent, intelligere non possunt. De parabolis autem jam a Domino absolutis (c) loqui otiosum est.

2. *Legem ob inopiam fidei perdidit Judæi.* — Qui enim habet, dabitur ei, et abundabit : qui autem non habet, et quod habet auferetur ab eo (Ibid. 12). Regni mysteria fides percipit. Hæc in quibus fuerit proficiet, et incrementis profectus sui abundabit : in quibus vero non fuerit, etiam quod habent auferetur

(a) In mss. Colb. et Carn. ex eo : in cæteris, ex eis.

(b) Duo mss. non cognoverunt.

(c) Cujusmodi snt propositæ inter titulos parabolæ : de seminante bonum semen, et de zizania et tritico. Hinc nemo non videt titulos illos non frustra superius locum suum obtinere, quamvis eis Hilarius tam paucis satisfaciat.

(d) In aliquot mss. quia fidem.

(e) Turonensis ms. ab antiqua manu secunda, destinatum ; quod etiam habent alii quinque, et non

ab eis. Damnum scilicet legis ex fidei inopia declaratum : (d) quam fidem Judæi non habentes, legem quoque quam 735 habuerant perdidit. Et ideo perfectum fides evangelica habet donum ; quia suscepta novis fructibus dilata, repudiata vero etiam veteris substantiæ opes detrahit.

3. *Vestri autem beati oculi qui vident, et aures quæ audiunt (Ibid. 16).* Apostoloci temporis beatitudinem docet, quorum oculis atque auribus contigit Dei Salutem visere et audire : prophetis atque justis cupientibus videre et audire in plenitudinem temporum (e) destinatum, et expectationis istius gaudium Apostolis reservatum.

4. *Granum sinapis Dominus. Olera prophetarum verba. Apostoli quomodo rami.* — Simile est regnum cælorum grano sinapis, et reliqua (Ibid. 31). Grano sinapis se ipsum Dominus comparavit, acri maxime, et omnium seminum minimo, cujus virtus ac potestas tribulationibus et pressuris accenditur. Granum hoc igitur postquam in agro satum fuerit, id est, ubi a populo comprehensus et traditus morti, tamquam in agro, satione quadam fuit corporis consepultus ; ultra mensuram omnium olerum excrescit, et universam prophetarum gloriam excedit. Oleris enim vice, tamquam ægroto, Israeli data est prædicatio prophetarum. Sed jam ex ramis arboris ex solo in sublime prolata, cæli volucres inhabitant. Apostolos scilicet, et Christi virtute protensos, et mundum inumbrantes, in ramis intelligemus : in quos gentes in spem vitæ advolabunt, et aurarum turbine, id est, C diaboli spiritu flatuque vexatæ, tamquam in ramis arboris acquiescent.

5. *Christus in lege, prophetis et evangelis.* — Simile est regnum cælorum fermento, quod acceptum mulier abscondit in farinæ mensuris tribus, donec fermentatum est totum (Ibid. 33). Fermentum de farina est, quod virtutem acceptam acervo generis sui reddit. Huic se Dominus comparavit, quod acceptum mulier, synagoga scilicet, per judicium mortis abscondit, arguens legem et prophetas (f) evangelis dissolvi. Hoc autem farinæ mensuris tribus, id est, legis, prophetarum, evangeliorum æqualitate coopertum, omnia unum facit : ut quod lex constituit, prophetæ nuntiaverunt, id ipsum evangeliorum profectibus expleatur. Fiuntque omnia per Dei Spiritum ejusdem et virtutis et sensus : nihilque aliud ab alio mensuris æqualibus fermentatum dissentiens reperietur.

6. *Ad Trinitatis unitatem aut trium gentium vocationem prædicta non recte referuntur.* — Quamquam ad fidei (g) sacramentum, id est, ad Patris et Filii

male potest referri ad Salutem. Non mutamus tamen lectionem receptam, quam confirmant mss. non minus sinceri. Lipsius autem de suo expunxerat præpositionem in ante plenitudinem.

(f) Sola editio Par. ex Evangelis : tum cæteræ cum aliquot mss. dissolutos.

(g) Obiter observare licet mysterium Trinitatis ab Hilario sacramentum fidei nuncupari : ut quos de hoc mysterio libros conscripsit, aliis de fide, aliis de Trinitate inscribere vere licuerit.

et Spiritus sancti unitatem, sed et ad trium gentium vocationem, ex Sem, Cham et Japhet, tres mensuras farinæ esse referendas, sensisse multos meminerim. Sed nescio an hoc ita opinari ratio permittat: cum tametsi omnium gentium vocatio sit (a) æqua, tamen in his Christus non absconditus sit, sed ostensus; et in tanta infidelium multitudine non fermentatum sit totum: in Patre autem **736** et Filio et Spiritu sancto, (b) sine admixti extrinsecus fermenti necessitate in Christo, omnia unum sint.

7. *Thesaurus in agro, Christus in carne.*—*Iterum simile est regnum cælorum thesauro abscondito, et reliqua (Matth. XIII, 44).* Per similitudinem thesauri in agro, spici nostræ opes intra se positas ostendit: quia Deus in homine sit repertus, in cuius pretium omnes sæculi vendendæ sunt facultates, ut vestitu, cibo, potuque indigentium, æternas cælestis thesauri divitias comparemus. Sed contuendum est, (c) inventum thesaurum et absconsum fuisse; cum utique qui invenit, et secreto et tempore quo abscondit auferre potuisset, et auferens emendi necessitate caruisset. Sed ut rei, ita et dicti fuerit ratio explicanda. Ideo enim absconditus est thesaurus, quia et agrum eam oportebat. Thesaurus enim in agro, ut diximus, Christus intelligitur in carne, quem invenisse (d) est gratuitum. Evangeliorum enim prædicatio in absoluto est, sed utendi et possidendi hujus thesauri cum agro potestas non potest esse sine pretio; quia cælestes divitiæ non nisi damno sæculi possidentur.

8. *Negotiator, a lege ad Evangelium transiens.*—*Et de margarita par ratio est (Ibid. 45).* Sed ad negotiatorem jamdiu in lege versantem proficiens hic sermo est, qui longo ac diutino labore ad margaritæ scientiam pervenerit, et ea quæ sub onere legis adeptus sit, derelinquat. Diu enim est negotiatus, et margaritam aliquando qualem optabat invenit: cui et unius hujus desiderati lapidis pretium, reliqui laboris jactura est comparandum.

(a) Abest æque ab aliquot probæ notæ mss. In Sem, Cham et Japhet omnes omnino homines sive gentiles sive Judæos contineri diserte asseritur, cap. 8, n. 4.

(b) Editi, in ea admixti extrinsecus fermenti necessitate in Christo omnia unum sunt: emendantur ex sæpe laudatis mss. Carn., Rom., Vatic. et Colb. Hilarius sibi temperasse, quominus Spiritum sanctum Deum diceret, iis verbis annotarat Erasmus, quæ dubiam illius de Spiritu sancti divinitate fidem efficere idonea essent. Sed vel ex hoc uno loco affirmari refellitur. Si enim Spiritus sanctus cum Patre et Filio per omnia unum; cum utroque non modo Dei nomine, sed et virtute, dignitate, honore, natura, substantia unum sit necesse est. Qui hoc haud dubius asseruit, non timuit sane, ne Spiritum sanctum Deum dicendo, plus ei quam par esset tribueret. Quid autem aliud docet, qui Patrem et Filium et Spiritum sanctum per se unum esse asserit, et non extrinsecus in Christo, per fermentum extrinsecus admixtum figurato? Ex quo patet verba in Christo, ad unum sint, in prius vulgatis male fuisse relata.

(c) Hoc est, cur inventus non statim ablatu fuerit; cum et secreto liceret, et tempus, quo absconditus fuit, ad id sufficeret.

(d) Bad., Er., Lips. et sex mss. est gratum: cui

9. *Prædicatio qui rete.*—*Iterum simile est regnum cælorum reti misso in mare, et reliqua (Ibid. 47).* Merito prædicationem suam reti comparavit, quæ in sæculum veniens, sine sæculi damno habitantes intra sæculum congregavit, modo retis, quod mare penetrans ita agitur de profundo, ut per omne elementi illius corpus evadens, clausos intra ambitum suum extrahat, nosque ex sæculo in lumen veri solis educat: in honorum electione, et malorum abiectione, futuri iudicii examen ostendens.

737 CAPUT XIV.

De scriba in regno cælorum, de fratribus et sororibus Domini, de Joannis capite in disco, de quinque panibus et duobus piscibus, ubi supra mare ambulat, et Petrum mersum erexit.

1. *Intellexistis hæc omnia? Dicunt ei, utique. Et ait illis: Ideo omnis scriba doctus in regno cælorum, etc. (Matth. XIII, 51 et 52).* Non turbis, sed discipulis est locutus; et intelligentibus parabolas dignum testimonium reddit, ipsos scilicet sub patris familiæ nomine sibi comparans, quod doctrinam de thesauro suo novorum (e) ac veterum sint adepti: quosque scribas propter scientiam nuncupat, quod intellexerint ea, quæ ille nova et vetera, id est, in Evangeliiis et in lege protulerit, (f) et ejusdem patrisfamilias, et unius utraque thesauri.

2. *Et factum est, cum consummasset Jesus parabolas istas, transit iude, et venit in patriam suam, et reliqua (Ibid. 53).* Inhonoratur Dominus a suis, Quamquam et docendi prudentia, et operandi virtus admirationem commoveret; infidelitas tamen eorum veritatem iudicii non recipit. Non enim credunt hæc in homine Deum agere: quin etiam patrem ipsius, matrem, fratresque nuncupant, et paternæ artis quodam opprobrio lacessunt (Ibid. 55). Sed plane hic fabri erat filius, ferrum igne vincentis, omnem sæculi virtutem (g) iudicio decoquentis, massamque

lectioni favet illud: quem qui invenit homo, abscondit, et præ gaudio illius vadit. Attamen cum Par. et quatuor mss. præferendum esse est gratuitum, sædet subnexa hujus dicti ratio: Evangeliorum enim prædicatio in absoluto est, hoc est, publica et omnibus patens, qua fere ratione cap. 14, n. 17, dicitur: *Confessio universorum tum et absoluta et publica erit.*

(e) Vocabulum Spiritus sancti apud Bad., Er., Lips. et in aliquot mss. hic perperam insertum est: cum doctrinam novorum et veterum interpretetur Hilarius doctrinam legis et evangeliorum, ac lex non minus opus sit Spiritu sancti quam Evangelium. Si quidem thesaurus Christus est; doctrina de thesauro, doctrina de Christo est, quæ in lege pariter et in Evangelio continetur.

(f) Id est, quæ lege et Evangelio continentur, et ejusdem patrisfamilias sunt, et ad unum thesaurum pertinent. His lucem præstant dicta superiori capite n. 5.

(g) Hic alludit Hilarius ad ignem iudicii, cujus mentionem facit cap. 2, n. 4, et cap. 5, n. 13. Sæculi virtutem vocat diabulum ejusque ministros, quos mundi potentes nuncupare solet. Qui autem iudicio decoquendi sint, declaratur in psal. cxxii, n. 11. Hinc conficitur Joseph Hilario fabrum ferrarium existisse, idem sentiri videtur Theophilus An-

formantis in omne opus utilitatis humanæ : (a) in formem scilicet corporum nostrorum materiem in diversa membrorum ministeria, et ad omnia æternæ vitæ opera fingentis. In his igitur scandalizabantur omnes : et inter tot (b) tamque magnifica quæ gerebat, corporis ejus contemplatione commovebantur. Quibus Dominus inhonorabilem in patria sua prophetam esse respondit (*Matth. xiii, 57*), quia in Judæa esset usque ad crucis sententiam contemnendus. Et quia penes solos **738** fideles Dei virtus est, propter eorum incredulitatem omnibus divinæ operibus virtutis abstinuit.

3. *Evangelii est et interior sensus.* — In illo tempore audivit Herodes tetrarcha famam Jesu, et ait pueris suis, et reliqua (*Matth. xiv, 1, 2*). Frequenter monuimus, omnem diligentiam Evangeliorum lectioni adhiberi oportere : quia in his, quæ gesta narrantur, subesse interioris intelligentiæ ratio reperitur. Habet enim omnium operum narratio suum ordinem : sed gestorum effectibus causæ subjacentis species præformatur, ut in Herode ac Joanne intelligitur. Nam et Herodes princeps erat populi, et Herodiadem uxorem Philippi fratris sui in matrimonium suum jure potestatis assumpserat. Et huic Herodiadi erat filia : quæ natali die, cum saltans placeret, potestatem cujus vellet præmii, sacramento jurantis accepit : et Joannis caput (c) in carcere diu habuit, puella matre admonente disco sibi inferri precatâ est. Et Herodes, tristis licet, sacramento fidem reddidit, et matri puella munus exhibuit : et sepulto eo discipuli ejus ad Dominum transierunt (*Ibid. 6-11*).

4. Auditisque his Dominus in naviculam in loca deserta recessit, et sequentium se turbarum vexationem misertus est, et dimitti eos in castella ad coemendos cibos Apostoli admovent. Et Dominus respondet, necessitatem eo revertendi ipsas non habere, darique his cibum præcipit. Et solos se quinque panes et duos pisces habere causantur. Et offerri sibi eos jussit, turbamque sub strato sæno accumberet. Et oblata benedixit, et turbæ manducanda comminuit, et dedit discipulis ut offerrent : et saturatis omnibus supplementa copinarum duodecim superfuerunt, cum tamen extra mulierum puerorumque numerum, quinque millia virorum expleta essent (*Ibid. 13-21*).

5. Et discipulos naviculam conscendere, et trans fretum præcedere jubet, dimissaque ipse turba in montem orare solus ascendit : factoque vespere so-

lus fuit : et navis mari medio, vento adversante, fluctibus jactabatur. Et quarta vigilia Dominus venit super mare ambulans : videntesque turbati sunt, et inanis visus phantasma credentes, clamaverunt præ timore. Quibus mox Dominus locutus est, et constantes esse jussit. Et ex plurimis Petrus respondens, postulavit uti ad Dominum super aquas veniret. Qui de navicula descendens, et progressus aliquantulum, vento invalescente et timere cœpit et mergi. Quem apprehendens Dominus, objurgavit cur fidei modicæ sit : ingressusque navem, tranquillitatem vento et mari quiescente revocavit (*Ibid. 22-32*).

6. Igitur hæc ut commemoravimus gesta sunt : sed his omnibus personis, effectibus, causis, numeris modus adjacet, ut quæ gesserunt, præter gerendi minus instinctumque, quem unusquisque ex natura sua sumpsit, extrinsecus omnia gesserint in exemplum : hoc **739** majore ita opinandi reverentiâ, si tam diversarum causarum efficientiâ una atque eadem intelligentiâ consequatur. Sermo igitur ad originem propositionis referendus est.

7. *Joannes, lex. Herodes et frater, Judæi et gentes. Gentium uxor, infidelitas. Filia, voluptas.* — Joannes, ut frequenter admonuimus, formam prætulit legis : quia lex Christum prædicavit, et Joannes profectus ex lege est, Christum ex lege præannuntians. Herodes vero princeps est populi : et populi princeps, subjectæ sibi universitatis nomen capusamque complectitur. Joannes ergo Herodem monēbat, ne fratris sui uxorem sibi jungeret (*Ibid. 4*). Sunt enim atque erant duo populi, circumcisionis et gentium. Sed Israël lex admonēbat, ne opera gentium infidelitatemque sibi jungeret. Gentium enim sociâ infidelitas est, quæ ipsis tamquam vinculo conjugalis amoris annexa est. Hi igitur fratres ex eodem humani generis sunt parente. Ob hanc itaque asperæ admonitionis veritatem, Joannes tamquam lex in carcere continebatur. Die autem natalis, id est, rerum corporalium gaudiis, Herodiadis filia saltavit (*Ibid. 6*) : voluptas enim tamquam ex infidelitate orta, per omnia Israelis gaudia totis illecebræ suæ cursibus efferebatur. Cui se omnem etiam sacramento venalem populus addixit : sub peccatis enim et sæculi voluptatibus, Israelitæ vitæ æternæ munera vendiderunt. Hæc matris suæ, id est, infidelitatis instinctu, deferri sibi Joannis caput, id est, gloriam legis oravit (*Ibid. 8*) : quia lex iucustus Israellem auctoritate divinorum præceptorum arguebat.

tioc. In Matth. docens his evangelicis verbis indicari Deum patrem *rigida mentium Spiritus igne mollire*. Consentit et Ambrosius in Luc. l. iii, n. 2, ubi alata Theophili verba exscribit. In eandem sententiam abit Beda in Marc. c. vi. Nihil itaque fuit, cur Scultetus hanc Hilarii opinionem ut verum notaret unde nullo modo excusari possit. Quamvis enim alii Joseph fabrum lignarium dixerint, æque tamen licuit ferrarium dicere, neutrum Evangelio desinente. Imo neque Hilarius lignarium negat. Utrumque vero inquit Ambrosius loco laudato, Verum vulgata

opinio Joseph artem lignariam exereuisse, ita alle Sculteti animâ inhæserat, ut facile sibi persuaserit quod *Scriptura lignariæ mentionem faciat*, eique Hilarius adversetur.

(a) Bal., Er., Lips. et sex mss. *formam scilicet nostrorum corporum et materiem*.

(b) Sinceriores mss. *tantaque magnifica*.

(c) In aliquot mss. *qui in carcere diu habitavit*. Hoc potius ita vertendum erat : qui in carcere jam diu habebatur.

8. *Lex infidelitate ac voluptate interiit.* — Sed superior Herodes significatus est Joannem velle occidere, et metu populi demorari, quia sicut propheta habebatur (*Matth.* xiv, 5). Nunc vero petita ipsius nece, cum præsertim religione sacramenti detineretur, quomodo tristis efficitur (*Ibid.* 9)? Contrarium videlicet est, tunc cum voluisse, nunc nolle: et præsens molestia anteriori non convenit voluntati. Verum in superioribus gestæ rei ordo est, in his autem nunc species causæ consequentis exponitur. Gloriam legis voluptas ex infidelitate orta occupavit. Sed populus boni ejus quod in lege erat conscius, (a) voluptatis conditionibus non sine aliquo certi periculi sui dolore (b) connivet. Scitque se (c) tali præceptorum gloria non oportuisse concedere: sed peccatis tamquam sacramento coactus, et principum adjacentium metu atque exemplo depravatus et victus, illecebris voluptatis etiam mœstus obtemperat. Igitur inter reliqua dissoluti populi gaudia, in disco Joannis caput affertur (*Ibid.* 11); damno scilicet legis voluptas corporum et sæcularis luxu augetur: et ita per puellam ad matrem defertur. Ac sic probrosus Israel et voluptati et infidelitati suæ familiæ, scilicet antea gentium, gloriam legis addixit. Finitis igitur legis temporibus, et cum Joanne consepultis, discipuli ejus res ita gestas Domino nuntiant, ad Evangelia scilicet ex lege venientes (*Ibid.* 12).

9. **740** *Legis finis, Ecclesiæ initium.* — Ergo Dei Verbum legem finita navem conscendens Ecclesiam adit, et in desertum concedit (*Ibid.* 13): relicta quippe conversatione Israel, in vacua divinæ cognitionis pectora transiturus. Turba hæc audiens, Dominum de civitate pedes sequitur in desertum: de Synagoga videlicet ad Ecclesiam concedit. Quam videns misertus est, et omnem languorem ejus infirmitatemque curat (*Ibid.* 14): obsessas scilicet mentes et corpora infidelitatis veterno ad intelligentiam novæ prædicationis emundat.

10. *Legalis doctrinæ cibus. Quinque panes et duo pisces quid significent.* — Et cum discipuli dimitti turbas in castella proxima ad coemendos cibos admonerent (*Ibid.* 15); respondit: *Non habent necesse ire* (*Ibid.* 16): ostendens eos, quibus mederetur, (d) legalis doctrinæ cibo non egere, neque necessitatem habere regredi ad Judæam cibumque mercari;

(a) Bad., Er. et Lips. *voluntatis*: male.

(b) Edit. excepto Par. cum aliquot mss. *concedit*. Rectius alii libri, *connivet*, hoc est, quamvis non sponte, cõsentit tamen.

(c) In sex mss. *talem præceptorum gloriam*: lectio non probanda. Hic verbum *concedere* desertionem sonat, atque idem est quod *recedere*; antea autem oportuisse eandem vim habet ac *debuisse*.

(d) In vulgatis et aliquot mss. *venialis doctrinæ*: lectio speciem habens veritatis. At quæ nunc exhibetur ex mss. Carn. et Colb. sincerior visa est, ut iis minus obvia, qui libros veteres proprio ingenio aut corrigunt, aut corrumpunt.

(e) Editi, *quinque panibus quinque libri legis*, etc. emendantur ope mss.

(f) In mss. Colb. et Carn. *propheta*. Ex mendosa hujusmodi lectione obtinuit apud Par. *prophetata*.

A jubetque apostolis ut eis escam darent. Numquid ignorabat, non esse quod dari posset; et humanarum mentium interna conspiciens, modum repositi penes apostolos cibi nesciebat? Sed erat omnis typica ratio explicanda. Nondum enim concessum apostolis erat, ad vitæ æternæ cibum, cœlestem panem perficere ac ministrare. Quorum responsio ad spiritalis intelligentiæ ordinem tendit. Solos enim se quinque panes et duos pisces responderunt habere (*Ibid.* 17): quia adhuc sub quinque panibus, (e), id est, quinque libris legis continebantur, et piscium duorum, id est, prophetarum et Joannis prædicationibus alebantur. In operibus enim legis, tamquam ex pane erat vita: prædicationem autem Joannis et prophetarum, in virtute aquæ, vitæ humanæ spem confovebat. Hæc igitur primum, quia in his adhuc erant, apostoli obtulerunt: sed ex his evangeliorum prædicatione (f) profecta monstratur, et his originibus deducta in majorem virtutis suæ abundantiam crescit.

11. *Christus in cibum versus. Cur dentur apostolis panes, γ. 20. Cur quinque millia inde saturentur: cur duodecim cophini reserventur.* — Acceptis igitur panibus atque piscibus, Dominus respexit ad cœlum, benedixit et fregit, Patri agens gratias post tempora legis ac prophetarum se in evangelicum cibum verti (g). Accumbere post hæc supra sœnum populus jubetur; non jam in terra jacens, sed lege suffultus: et tanquam terræ sœno, fructibus operis sui unusquisque substernitur. (h) Dantur quoque apostolis panes, quia per eos erant divinæ gratiæ dona reddenda. Plebs deinde quinque panibus et duobus piscibus pascitur et expletur: et fragmenta panis et piscium, saturatis accumbentibus, usque in duodecim cophinorum plenitudinem abundaverunt, Dei scilicet **741** verbo ex doctrina legis prophetarumque veniente, multitudo satiatur: et reservata gentium plebi (i) ex æterni cibi ministerio, in duodecim apostolorum plenitudinem, copia divinæ virtutis exuberat. Idem autem edentium numerus invenitur, qui futurus fuerat creditorum. Nam sicut libro (j) Praxeos continetur, ex Israel populi infinitate, virorum quinque millia crediderunt (*Act.* xv, 4). Rerum enim (k) admiratio usque in mensuram causæ subjacentis extenditur. Confractique cum piscibus panes, saturato populo, in tantum deinceps cumulantur augmentum,

D (g) Excusi renitentibus omnibus mss. hic adjiciuntur *significans*. Absque hoc verbo lectio ita integra est: *gratias agens se verti*, etc.

(h) Sic antiquæ editiones cum pluribus mss. Sic et num. 12, uti 4: *Dat deinde discipulis panes*. At apud Par. *Subduntur quoque apostolis*. Et in mss. Carn. et Colb. *Subduntur quoque ab apostolis*.

(i) Bad. et Er. cum mss. *et æterni*. At in Turonensi codice secundis curis, sed eadem manu, hic expuncto *et*, antea substitutum est *reservato*, loco verbi *reservata*: quod non mutandum putamus, sed ad vocem *copia* referendum.

(j) Er., Lips. et Par. *libro Praxeon*: renitentibus cum Bad. omnibus mss.

(k) Sæpe apud Hilarium, sed in hoc maxime loco, vocabulum *admiratio* non actum admirandi, sed miraculum ipsum, quo admiratio excitatur, significat.

quantus et credentis populi, et explendorum cœlesti gratia apostolorum numerus destinabatur : ut et modus numero, et numerus modo obtemperaret; intra fines suos ratio conclusa, ad consequentis effectus conditionem ipso divinæ virtutis moderamine contineretur.

12. *Cur in cœlum respexerit Christus. Mundi auctor hoc facto innotescit.* — Vincit autem humanam intelligentiam opus facti : et cum frequenter quædam sint quæ concepta sensu, sermo non explicet; in his tamen ipsa (a) sensus subtilitas ingravescit, et ad rei contemplationem pro difficultate tam invisibilis negotii obstupescit. Acceptis enim panibus quinque, in cœlum Dominus respexit, honorem ejus, a quo erat, ipse confessus : non quod carnalibus oculis contueri Patrem esset necesse; sed ut qui adessent, intelligerent a quo virtutis tantæ accepisset effectum. Dat deinde discipulis panes. Non quinque multiplicantur in plures, sed fragmentis fragmenta succedunt, et fallunt semper (b) præfracta frangentes. Crescit deinde materies : (c) nescio utrum in mensarum loco, an in manibus sumentium, an in ore (d) edentium. Ne mirare fontes fluere, inesse uvas vitibus, et uvis vina diffundi, et omnes mundi opes annuo quodam meatu indefessoque defluere : auctorem enim hujus universitatis tantus panum profectus ostendit, per quem tali incremento modus pertractatæ materiæ adderetur. Agitur enim in opere visibili invisibilis molitio : et arcanorum cœlestium Dominus, arcanum negotii præsentis operatur. Superat autem omnem naturam virtus operantis, et supergreditur facti intelligentiam ratio virtutis, et sola relinquitur admiratio potestatis. Ordo etiam causarum operumque consequitur.

13. *Israel reliquiis erit salus.* — *Conscendere post hæc in navem discipulos præcepit, donec turbas ipse dimitteret : et dimissa turba montem conscendit orare, et vespere facto solus erat (Math. xiv, 22 et 25).* Horum ratio distinguenda temporibus 742 est. Quod vespere solus est; solitudinem suam in tempore passionis ostendit, cæteris trepidatione dilapsis. Quod autem navem conscendere discipulos jubet, et ire trans fretum, dum turbas ipse dimittit, et dimissis turbis ascendit in montem, esse (supple, eos) intra Ecclesiam, et per fretum, id est, per sæculum ferri usque in id tempus jubet, quo revertens in claritatis adventu populo omni, qui ex Israel erit reliquus, salutem reddat ipse, ejusque peccata dimittat : dimissoque, vel in cœleste regnum potius admissio, agens Deo patri gratias, in gloria ejus et majestate consistat.

14. *Dei supra Ecclesiam vigiliæ quatuor. Antichristi terror.* — Sed inter hæc discipuli vento ac mari differuntur, et totis sæculi motibus, immundo spiritu adversante, jactantur (*Ibid.*, 24.). Sed quarta vigilia

(a) Ita Codex Carnut. cum Colb. Alii vevo, sensus sublimitas.

(b) Antiquæ editiones cum aliquot mss. præfracta. Huc spectat illud lib. III de Trin. n. 6 : *Semper præfringentis manum fragmenta occupant : fallunt momenta visum, dum plenam fragmentis manum sequeris.*

(c) Mss. Rom., Colb., Vat. et Carn. nescio utrum,

PATROL. IX.

A Dominus venit : quarto enim tum ad Ecclesiam vagam et naufragam revertetur. In quarta enim noctis vigilia, totidem sollicitudinis ejus numerus reperitur (*Ibid.*, 25). Prima enim vigilia fuit legis, secunda prophetarum, tertia (e) corporalis adventus, quarta autem in reditu claritatis. Sed inveniet fessam, et antichristi spiritu et totius sæculi motibus circumactam. Veniet enim maxime anxii atque vexatis. Et quia de antechristi consuetudine ad omnem tentationum (f) novitatem solliciti erunt; etiam ad Domini adventum expavescent, falsas rerum imagines, et subrepentia oculis figmenta metuentes. Sed bonus Dominus statim loquetur, timoremque apellet, dicetque : *Ego sum (Ibid.*, 27), adventus sui fide metum naufragii imminentis apellens.

15. *Petri fervor, lapsus, pœnitentia.* — Quod vero ex omnium consistentium in navi numero, respondere Petrus solus audet, et juberi sibi ut super aquas ad Dominum veniat precatur (*Ibid.*, 28); passionis tempore voluntatis suæ designat affectum, tum cum solus retro veniens, et vestigiis Domini inhærens, contemptis sæculi, ut maris, motibus, pari ad contemnendam mortem virtute comitatus est : sed infirmitatem futuræ tentationis timiditas ejus ostendit. Nam quamvis incedere ausus esset, tamen submergebatur (*Ibid.*, 30) : per imbecillitatem enim carnis et metum mortis, etiam usque ad negandi necessitatem coactus est. Sed proclamat, et salutem orat a Domino. Clamor iste, pœnitentiæ suæ genitus est. Nondum enim passo Domino in confessionem reversus est, et negandi veniam habuit in tempore; Christo postea pro universorum redemptione passuro.

16. *Cur non a trepidatione liberatus. Christus omnium redemptio.* — Quod autem trepidandi illi, non virtutem perveniendi ad se Dominus indulsit, sed manum extendit, apprehensumque sustinuit; hæc ratio est. Non erat quidem Petrus Domini sui indignus accessu, nam et tentavit accedere, sed et typicus in eo ordo servatus est. Non enim Domino sæculi motus tempestatesque 743 calcanti, quisquam passionis esse particeps poterat; solus enim passurus pro omnibus omnium peccata solvebat : nec socium admittit, quidquid universitati præstatur ab uno. Ita cum esset ipse redemptio universorum, erat etiam Petrus ante redimendus, ad redemptionis istius fidem (g) tum in Christi martyrem reservatus.

17. *Petrus fide cæteros anteit.* — Et hoc in Petro considerandum est, fide eum cæteros anteisse : nam ignorantibus cæteris, primus respondit : *Tu es Filius Dei vivi (Math. xvi, 17)*. Primus passionem, dum malum putat, detestatus est (*Ibid.*, 22). Primus et moriturum se, et non negaturum spondit (*Math.*

an in mensurarum loco.

(d) In uno ms. Colb. *credentium* : non placet. Habes loco laudato de Trin. *Præfringentes in ministerio sunt, edentes in negotio sunt, esurientes saturi sunt.*

(e) Quatuor non inferioris notæ ms. *corporis adventu.*

(f) Beccensis codex, *motum.*

(g) Editi, *cum in Christi martyrem* : ac deinde

xxvi, 33). Primus lavari sibi pedes prohibuit: (*Joan. A* xiii, 8). Gladium quoque adversus eos, qui Dominum comprehendebant, eduxit (*Joan.* xviii, 10).

18. Ascensu autem ejus in navim, ventum et mare esse sedatum: post claritatis suæ reditum, (a) æterna Ecclesiæ pax et tranquillitas indicatur. Et quia tum manifestus adveniet, recte admirantes universi locuti sunt: *Vere filius Dei est* (*Math.* xiv, 33). Confessio enim universorum tum et absoluta et publica erit, Dei filium non jam in humilitate corporea, sed in gloria cœlesti pacem Ecclesiæ (b) reddidisse.

19. *Ex Christo prodit apostolorum virtus.* — Cum transfretassent, venerunt in terram Gennesar: et cum cognovissent eum viri loci illius, adorabant eum (*Ibid.* 34 et 35). (c) Multa et media inciderunt, quæ nos, post quinque millium virorum et congregationem et satietatem, reddendæ rationis studio demorata sunt: sensus autem usque in hunc locum idem est. Finitis enim legis temporibus, et ex Israel quinque millibus virorum intra Ecclesiam collocatis, jam credentium (Israelitarum) populus occurrit: jam ipse ex lege per fidem salvus, reliquos ex suis infirmos ægrotosque afferens Domino, oblatique sinitas vestimentorum contingere optabant, sani per fidem futuri. Sed ut ex veste tota sinitas, ita ex Domino nostro Jesu Christo sancti Spiritus virtus exiit: quæ apostolis data, ipsis quoque tamquam ex eodem corpore exeuntibus, salutem his qui contingere cupiant, subministrat.

CAPUT XV.

De lavandis manibus, et non ea quæ in os intrant, sed ea quæ ex ore exeunt inquinare, de filia Chananæ mulieris, de septem panibus et paucis piscibus.

1. (d) *Tunc accesserunt ad eum Scribæ et Pharisei ab Jerosolymis, dicentes, etc.* (*Math.* xv, 1). Absoluta et dictorum et gestorum in consequentibus ratio est: nam his, quæ 744 proposita fuerant, ipse respondit, omnem plantationem, quæ non a Patre sit, eradicandam dicens (*Ibid.*, 13), id est, traditionem hominum erucendam, cujus favore, legis præcepta transgressi sunt: et ideo esse eos duces cæcos, vitæ æternæ iter quod non videant pollicentes, cæcisque ipsis et ducibus cæcorum casum in foveam esse communem.

2. (al. CANON xv) *Et egressus inde Jesus recessit in partes Tyri et Sidonis. Et ecce mulier Chananæ a finibus illis egressa, clamavit, et reliqua* (*Ibid.* 21 et 22). Diversa enarrationum genera diversos causarum complectantur effectus: sed res atque sermo ordinem ex

iisdem excepto Bad. reservatur. Corriguntur auctoritate mss.

(a) Bad., Er. et mss. æternæ Ecclesiæ. Superiora sic vertenda sunt: *Quod autem mare sedatum est, etc.*

(b) Apud Par. ut in mss. Colb. et Carn. *redisse*: potest et ea lectio retineri, quæ Christi, qui est pax Ecclesiæ, gloriosus reditus prædicetur. Deinde in iisdem mss. *cum transfretasset*. Mox reponimus ex ms. Mich. *Gennesar*, quod proprius accedit ad græc. Γεννησαρῆθ, ubi in nonnullis, *Gennassar*, apud Bad. et Er. *Gennassar*. In cæteris codicibus ut in Vulgata, *Gennesar*.

(c) Aliquot mss. *multa e medio*.

superioribus sumit. Infidelitatem enim Pharisæorum, et (e) opprobrio cæcorum ducum, et humanarum traditionum superstitionibus coarguit. Et post hæc ad regiones Tyri et Sidonis venit, et Chananæ a finibus illis egressa clamat atque orat, et Dominum David filium confitetur, et filia suæ opem poscit. Dominus silet, discipuli pro ea rogant: quibus se perditis ovibus domus Israel missum esse respondet. Illa vero adorans, adjuvari se postulat: cui Dominus ait, illicitum esse panem filiorum canibus offerre. Vicissimque illa respondet, decidentibus de mensa minorum micis alii catellos solere. Post quæ fidem ejus Dominus collaudat, et in tempore ipso puellæ sanitas reddita est (*Ibid.*, 23-28).

3. *Chananæa proselytorum figura. Chananæi qui.* — Ut igitur illa, quæ gesta sunt, ea quæ interior est ratio consequatur; quæ Chananæa personæ sit, ex ipsis verborum virtutibus contuendum est. Fuisse, atque etiam esse penes Israel proselytorum plebem, fides certa est: quæ (*scil.* proselytorum pleb-) de gentibus in legis opera transcendit, et vitæ anterioris egressa regionem, peregrinæ dominantisque legis tamquam domo continebatur. Chananæi autem fuerunt terras, in quibus nunc Judæa est, incolentes: qui vel bello consumpti, vel in loca vicina dispersi, vel in servitutem devictorum conditione subjecti, nomen tantum sine patria sede circumferunt. Plebs igitur hæc cum Judæis admixta de gentibus est. Et quia non est ambiguum, in ea turba quæ credit, partem nonnullam proselytorum fuisse, merito hæc Chananæa, proselytorum formam præferens, existimabitur fines suos egressa, ex gentibus scilicet in populi alterius nomen excedens: quæ pro filia, videlicet gentium plebe, orat. Et quia Dominum cognovit ex lege, David filium nuncupat. In lege enim virga de radice Jesse (*Esai.* xi, 1), et David filius æterni et cœlestis regni rex continetur (*Jer.* xxii, 5).

4. *Chananæa filia typum gerit Ecclesiæ. Fidei primitiæ ex Israel.* — Ipsa quidem curatione jam non eget, quæ Christum et Dominum et David filium confitetur: sed filia suæ, plebi videlicet gentium, 745 dominatu immundorum spirituum occupatæ, opem poscit. Dominus tacet, (f) silentii patientia Israel privilegium salutis reservans. Et miserantes discipuli preces jungunt: sed arcanum ille paternæ voluntatis continens, ovibus se perditis Israel missum esse respondit: ut absolute liqueret, typum Ecclesiæ Chananæa filiam continere; cum illa posceret

(d) Editi hoc xv caput a verbis num. 2, ordiuntur, refragantibus mss. necnon sacro textu dissentiente, cum præterea prima titulorum pars *de lavandis manibus, etc.*, ad primum dumtaxat numerum referri valeant.

(e) In vulgatis, et *opprobrium*. Rectius in melioribus mss. *opprobrio*, scil. coarguit ac damnat infidelitatem Pharisæorum. Deinde Bad. et Er., et *humanarum traditionum superstitiones*. Lips. et Par., *ex humanarum, etc.* In ms. Turon. a secunda manu, et *humanarum traditionum superstitionis*.

(f) Editi, *silentii pœnitentia*: emendantur ex mss.

quod aliis (a) deferebatur, non quod non et gentibus impertienda salus esset : sed suis Dominus atque in sua venerat, primitias (b) ergo fidei ab his quibus erat ortus (c) exspectans, cæteris deinceps Apostolorum prædicatione salvandis. Atque ideo ait : *Non licet accipere panem filiorum, et dare canibus* (*Ibid.*, 26). Delatus Israel honor, affectus in eum Dei cumulat invidiam : juxta (d) quem plebs gentium accepit eanum nomen. Sed Chananæa jam ipsa per fidem salva, et interioris certa mysterii, respondit micis, quæ de mensa exciderint, pasci catellos, canum opprobrio jam sub blandimento diminutivi nominis mitigato.

5. *Tum deinde ad fidem vocantur gentes.* — Et ut silentium Domini intelligeremus ex ratione temporis, non ex voluntatis difficultate proficisci, adjecit : *O mulier, magna est fides tua* (*Ibid.*, 28) : (*supple*, ut) salutis suæ scilicet ipsa jam certa, quin etiam de gentium congregatione confidat : quo in tempore ita credentes, mox ut puella, ab omni dominatu immundorum spirituum liberabuntur. Et continuo facti fides sequitur. Nam post præfiguratum in Chananæa filia gentium plebem, continuo in monte obsessi vario genere morborum a turbis Domino offeruntur (*Ibid.*, 29 et 30), id est, a credentibus infideles ægrotique ut adorent et procidant instruuntur : quibusque salus redditur, atque ad sentiendum, contuendum, laudandum, comitandumque Deum, omnia et mentis et corporis ministeria reformantur.

6. *Jesus autem convocatis discipulis ait : Misereor turbæ huic ; quia triduum est jam quod perseverat mecum,* et reliqua (*Ibid.*, 32). Tenet ordinem cursus operandi, sed et operibus iisdem sermonum par ratio succedit. In filia enim Chananææ, Ecclesiæ formam constitutam meminimus : et consequentis populi curationem, concursum ægrotarum gentium esse tradidimus. Nunc ergo diligenter et dicta Domini et facta tractanda sunt : ut videamus (e) an superior res atque sermo ita, ut a nobis intelligi traditus est, etiam ex consequentibus ejusdem intelligentiæ accipiat auctoritatem. Miseretur turbæ Dominus, quod triduo secum maneat : quam dimittere jejunam non vult, ne in via præ inedia deficiat. Causantur discipuli panes non esse tantos, quibus expleri saturarique possit (*Ibid.*, 33). Percontatus est 746 Dominus quot panes haberent. Responderunt illi, septem panes esse, et paucos pisces. Turbis jubetur in terram discumbere : et Dominus panes ac pisces accipiens gratias egit, ac fregit, et discipulis præfracta ut offerrent dedit (*Ibid.*, 34-36). Sed fragmenta panum septem pau-

corumque piscium explent virorum quatuor millia : ita tamen, quod replendis septem sportis præfractus panis, saturatis omnibus, abundavit (*Ibid.*, 37).

7. *Supra Israelitarum, nunc gentium fides exprimitur.* — Et occurrunt quidem multa quæ nova sunt (*collata cum eo quod Matth. xiv, xv, etc., enarratum est*). Discipuli unius diei jejunium miserantes ; quinque millia virorum ad coemendos cibos remitti in castella voluerunt : nunc toto triduo tacent. Et deinceps sæno superior turba substernitur : hæc accumulata in terra. Illic quinque panes, hic septem offeruntur : illic dno pisces, hic indefinitus, sub paucitatis tamen significatione, numerus est. Illic quinque millia virorum, hic quatuor : illic duodecim cophini, hic septem sportæ repletæ. Et superioribus quidem populo esse responsum, et omnia juxta personam populi congruenter esse subjecta. Nunc quoque competentem rei atque causæ rationem afferre tentemus : ut quemadmodum illa Judaicæ credentium congruant plebi, ita hæc populo gentium comparentur.

8. *Baptizandarum fidei professio. Jejuniæ passionis dominicæ tempore.* — Ordo igitur idem in sermone Domini est, qui in consequenda gratia manet. Venturi enim ad baptismum, prius consentunt credere se in Dei filio et in passione ac resurrectione ejus : et huic professionis sacramento fides redditur. Atque ut hanc verborum sponsionem quadam rerum ipsarum veritas consequatur, toto in jejuniis passionis dominicæ tempore demorantes, quadam Domino compassionis societate junguntur. Igitur sive sponsionis sacramento, sive jejunio, omne illud passionis dominicæ cum Domino agunt tempus.

9. *Apostolorum de salute Israel sollicitudo.* — Et hujus spei atque comitatus Dominus miseratus, ait triduo secum esse. Quos ne in vitæ sæcularis cursu, id est, in vitæ opere defectio labefactaret, vult cibo suo alere, atque ad peragendam totius itineris fortitudinem panis sui virtute firmare : conquerentibus discipulis, panes in deserto nullos esse. Atquin in superioribus exemplum sumpserant, nihil impossibile Deo esse. Sed gestorum causæ rationem interioris intelligentiæ moliantur. Quantus enim apostolorum in salvando Israel favor fuerit, beatissimi Pauli epistolæ docent (*Rom. ix, 3*) : atque ideo eodem demorante, nunc in concursu gentium et de pane causatio, et de jejunio silentium introducit.

10. *Panes septem Spiritus sancti septem dona. Pisces indefiniti, diversa charismata. Gentes ex quatuor orbis partibus vocandæ.* — Panes igitur septem offe-

hinc non placet cum uno ms. *juxta quod*, aut cum duobus aliis *juxta quam*.

(e) Editi, an superioris tractatus atque hujus sermo : obnitentibus omnibus mss. Eadem ratione initio n. 2 habemus : *Sed res atque sermo ordinem ex superioribus sumit*. His autem verbis licet videatur indicari simile miraculum superiori capite enarratum, potissimum tamen significantur superiora Domini dicta atque facta, hoc ipso capite exposita, quorum cum subsequentibus connexio expendatur.

(a) Par. cum tribus mss. *differebatur*. Verius alii *deferebatur*, puta Israelitis. Quocirca mox subjicitur, *Delatus Israel honor*.

(b) Particula *ergo* abest a Bad., Er., Lips. et pluribus mss.

(c) Vindocin. ms. *explicandus*. Quinque alii cum Bad. *explicans*. Er. et Lips. *explicat*. Verbum *exspectans* quod habent Par. et melioris notæ mss. cum superioribus magis congruit, maxime autem cum *stentii patientia*.

(d) Illud quem vel ad affectum vel ad Israel refertur.

runtur. Nulla enim ex lege et prophetis gentibus salus sumitur, sed per gratiam Spiritus vivunt, cuius septiforme, ut per Esaiam traditur, munus est. Ergo (a) Spiritus per fidem salus gentibus est (*Esai.* xi, 2). Quæ in terram recumbunt; nullis enim legis operibus fuerant ante substrate: sed peccatorum et corporum suorum origini inhærentes, ad donum Spiritus septiformis vocantur. **747** Indefinitus piscium numerus, diversorum donorum et charismatum (b) partitiones ministrationsque significat: quibus fides gentium gratiarum diversitate satiatur. Sed quod septem sportæ replentur; redundans et multiplicata septiformis Spiritus copia indicatur, cui quod largiatur exuberet: fitque saturatis nobis ditior semper et plenior. Quod vero quatuor millia virorum congregantur, multitudo, innumerabilium ex quatuor orbis partibus intelligitur. Ad formam enim futuri in tot partium millia plebs dinumerata satiatur, quotidie de partibus ad cælestis cibi donum concursura essent millia creditorum. Turba igitur dimittitur satiata et expleta. Et quia omnibus diebus vitæ nostræ nobiscum Dominus manet, navem, id est Ecclesiam, credentium plebe comitatus ingreditur.

CAPUT XVI.

De Jonæ prophetæ signo, et de fermento Pharisæorum, de confessione Petri et benedictione Domini, et de se abnegando qui Christum sequi voluerit.

1. *Christi dignoscendi nota, operum virtus.* — Et accesserunt ad eum Pharisæi et Sadducæi tentantes, et rogaverunt eum, ut signum de cælo illis ostenderet, et reliqua (*Matth.* xvi, 1). Adsunt Pharisæi et Sadducæi legis fiducia insolentes dedignantesque opera virtutum fidei, signum ostendi sibi de cælo precantur. Humilitatem in Christo carnis et corporis contuentes, doctrinam ex his quæ sub hominis habitu gerebat dedignantur accipere. Quorum insolentiam et inanitem irridens, multa eos de natura cæli conijcere solere respondit, cum rubicundo aut ortu aut vespere serenum nimbosumve pronutient (*Ibid.*, 2): porro autem ignorare eos temporum signa (*Ibid.*, 4), cum omnis (c) lex et prophetæ adventus sui indicia ex operum quæ gereret admiratione significant: ut quemadmodum fidem tempestatis cæli vel matutini vel vespers rubor redderet; ita manifestam temporum cognitionem virtutum atque operum indicia præstare deberent.

2. *Jonas Christi figura.* — Sed ortus e cælo signum his terrestre constituit, ut eos intra confessionem humilitatis corporeæ contineret, dandum dicens Jonas signum: Huic se Dominus comparat, quem ad futu-

(a) Carnutensis codex cum Colb. Spiritu.

(b) In ms. Rom. participations.

(c) Apud Par. cum omnibus lex. Rectius in aliis libris, omnis. Sic et cap. 12, n. 2, quia omnis lex usque ad Joannem.

(d) Latinius ex Vat. cod. incarnationis; non est audiendus.

(e) Sex mss. in se remissionem, non ipse.

rae passionis effectum in prædicationem pœnitentiæ ad Ninivitas pari specie præmiserat. Namque Jonas ventis desævientibus projectus e navi est, et devoratus a ceto, et post triduum vivus emissus, non retentus a monstro, non cibi conditione confectus: sed contra humani corporis naturam integer et illæsus in auras superas virtute dominicæ (d) præfigurationis evadit. Hoc ergo potestatis suæ signum constitutum **748** esse demonstrat, (e) ipse remissionem peccatorum per pœnitentiam prædicans, de Jerusalem vel Synagoga immundorum spirituum dominante flatu ejiciendus, et Pilati potestati, id est, sæculi iudicio tradendus: et a morte tamquam elementi ejusdem monstro glutendus: et post triduum ex ea, contra conditionem hominis quem assumpserat non retentus, vivus atque incorruptus emergens. Ea igitur, quæ in homine de conceptu virginis sumpto divinarum erant plena virtutum, cognosci atque intelligi de se voluit et prophetæ signo et hominis exemplo.

3. *In legis operibus spes nulla, ubi veritas contigit.* — Et relictis illis abiit (*Ibid.*, 4). Non sicut locis aliis legitur, dimissis turbis abiit: sed quia infidelitatis error insolentium animos obtinebat, non dimisisse eos scribitur, sed reliquisse. Et cum venisset trans fretum, obliti sunt discipuli ejus panes accipere. Jesus autem dixit illis: Attendite vobis a fermento Pharisæorum et Sadducæorum (*Ibid.*, 5, 6). Absoluta omnis de fermento Pharisæorum et Sadducæorum obscuritas est. Quod autem abstinere se eo apostoli jubentur, non admisceri doctrinæ Judæorum monentur; quia legis opera in effectum fidei et in præformationem rerum consequentium constituta sint: ut (f) in quorum tempora atque ætatem veritas contigisset, nihil ultra in veritatis similitudine spei positum arbitrarentur; ne doctrina Pharisæorum Christum nesciens, effectus veritatis evangelicæ corrumpere.

4. *Filius et Deus æternus et natus est.* — Venit autem Jesus in partes Cæsareæ Philippi, et interrogabat discipulos suos, et reliqua (*Ibid.*, 15). In processu sermonis atque operis absolutius discipulis cognitionem suam (id est, sui) præstat, et quamdam intelligendi se formam rationemque constituit. Est autem hæc vera et inviolabilis fides, ex Deo æternitatis (cui ob id quod semper filius fuerit, semper et jus patris et nomen sit; ne si non semper filius, non semper et pater sit) Deum filium profectum fuisse, cui sit ex æternitate parentis æternitas. Nasci autem eum voluntas ejus fuit (*V. l. iii de Trin.*, n. 4), cujus in virtute ac potestate inerat ut nasceretur. Est ergo filius Dei ex Deo Deus, unus in utroque: (g) theotetam enim, quam deitatem Latini nuncupant, æterni **749**

(f) Ms. Rom. in quorum tempore atque ætate, non alio sensu: tum veritas conticescit, suffragantibus Colb. et Carn. in quibus legitur conticescet: male. Legem, ut pote figuram et umbram, veniente veritate, nullam esse hic declaratur.

(g) Magis arrideret græca vox θεοτῆτα nisi obniterentur antiquæ editiones cum omnibus mss. non tantum hic, sed etiam c. 26, n. 5, ubi theotetam

eius parentis, ex quo nascendo est profectus, accepit. Accepit autem hoc quod erat : et natum est Verbum quod fuit semper in Patre. Atque ita Filius et æternus et natus est : quia non aliud in eo natum est, quam quod æternum est.

5. *Filius Dei est et filius hominis.* — Hunc igitur assumpsisse corpus, et hominem factum esse, perfecta confessio est : quia sicut æternitas naturæ nostræ corpus accepit ; ita cognoscendum est, naturam corporis nostri æternitatis assumere posse virtutem. Igitur quia summum in fide ista bonum est ; a discipulis requirit quem se homines esse dicerent : et adjecit, *hominis filium*. Hæc enim confessionis tenenda ratio est, ut sicut Dei filium, ita et filium hominis meminerimus : quia alterum sine altero nihil spei tribuit ad salutem.

6. *Petri juxta Christi placitum confessio.* — Editis itaque, quæ diversæ de eo erant, hominum opinionibus, quid de se ipsi sentiant quærit. Petrus respondit : *Tu es Christus filius Dei vivi* (*Ibid.*, 17). Sed Petrus conditionem propositionis expenderit. Dominus enim dixerat : *Quem me homines esse dicunt, filium hominis?* Et certe filium hominis contemplatio corporis præferbat : sed addendo, *quem me esse dicunt*, significavit, præter id quod in se videbatur, esse aliud sentiendum ; erat enim hominis filius. Quod igitur de se opinandi iudicium desiderabat? Non illud arbitramur, quod de se ipse confessus est : sed occultum erat de quo quærebatur, in quod se credentium fides debebat extendere.

7. *Confessionis merces.* — Et dignum plane confessio Petri præmium consecuta est, quia Dei fi-

rursum legere est. Unde Erasmus hic ad marginem : *Nescio an theotetam dixerit, quemadmodum alibi dicit, rheumam, diapsalmam, et mannam.*

(a) Sic mss. ea scilicet ratione qua lib. vi de Trin., n. 32 : *Ultra humanam intelligentiam se fides apostolica protendit.* At excusi, *ultra humanum.*

(b) In margine hactenus obtinuerat hæc Erasmi nota : *Ecclesie fundamentum fides.* At nihil est hic, cur non ipsummet Petrum hoc elegio ab Hilario commendatum arbitremur. Erasmi errorem Bellarminus vidit ac juste reprehendit, inique autem omnino ac mala fide tueri conatur Scultetus, pag. 403, quem cum veræ Hilarii sententiæ id convincere debuisset, quod ab ipso rursum in ps. cxxxii, n. 4, audiit Petrum, cui *superius claves regni cælorum dederat, super quem Ecclesiam ædificaturus erat...* Petrum primum filii Dei confessorem, *Ecclesie fundamentum, cælestis regni janitorem* ; ex hoc loco id tantum memorat, quo primus fidei confessor nuncupatur, ac cætera dissimulans pravam sententiam præfracte tuetur. Frustra autem contendit turpissimam contradictionis maculam celeberrimo doctore adspargendam, si Petrum *Ecclesie fundamentum* ab eo nuncupari dixerimus, cum lib. vi de Trin., inquit, eadem verba ad Petri confessionem referat. Primo enim vanum est illud *si*, ubi mentem suam apertis verbis declaravit. Deinde quæ contradictionis macula, si elogium, quod ob fidem et confessionem suam meruit Petrus, modo ad ipsum, modo ad fidem illius referatur. Paulo etiam confidentius asserit Scultetus Hilarium his verbis : *Et super hanc petram, etc., petra* nomine Christum constanter intellexisse : cum ne vel semel eum verba illa ita interpretatum esse ostendat. Nam quod affert ex

librum in homine vidisset. Beatus hic est, qui ultra (a) humanos oculos et intendisse et vidisse laudatus est : non id quod ex carne et sanguine erat contuens, sed Dei filium cælestis patris revelatione conspicuens ; dignusque iudicatus, qui quod in Christo Dei esset, primus agnosceret. O in nuncupatione novi nominis felix Ecclesie (b) fundamentum, dignaque ædificatione illius petra, quæ infernas leges, et tartari portas, et omnia mortis claustra dissolveret ! O beatus cæli janitor, cujus arbitrio claves æterni aditus traduntur, cujus terrestre iudicium præjudicata 750 auctoritas sit in cælo : ut quæ in terris aut ligata sint aut soluta, statuti ejusdem conditionem obtineant et in cælo.

8. *Divinitatis Christi testes lex et prophetæ, resurrectionis apostoli.* — Jubet etiam discipulis, ne cui loquantur quod ipse est Christus (*Ibid.*, 20) : alios enim (c) Spiritus sui esse testes oportebat, legem videlicet et prophetas. Cæterum resurrectionis testimonium proprium est apostolorum. Et quia scientium in Spiritu Christum beatitudo monstrata est ; negatæ rursus humilitatis et passionis ejus periculum declaratur.

9. *Christus Deus et homo confitendus.* — Nam cum prædicare cœpisset, oportere se Jerosolymam ire, pati deinde plura a senioribus plebis, et a Scribis et principibus sacerdotum, occidi etiam, et post diem tertium resurgere (*Ibid.*, 21), apprehendens eum Petrus, ait : *Absit a te, Domine, (d) non erit istud.* At ipse conversus, Petro dixit : *Vade retro post me, satana, scandalum mihi es* (*Ibid.*, 22, 23). Ut Dei munus est, Christum (e) in Spiritu Deum nosse ; ita

lib. vi de Trin. n. 32 : *Super hanc confessionis petram Ecclesia fundata est*, ibi petram Petri fidem, non Christum, nuncupari clarum est ex initio num. 33 : *Hæc fides, Ecclesie fundamentum est : per hanc fidem infirmes adversus eam sunt portæ inferorum : hæc fides regni cælorum habet claves, etc.* Immo in eodem illo libro vi, Petrus ob suam fidem Ecclesie fundamentum esse significatur. Quid enim aliud sibi vult illud, n. 16 : *Post sacramenti confessionem beatus Simon ædificationi ecclesie subjacens, et claves regni cælestis accipiens?* Namque ædificationi Ecclesie qua ratione, quæso, nisi ut fundamentum, subjacet? Demum qui verba, n. 33, expenderit, quamdam in apostolatu ac sacerdotio Petri prærogativam ibi commendari non inficiabitur. Neque aliud sonat, quod in hoc ipso commentario, c. 14, n. 17, toties primatus ipsius celebratur. Quibus in locis Hilarius Leoni aperte prælusit docenti epist. v, c. 2, edit. Quesnel : *Dominus apostolicæ dignitatis beatissimo apostolo Petro primatum, fidei suæ remuneratione, commisit, universalem Ecclesiam in fundamenti ipsius soliditate constituens.* Hæc dicta sint ex occasione Sculteti, cujus falsæ intelligentiæ ultro pepercissemus, nisi manifeste accessisset et mala fides.

(c) Id est, divinitatis : qua intelligentia mox scientium in Spiritu Christum, id est, scientium eum esse in natura divina.

(d) Michaelinus codex, *non erit tibi istud* : consentientibus græcis ac latinis Scripturæ exemplaribus. Lib. vi de Trin. n. 34, legere est, *Propitius tibi, Domine, non erit istud.*

(e) Sex mss. *in spiritu Dei nosse*, minus concinne, sed non alio sensu ; cum *in Spiritu Dei esse* perinde Hilario sit ac *in deitate Patris esse.*

diaboli opus est Christum in homine nescire. Atque A ejusdem periculi res est, (a) vel corpus negare sine Deo, vel Deum negare sine corpore. Corpus autem carnis hujus in aeternitate Spiritus Deo nullum est: verum humanæ salutis causa Christus in corpore est, quod assumpsit (b) ex homine.

10. *Diabolus auctor infidelitatis Petri. A Christo cum opprobrio revincitur.* — Igitur post prædicationem passionis accipiens diabolus facultatem (usque ad tempus enim ab eo secesserat) (c), quia incredibile satis apertis videretur, eum in quo Deus erat esse passibilem, sumens hanc humanæ infidelitatis occasionem, opinionis istius Petro insinuavit affectum. Denique ita passionem detestatus est, ut dixerit, *Absit*: quo verbo, rerum detestandarum execratio continetur. Sed sciens Dominus diabolicæ artis instructum, Petro ait: *Vade retro post me*: id est (d), ut exemplo se passionis sequatur. In eum vero per quem opinio hæc suggerebatur conversus, adiecit: *Satana scandalum mihi es*. Non enim convenit existimare, Petro satanæ nomen et offensionem scandali deputari post illa indultæ et beatitudinis et potestatis tanta præconia. **751** Sed quia infidelitas omnis diaboli opus est; Petri responsione Dominus offensus, cum opprobrio nominis, infidelitatis istius est detestatus auctorem.

11. *Felix sui damnum. Cruz saltem voluntate tollenda.* — Tum Jesus dixit discipulis suis: *Si quis vult post me venire, abneget (e) se ipsum*, et reliqua (*Ibid.*, 24). O beatum damnum, et jactura felix! Descendere nos Dominus detrimento animæ et corporis C voluit, et essesui similes hortatur: quia ipse in figura Dei constitutus, usque ad mortem humilis et obe-

(a) Par. vel corpus dicere sine Deo, etc., cui editio- nes aliæ hac parte consentientes post hæc subjiciunt, *vel Deum sine corpore, omisso verbo negare*. Quorum lectionem libenter præferremus, nisi magno consensu reniterentur mss. Hæc autem sententia ex præcedenti intelligenda est; nec non ex his Leonis ad Flavianum epist. 24, edit. novissimæ, c. 5! *Æqualis erat periculi Dominum Jesum Christum aut Deum tantummodo sine homine, aut sine Deo solum hominem credidisse*. Deinde ubi negatur Deo æquequam carnem assumeret, corpus fuisse, cum non dicatur simpliciter: *Corpus Deo nullum est*, sed cum adjuncto, *corpus carnis hujus*; hoc forsitan adjunctum est, ne verbum ante carnis susceptionem substantivum quid negari existimetur. Ea enim ratione Verbum æternum copulatum prædicari observatum est c. 5, n. 8.

(b) In mss. Colb. et Carn. omittitur *ex homine*.

(c) Nimirum diabolus. Hic respiciuntur verba Lucæ xiv, 13: *Et consummata omni tentatione, reliquit eum diabolus usque ad tempus*. Hinc male in prius vulgaris sententia subsequens intra eandem parenthesim comprehendebatur.

(d) Ita eadem verba interpretatur Origenes in editione Hueii, pag. 285, ut Petrus dixerit Christus: *Vade post me, quasi qui ire post illum eumque sequi cessasset. Post Jesum quippe esse, ut paulo post observat, bonum est*; et diabolo dictum: *Vade satana, absque additamento post me*. His consentit Ambrosius, lib. 1 de Abraham, n. 55. Sic et Eusebius, lib. 15 contra Marcellinum cap. 2: *Quid, inquit, significet illi d: Vade post me, statim exposuit Servator, cum*

diens factus, principatum potestatis (f) totius quæ in Deo est, accepit. Sequendus igitur est cruce assumpta: et passionis suæ si non forte, attamen voluntate comitandus est. Quid enim prodest occupasse mundum, et toto terrenæ potestatis dominio opibus (g) sæculi incubare, si perdenda anima, et suscipiendum vitæ detrimentum est (*Ibid.*, 26)? Quæ autem commutatio pro anima, cum fuerit amissa, Quæretur? Cum angelis enim Christus aderit, reddens singulis ut merebuntur. Quid afferemus ad vitam? Præparatos credo terrenarum opum futuris commerciis thesauros, ambitiosos dignitatum sæpæque titulos, aut veteres delicatæ nobilitatis imagines? Neganda sunt hæc omnia, ut melioribus abundemus: et contemptu universorum Christus sequendus est, et æternitas spiritalium, terrenorum damno est comparanda.

CAPUT XVII.

Ubi in monte cum Moyse et Elia videtur, et vox de celo auditur, ubi puerum lunaticum solvit, de credentium fide, de didrachma postulata, et stalere in ore piscis.

1. *Præcepta superiora non mediocri debebant auctoritate firmari; indulto gloriæ pignore mulcentur.* — Amen, amen dico vobis, quoniam sunt aliqui de adstantibus istis, qui mortem non gustabunt, donec videant filium hominis venientem in regno suo (*Matth.* xvi, 28). Docet Dominus et **752** rebus et verbis: et fidem spei nostræ æqualiter sermo atque opus instruunt. Grave enim onus infirmitati humanæ imposuerat, ut cum sensum vitæ homines ex vivendi affectu habere cœpissent, fructum ejus qui præsens

subjunxit, *Si quis vult post me venire, etc., quod re ipsa indimplevit ipse Petrus, cum martyrio consummaretur*. At Marcellum acriter deinde reprehendit, quod minime intelligens quomodo hæc (*Satana, scandalum mihi es*), dicantur ad apostolum et quæsum, affirmat ad diabolum esse dicta. Hilarium nostrum quod attinet, licet hæc ad diabolum dicta hic enarret, tamen in ps. cxxxii, v. 4, et in ps. cxxxviii, n. 6, Petrum ipsum convicia satanæ nuncupatum diserte affirmat. Illic utramque illam interpretationem ita conciliandam diximus, ut convicium illud et in satanam cadat ut auctorem infidelitatis Petri, et in Petrum ipsum ut satanæ suggestioni non resistente: quia eorum quisque nomen accipit per quas est talis, ut docetur in psal. cxlii, n. 2. Quam interpretationem multorum esse non diffitens Hieronymus in hunc Matthæi locum, eam tamen non satis probat: *Mihi enim, inquit, error apostolicus et de pietatis affectu veniens numquam incentivum diaboli videbitur*. Verum qui cum Hilario consentiunt, in verbis Petri, præter pietatis affectum, quoddam inveniunt infidelitatis vitium, quo dictis Christi de futura passione sua non credebatur; neque pietatis auctorem satanam voluit, sed infidelitatis: quæ tamen, ut docet Hilarius lib. vi de Trin., n. 34, non profecit ad crimen. Hinc licet litteræ sensum non rejicere videatur, fatendum tamen est, tantum esse loquendi modum alias etiam ei usitatum, quo præter litteræ veritatem aliquid significari indicat.

(e) Tres mss. se ipsum sibi.

(f) In mss. Rom., Colb. et Carn. istius, loco totius.

(g) Sola editio Par. operibus sæculi.

corporibus blandiebatur ammitterent negarentque A se sibi, id est, quod esse cœpissent, esse se nollent; cum sensus hujus exordium ex affectu voluntatis habuissent: deinde opinionem spei ambiguae incertæque sequerentur; cum in his, quæ presentia haberentur, illecebræ gaudii blandientis existerent. Opus ergo erat veri ac manifesti exempli auctoritate, ut contra vim sensumque iudicii (a) optabile fieret presentium damnum, lucra deinceps non ambiguo futurorum. Igitur postquam et tollendam crucem, et perdendam animam, et damno mundi commutandam vitæ æternitatem monuerat, conversus ad discipulos, ait aliquos ex his futuros, qui gustaturi mortem non essent, donec filium hominis in regni sui gloria contuerentur. Ex conditione autem gustatus, tenuem quamdam fidelibus libationem B mortis ostendit. Itaque verba res sequitur.

2. *Transfiguratio. Cur tres apostoli assumpti. Cur ex Sanctis Moyses tantum et Elias adsint.* — Nam post sex dies, Petrus, Jacobus et Johannes assumuntur seorsum, et in excelso monte consistunt (Matth. xvii, 1): ipsisque inspectantibus Dominus transfiguratur, et toto claritatis suæ habitu circumspendet. Et in hoc quidem facti genere, servatur et ratio et numerus, et exemplum. Nam post dies sex, gloriæ dominicæ habitus ostenditur: sex millium scilicet

(a) Colbertinus codex cum Carnut., *optabile foret, presentium damno, lucrum deinceps non ambiguum consequi futurorum.*

(b) Ad intelligentiam hujus loci observasse juverit, plurimos ex antiquis omnem presentis sæculi durationem sex millium annorum spatio conclusisse. Cui quidem opinioni aperte suffragantur Irenæus, lib. v, c. 28; Lactantius, lib. vii, c. 14, et Hieronymus, epist. cxxxix, ad Cyprianum. Eandem ut probabilem proponit Augustinus, lib. xx de Civ. Dei, c. 7. At in psal. lxxxix, num. 5, omnino respuendam declarat his verbis: *Ausi sunt homines præsumere scientiam temporum, quod scire cupientibus discipulis Dominus ait: Non est vestrum nasse tempora, etc., et definierunt hoc sæculum sex annorum millibus tamquam sex diebus posse finire.* Ideo vero hoc opinati sunt veteres, quod psal. lxxxix, 4; et II Pet. iii, 8, legerent mille annos apud Dominum tamquam diem unum, putarentque Deum post orbem conditum sabbati requie præmonstrasse tempus, quo requiem æternam sanctis suis impertiturus esset. Unde Irenæus loco laudato: *Quotquot diebus his factus est mundus, tot et millenis annis consummatur.* Cum his Hilarius hic consensisse multi tradunt: quibus obijcere est primo quod infra, c. 26, n. 4, et alibi passim incertum mundi finem prædicet. Quo spectat illud, lib. ix de Trin., n. 66: *Securitatem cognitionis defuitæ ademit: ut pendulæ expectationis incerto mens sollicitæ, etc., curamque pervigilem incertum ipsum non ambigendi temporis detineret.* Deinde quid hic Hilarius sentiat, notare videtur Ambrosius, lib. vii, in Luc., n. 7, qui illum et legisse et imitatus esse, cum ex multis locis, tum ex initio prædicti, lib. vii, non immerito iudicandus est. Sic autem ibi habet: *Matthæus et Marcus post dies sex assumptos hos esse memorarunt. De quo possemus dicere post sex millia annorum. Mille enim anni in conspectu Dei tamquam dies una. Sed plures quam sex millia computantur anni: et malumus sex dies per symbolum intelligere, etc.* Atqui cum notet Ambrosius diem unum mille annos sine symbolo intelligi ac dici posse, ex

annorum temporibus (b) evolutis, regni cœlestis honor præfiguratur. Tribusque assumptis, de trium origine (c), Sem, Cham et Japhet, futura electio populi ostenditur. Quod autem Moyses et ex omni sanctorum numero assistunt; 753 medius inter legem et prophetas Christus in regno est; cum his enim Israellem, quibus testibus prædicatus est, iudicabit: simulque ut et humanis corporibus decreta esse resurrectionis gloria doceretur, cum quando Moyses conspicabilis astitisset. Ipse autem Dominus sit nive ac sole candidior (*Ibid.*, 2), supra opinionem scilicet nostram cœlestis luminis splendore conspicuus. Petro autem, ut tria illic tabernacula fierent offerenti, nihil respondetur (*Ibid.*, 4): nondum enim ut in hac gloria consisteretur erat tempus.

3. *Christi præcepta audienda. Silentium cur Apostolis imperetur.* — Sed loquente adhuc eo, nubes eos candida inumbravit, et divinæ virtutis spiritu ambiuntur (*Ibid.*, 5). Hunc esse filium, hunc dilectum, hunc complacitum, hunc audiendum, vox de nube significat: ut idoneus ipse præceptorum talium auctor esset, qui post sæculi damnum, post crucis voluntatem, post obitum (d) corporum regni cœlestis gloriam ex mortuorum resurrectione facti confirmasset exemplo. Territos deinde et consternatos

hac sententia tantum sequitur, Christum post sex annorum millia a conditione mundi discipulos assumptis, et in eorum conspectu transfiguratum esse. Cui interpretationi favet quod ait Hilarius: *Sex millium annorum temporibus evolutis regni cœlestis honor præfiguratur, cum potius datur dicendum ei fuisset, si de mundi consummatione loqueretur.* Sed quia facile intelligitur tacitum verbum *dandum* ante *præfiguratur*, nihil vetat quo minus Hilarius de mundi fine et retributionis æternæ tempore locutum esse intelligamus. Sic etiam Ambrosius his verbis jam superius allatis: *Sed plures quam sex millia computantur anni, satis indicat se ab hac opinione recedere, quia cum plures jam computaret annos, quam sex millia, necdum tamen mundum consummatum cerneret.* Porro Hilarius cum hic mundum post sex annorum millia consummandum scribit, certum et definitum numerum pro incerto et indefinito ponisse credendus est: quemadmodum et in psal. cxviii, n. 7, ubi David laudat, quod *septimi anni legi satisfacit, sed exactis septem millibus sæculi esse liber expostulat.* Ibi enim, mystica ad septem annos ratione habita, mundi finem jam non intra sex millia, sed *exactis septem millibus* constituit. Neque videri debet hoc posteriore loco cum millenariis facere, a quibus eum alienum esse jam demonstratum est in præfatione generali, § 6. Denique quod senserit Christum sex annorum millibus nondum exactis natum esse palam fiet ex cap. xx, n. 6.

(c) Hoc est, ex universo genere humano: quia post diluivium, ut enarratur cap. viii, n. 4, in hos tres fuit humani generis divisio.

(d) Editi, *post obitum corporeum*: refragantibus mss. Neque vero hoc ad Christum refertur, sed ad eos qui jussa illius impleverint. Christus porro prædicatur præceptorum de sæculo relinquendo, ferenda cruce, morte corporum oppetenda idoneus auctor, qui post impleta illa præcepta dandam gloriam præmonstrasset exemplo Moysi hac vita functi, et tamen in gloria viventis.

elevavit : (a) et solum contuentur, quem medium A fide tamquam (d) Domino absente decesserint. constitisse inter Moysen et Eliam viderant. Ad futuri enim formam, atque ad facti fidem, Moyses et Elias in monte constiterant. Silentium enim rerum gestarum quas viderant imperat, donec cum a mortuis resurgeret (*Ibid.*, 9); (hoc (b) enim fidei præmium reservabatur, ut honor redderetur iis, apud quos non levis sola præceptorum auctoritas reperiretur); infirmos enim (c) senserat ad vocis auditum : ut cum essent Spiritu sancto repleti, tunc gestorum spirituum testes essent.

4. Solliciti etiam de temporibus Eliæ requirunt (*Ibid.*, 10). Quibus respondet Eliam esse venturum, et restituere universa (*Ibid.*, 11), id est reliquum, quod deprehenderit ex Israel, ad cognitionem Dei revocaturum. Sed in virtute ac spiritu Eliæ 754 Jo- B hannem venisse significat, in quo (in quem) gravia quæque atque aspera exercuissent : ut Domini adventum prænuntians, passionem quoque præcurreret et injuriæ et vexationis exemplo.

5. Et cum venisset ad turbam, accessit ad eum homo genibus provolutus, dicens : Domine, miserere filio meo (*Ibid.*, 14). Reverso ad turbas Domino, a patre genibus advoluto puer offertur dæmoniacus, frequenter et in aquam decidens et in ignem, cui curationem afferre discipuli non potuerint. Objurgatis his, et increpato dæmone, sanus puer factus est.

6. Apostolorum fides primum imperfecta. — Credi- derant quidem Apostoli : nondum tamen erant perfectæ fidei. Nam Domino in monte demorante, et ip- sis cum turba residentibus, quidam tepor eorum C fidem relaxaverat; atque idcirco ait : *Generatio (Ibid., 16) incredibilis et perversa, quousque ero vobiscum (V. l. vi de Trin., n. 23)?* quia, absente se, antiquæ infidelitatis consuetudo subreperat. Docet igitur, eos nihil salutis afferre posse, qui medio Evangeliorum et iterati adventus sui tempore, a

(a) Ita melioris notæ mss. Alii cum excusis, ut solum contuentur.

(b) Particula enim aut refertur ad silentium imperat : quod factum dicat Hilarius, ut fidei locus daretur, et major gloria redderetur iis, apud quos satis gravis per se reperiretur præceptorum auctoritas, ut, exemplo transfigurationis minime proposito, ad credendum inducerentur : aut respicit verba *donec cum a mortuis resurgeret* : ut deinceps sermo sit de apostolis, majore reverentia tum audiendis, cum apud eos præceptorum auctoritas non nuda, sed resurrectionis exemplo confirmata reperiretur.

(c) Bad., Er., Lips. ac plures mss. sanaverat. Rectius potiores cum Par. senserat, hoc est, expertus erat. Scriptum quippe est $\gamma \delta$: *Et audientes discipuli ceciderunt in faciem suam, et timuerunt valde.* Ideo silentium imperatur, donec Spiritus sancti virtute fortiores evadant.

(d) Apud Par, a Domino : male, cum hæc perinde intelligenda sint, ac si legeres, *tamquam Domino absente, a fide decesserint.*

(e) In vulgatis, *ejiciendas*, et mox *abjiciendas*, eaque superiorum interpunctio erat, qua significaretur diabolus, quia in illo spirituales nequitie existerent, montem cognominari : cum verba in illo ad Christum referantur, in cujus virtute ejiciendæ sunt nequitie spirituales, etc. Diabolus autem id, o mons,

A fide tamquam (d) Domino absente decesserint.

7. *Diabolus in profundum inferni a quibus ejiciendus.* — Denique quærentibus a se, cur dæmonium ejicere non potuissent, respondit, de inopia fidei effectum esse ne possent (*Ibid.*, 18 et 19) : quæ si in illis tamquam granum sinapis esset, monti huic, ut a loco in locum transiret, cum efficiendi potestate præciperent. Sed jam de monte decesserat, et inter turbas hæc loquebatur. Itaque et se granum sinapis nuncupavit omnium minimum, et diabolus montem cognominavit : quia in illo spirituales nequitie sunt cælestesque virtutes per eos (e) ejiciendæ, et in altitudinem maris tamquam in profundum inferni abjiciendæ, quos in hanc efficaciam jejuniis et oratio prosequuntur.

8. *Apostolorum nomine Pharisæi et Scribæ tractantur.* — Tenebimus quoque etiam cum ordinem, ut sub discipulorum nomine, Pharisæorum et Scribarum persona tractetur. Quibus lex curandum ut discipulis populum, tamquam pater filium, cum Dominus abesset, obtulerit. Qui peccatis dominantibus, nunc in ignem judicii decidebat, nunc in aquam diurnarum (f) sordium suarum consuetudine mergebatur. Hi igitur nihil opis attulerunt : quia demorante (g) Moyse cum Domino in monte, effecti (h) fuerant infideles. Et ut typica ratio impleretur, discipuli mirantur se ejicere dæmonem non potuisse : 755 cum omnis potestas non solum dæmonum fugandorum, verum etiam mortuorum excitandorum esset indulta. Quia vero ultra cum his lex futura non esset, ait : *generatio incredibilis et perversa* (non utique ad eos quos sanctificaverat, videtur hæc loqui), *quo usque, inquit, ero vobiscum?* Quia fidem non habentes, ipsam illam, quam habebant, amissuri erant legem. Quam fidem si in se habuissent, quia ipse est granum sinapis, verbi virtute hoc peccatorum onus, et gravem infidelitatis molem, ab eo qui offerebatur quia *se contra Deum exaltans atque efferens.* ut enarratur in psal. LXIV, n. 9.

(f) Editi, *diurnarum*. At mss. *diurnarum* : quod et cum aquæ comparatione videtur magis congruere : quia sicut aqua aquis, ita diurnæ sordes semper sibi invicem succedunt. Diurnas autem sordes intelligere possumus, quas ex sæculi et carnis operibus contrahimus. Ea ipsa opera aliam ob causam fluminibus comparantur in Ps. CXXXVI, n. 6, quia videl. *omnia sæculi et corporum opera, modo fluminum, sine aliqua cura sui statione superfluunt.*

(g) Par. cum quatuor probæ notæ mss. *demorante modicum Domino* : bene, nisi totus hic locus typice exponeretur de Scribis ac populo legis. Quocirca verior visa est lectio Bad., Er., Lips. et sex mss. Quod de discipulis dictum est n. 6, antiquæ infidelitatis consuetudinem eis absente Domino subrepsisse, nunc refertur ad eos, quos Moyse in monte demorante infideles fuisse legimus Exodi xxxii, 4, adeoque superius *Scribarum et Pharisæorum* nomine intelligendi sunt rectores populi, ad quos pertinebat populum in officio continere.

(h) Excusi, *effecti fuerunt infideles* : ut typica ratio impletur. *Discipuli* : contra mentem Hilarii, qui non vult apostolos fuisse infideles, ut mystica ratio impleretur, sed ob mysticam rationem nequivisse dæmonem ejicere, cum prius data eis fuisset omnis potestas.

populo ejicientes, tamquam in mare montem, sic ad conversationem (a) gentium et sæculi transtulissent.

9. *Ipsis autem conversantibus in Galilæa, dixit Jesus: Futurum est ut filius hominis tradatur in manus hominum (Ibid., 21).* Sequitur mœstitia cognitionem passionis: nondum enim sacramentum ineundæ crucis, resurrectionis virtute fuerat revelatum.

10. *Didrachmi solutio lege sancita quid significet. — Et cum venisset Jesus Capharnaum, accesserunt qui (b) didrachma exigebant ad Petrum (Ibid., 23).* Dominus didrachma solvere postulat: hoc enim omni Israel lex pro redemptione animæ et corporis constituerat in ministerio (c) templi servientium (*Exod. xxx, 12*). Sed lex, ut scimus, futurorum umbra est. Non enim æris prætium Deus desiderabat: ut per tam exiguam impensam criminibus corporis atque animæ quædam redemptio concederetur. Ut igitur inscriptos nos et professos et Christi nomine consignatos offerremus in Christo, (d) qui verum Dei templum est, pro testimonio filii Dei hujus didrachmæ oblatio constituta est.

11. *Christus redemptor redemptionis pretio non eget. — Itaque Petrum post conventionem silentem, tali eum sermone prævenit: Quid tibi videtur, Simon? Reges terræ a quibus accipiunt tributum aut census? etc. (Ibid., 34).* Numquid ambiguum est, filios regum tributis obnoxios non esse; et quibus regni (e) hæreditas est, eos esse liberos a servitute? Sed sermo interius intendit. Postulabatur didrachma a populo. Lex enim in eam fidem, quæ per Christum erat revelanda, concluditur. Ergo hæc eadem didrachma, consuetudine legis, tamquam ab homine poscebatur a Christo. Sed ut ostenderet, legi se non esse subiectum, et ut in se paternæ dignitatis gloriam contestaretur, terreni privilegii posuit exemplum: censu aut tributis regum filios non **756** teneri, potiusque se redemptorem animæ nostræ corporisque esse, quam in redemptionem sui aliquid postulandum; quia regis filium extra communionem oportere esse reliquorum (f) scandalum igitur præstat ut solvat, cæterum debito legis est liber (*Ibid., 26*).

12. Deinde sub rerum præsentium effectu, et significantiam legis, et constantiam evangelicæ libertatis exposuit: ut cognosci promptum esset, quid didrachma præfiguraret in lege. Ire Petrus jubetur ad mare, hamumque mittere, et primi piscis ascendentis os requirere, repertumque in eo staterem pro

se ac Domino offerre. Didrachma Dominus postulat, id est, denarios duos; cur staterem (quatuor denarios complectentem) Petrus offert? Deinde cum primum piscem admonetur inquirere, ascensuri ostenduntur et plures. Numquid etiam natura piscium ferret, ut in littore fortuito repertum staterem ore potius contineret, non intra viscera conderet? Subest igitur efficiendis præsentibus rebus ratio interior.

13. Destinatus enim ad prædicationem Petrus, et piscator hominum factus, doctrinæ hamum misit in sæculo, quo appositi sibi dulcedine vagos ex eo fluctuantesque protraheret. Huic adhæsit beatus ille primus martyr (g) hamo, qui ore suo quadrigeminum denarium continebat: (h) id est, evangelici numeri unitate, Dei gloriam Dominumque Christum in passione contuens prædicabat. Stephanus igitur primus ascendit, Stephanus staterem ore continuit: in quo etiam didrachma novæ prædicationis, tamquam duo denarii habebantur. Hoc lex præfigurabat, hujus veritatis umbram, tamquam corporis imaginem circumferebat, hæc redemptio animæ et corporis designabatur: ideoque ait: *Da pro me et te*: quia jam talis non didrachma, sed stater, et pro Christo erat et pro Christi prædicatione solvendus.

CAPUT XVIII.

De infantibus inhibitis, et de humilitate eorum assumenda, de manu et pede et oculo eruendo, de ove perditâ, de corripiendis fratribus secreto primum, tum duobus testibus, postremo Ecclesia præsentem. Semper ignoscendum. Qui iservum, remisso sibi a domino debito, suffocat.

1. *Pueri credentes. Puerorum indoles. In illa die accesserunt discipuli ad Jesum, dicentes: Quis putas major est in regno cælorum? et reliqua (Matth., xviii, 4).* Non nisi reversos in naturam puerorum introire regnum cælorum **757** Dominus docet, id est, in simplicitatem puerilem vitia corporum nostrorum animæque revocanda. Pueros autem, credentes omnes per audientiæ fidem nuncupavit. Ii enim patrem sequuntur, matrem amant, proximo velle malum nesciunt, curam opum negligunt: non insolescunt, non oderunt, non mentiuntur, dictis credunt, et quod audiunt verum habent. Et hæc omnium affectionum assumpta in nobis et consuetudo et voluntas, cælorum iter pervium præstat. Revertendum igitur est ad

(a) Editi, ad conversionem gentium: corriguntur ex mss. Illic porro male sonat conversationis vocabulum. Vult quippe Hilarius infidelitatem sæculi et gentilium dominari, Judæisque ut ab eorum consuetudine se segregarent datum esse, ubi datum est unde ad fidem se transferrent.

(b) Er., Lips. et Par. hic et deinceps, didrachman. In mss. constanter, didragma. Græce in plurali τὰ δίδραχμα.

(c) In mss. Turon., Mich. et Vind. templo servientium. Lex autem ad usus tabernaculi testimonii, non ad usus servientium hanc pecuniam exigebat.

(d) Abest qui verum Dei templum est a mss. Colb. et Carn.

(e) Editi excepto Par. cum sex mss. regni veritas: minus bene. Nam filiis regum est quidem regni hæreditas, sed nondum veritas.

(f) Editi, scandalo: renitentibus omnibus mss. Solvere scandalum pro tollere dicitur, quia solvendo didrachma auferendum est.

(g) In vulgatis, a Domino. Magis placet cum pluribus mss. hamo.

(h) Solus ms. Vind. id est, Evangelia. Plures alii, id est, evangelici numeri unitatem. Hilarii verba explanat Theophilus Antioch. declarans statere quatuor drachmas contineri, quibus intelligenda sunt quatuor Evangelia.

simplicitatem infantium : quia in ea collocati, speciem humilitatis dominicæ circumferemus.

2. *Judæis præstaret cum gentibus Deum ignorasse, quam Christum non recepisse.* — Si qui autem in Christi nomine tales receperint, Christi recepti præmium consequentur : *Qui autem scandalizaverit unum de pusillis istis, id est, qui offendiculum tentationis intulerit, expedit ei ut suspendatur mola asinaria in collo ejus, et demergatur in profundum maris (Ibid., 6).* Tot tantæque res non otiose comparatæ sunt : et mola, et asinaria, et cum ea in mari mergendus, et hoc ei expeditens. Communi omnium sensu, semper quod expedit utile est. Quid ergo utilitatis est, molæ asinaria collo suspensa demergi? Mors enim tam gravis proficiet ad pœnam : et nescio quomodo erit utile, id expetere quod ultimum sit malorum. Quid ergo sentiri oporteat, quærendum est. Molæ opus, labor est cæcitatæ : nam clausis jumentorum oculis aguntur in gyrum. Et sub asini quidem nomine, frequenter gentes cognominatas reperimus. Igitur gentes quod agunt, nesciunt : et in vitæ suæ opere detentæ, cæci laboris ignorantia continentur. Judæis autem scientiæ iter in lege (a) præstatum est. Qui si Christi apostolos scandalizarent, rectius illigata collo mola asinaria demersi in mare fuissent, id est, gentium labore depressi in ignorantia sæculi demorentur : quia illis tolerabilius fuerit nescisse Christum, quam istis prophetatum non recepisse.

3. *Scandalum crucis necessarium, et quam periculosum.* — *Væ huic mundo ab scandalis. Necesse est enim venire scandala; veruntamen vae homini illi, per quem scandalum venit (Ibid., 7).* Humilitas passionis scandalum mundo est. In hoc enim maxime ignorantia detinetur humana, quod sub deformitate crucis æternæ gloriæ Dominum (b) nolit accipere. Et quid mundo tam periculosum, quam non recepisse Christum? Veruntamen sub hominis nuncupatione, auctorem scandali hujus Judaicum populum designat, per quem omne hoc mundo periculum comparatur, ut Christum in passione abnegent, quem lex et prophetæ passibilem prædicaverunt. Ideo vero necesse esse ait venire scandala : quia ad sacramentum reddendæ nobis æternitatis, omnis in eo passionis humilitas esset explenda.

(a) Ita in omnibus mss. nisi quod in uno Bec. præstitum. At in editis primo præstratum, ac demum præmonstratum.

(b) Auctoritate mss. Carn. et Colb. restituitur nolit, cum prius obtineret noluit.

(c) In nonnullis mss. aptissimum.

(d) In vulgatis ac pluribus mss., *Angeli pusillorum præsumunt fidei orationibus. Præesse angelos, etc.*; neque oratio suis numeris videtur absoluta, neque bene ex superius sumptis conclusa. Ex eo enim, quod angeli pusillorum Deum vident, sequitur angelos pusillorum esse, eosque Deum videre; sed non indidem efficitur eos præesse orationibus. At hoc alterum ex occasione superioris conclusionis subjicit Hilarius, non tamquam ex superioribus conclusum, sed veluti per se in Scripturis manifeste comprehensum, puta Apoc. viii, 3, vel etiam Tob. xii, 15, quo pertinet illud tract ps. cxx, n. 7 : *Sunt, secundum*

4. Superius autem in abscindendis manu vel pede propinquitatum contineri nomina exposuimus (cap. 4, n. 21) : atque ideo cognationem generis Israelitæ 758 relinquendam veluti quadam membrorum recisione significat, quia per eam mundo scandala comparentur.

5. *Angelorum de nobis cura.* — *Videte ne contemnatis unum de pusillis istis, qui credunt in me (Ibid., 10).* (c) Arcissimum vinculum mutui amoris imposuit, ad eos præcipue qui vere in Domino credidissent. Pusillorum enim angeli quotidie Deum vident (Ibid., 11) : quia filius hominis venit salvare quæ perita sunt. Ergo et filius hominis salvat, et Deum angeli vident, et (d) angeli pusillorum sunt. Fidelium orationibus præesse angelos, absoluta auctoritas est. Salvatorum igitur per Christum orationes angeli quotidie Deo offerunt. Ergo periculose ille contemnitur, cujus desideria ac postulationes ad æternum et invisibilem Deum ambitioso angelorum famulatu ac ministerio pervehuntur.

6. *Ovis una errans, homo. Nonaginta novem non errantes, angeli. Horum numerus ex hominibus perficitur.* — Atque ut ingentem esse in cælis lætitiæ reductu humanæ salutis ostenderet, comparationis posuit exemplum, ejus qui oves nonaginta novem in montibus reliquisset, et errantem unam requisisset : qua inventa plus gaudii sit, quam habebatur in nonaginta et novem (e) conservatione lætitiæ (Ibid., 12). Ovis una, homo intelligendus est, et sub homine uno, universitas sentienda est. Sed in unius Adæ errore omnē hominum genus aberravit; ergo nonaginta novem non errantes, multitudo angelorum cælestium opinanda est, quibus in cælo est lætitiæ et cura salutis humanæ. Igitur et quærens hominem, Christus est; et nonaginta novem relictæ, cælestis gloriæ multitudo est : cui cum maximo gaudio errans homo in Domini corpore (f) est relatus. Merito igitur hic numerus per litteram (g) et Abrahæ additur et consummatur in Sara : ex Abraham enim Abraham nuncupatur, et ex Sarai Sara accipit nomen. In uno enim Abraham omnes sumus : et per nos, qui unum omnes sumus, (h) cælestis gloriæ numerus explendus est. Atque ideo et creatura omnis 759 revelationem filiorum Dei expectat : et ideo conge-

Raphael ad Tobiam loquentem, angeli assistentes ante claritatem Dei, et orationes deprecantium ad Deum deferentes. Hinc et Tertullianus, de Orat. n. 12, *orationis angelum agnoscit.* Quæ autem hic magis arrisit lectio, exhibetur ex mss. Colb. et Carn.

(e) Prima editio Par. cum aliquot mss. *conversione.*

(f) Quia nimirum Christus, ex quo naturam universæ carnis assumpsit, genus in se universæ propagationis tenet, ut habetur in psal. li, n. 15. Huc spectat illud Ambrosii lib vii, in Luc. n. 208 : *Christus te suo corpore vehit, qui tua in se peccata suscepit.*

(g) In sola editione Par. hic adjicitur *alpha*, quod quidem videtur deesse, sed suppressum facile intelligitur.

(h) Ita plerique mss. Editi vero cum mss. Colb. Rom. et Carn. *cælestis Ecclesiæ* : quod et nobis probaretur, nisi supra legeremus, *nonaginta novem re-*

niscit et dolet, ut numerus, qui per alpha Abraham additus est, et qui (a) in alpha consummatus in Sara est, ad cœlestem constitutionem incrementa credentium impleatur.

7. *Corruptionis ordo in Judæos a Deo servatus.* — Quod si peccaverit in te frater tuus, vade et corripue eum, et reliqua (*Ibid.*, 15). Eum ordinem continendæ charitatis nobis Dominus imposuit, quem ipse in conservando Israel tanverat (*Lev.* xix, 18) : jubet enim peccantem fratrem ab eo solo, in quem peccaverit, corripui atque objugari. Ipse enim sacrificantem diis alienis populum Judaicum, majestatis suæ adventu, et toto præsentis potestatis terrore corripuit (b). Et tum, cum idem populus (c) Dei propinquantis adventum, extra montem licet positus, ferre non potuit (d), inobedienti etiam ipsum atque duos B jussit adhiberi, ut in ore duum testium fides verbi ac veritas maneat : quia inspleanti Israel lex et propheta et Joannes est missus, testibusque istis ut peccare desineret conventus est, tertio ipso Domini adventu, tamquam cœlu Ecclesiæ inspectantis, admonitus est : frustra que habitis his objugationibus, publicani aut ethnici vilitate negligitur.

8. *Ligandi et solvendi potestas apostolis data.* — Ad terrorem autem metus maximi, quo in præsens omnes conturbarentur, immobile severitatis apostolicæ judicium præmisit : ut quos in terris ligaverint id est, peccatorum nodis innexos reliquerint, et quos solverint, (e) confessione videlicet veniæ receperint in salutem (*Matth.*, xviii, 18) ; hi apostolicæ conditione sententiæ in cœlis quoque aut soluti sint aut ligati.

9. *Unitatis merito nihil negat Deus.* — In tantum igitur humanæ pœcis studuit concordiæ, ut unitatis merito omnia, quæ a Deo precanda sint, impetranda esse confirmet (*Ibid.*, 19 et 20) ; et ubi duo atque tres

licti, cœlestis gloriæ multitudo est. Paulo ante in mss. Colb. et Carn., *super nos, non per nos.* In uno Abraham omnes fideles sunt tamquam in radice ac parente. Ipse est enim, secundum apostolum Rom. iv, 11 : *Pater omnium credentium,* et secundum Hilarium nostrum in psal cxxxiv, n. 8, *princeps electionis.*

(a) Bad., Erf., Lips. cum mss. Tyrone et Carn. in rho. Plerique alii mss. in ra. Nemo non videt hic respici rationem numerandi apud Græcos usitatam, apud quos alpha principium est numerorum et unitatem designat.

(b) Editi, *corripuit tum,* amissa particula *et,* quam supplemus ex sex mss. eaque declaratur alter ordo, quem in Judæorum corruptione Deus tenuit. Primo enim eos per se terruit, ac tum sui impatientes per legem et prophetas corripuit, postremo eisdem admonuit in Christo, in quo per naturam suscepti carperis, quædam universi generis humani congregatio continetur, ut habetur cap. 4, n. 12.

(c) In ms. Beccensi, *Dei majestatem propinquantis ad montem, extra montem licet,* etc., glossema, cui lectio mss. quorundam, *ad montem* loco vocis *adventum* exhibentium, locum dedit.

(d) In vulgatis, *ferre non potuit inobedientiam, unum,* etc. Præferimus cum mss. sincerioribus, *inobediens etiam,* quod respondet verbis evangelicis, *Si te non audierit.* Hujus lectionis loco ceteri mss. habent *naudentiam.*

A pari spiritu ac voluptate collecti sint, ibi se medium eorum polliceatur futurum. Ipse enim pax atque charitas, sedem atque 760 habitationem in bonis et pacificis voluntatibus collocahit.

10. *Deus sine modo nobis ignoscens, vult et nos sine modo aliis ignoscere.* In Cain homicidarum, in Lamech Deicidarum pœna est adumbrata. — Quærenti deinde Petro, an peccanti in se fratri septies remitteret, respondit : *Non usque septies, sed usque septuagies septies* (*Ibid.*, 21 et 22). Omni modo ad similitudinem nos humilitatis ac bonitatis suæ instruit, et molliendis ac frangendis turbidorum motuum notrorum aculeis, placibilitatis suæ confirmat exemplo : quippe peccatorum omnium veniam per fidem tribuens. Neque enim naturæ nostræ vitia indulgentiam merebuntur. Ergo venia omnis ex eo est : cum etiam ea quæ in se sint peccata, post reditum confessionis indulgeat. Solvenda quidem per Cain pœna in septuplum constituta est (*Gen.* iv, 24) : sed peccatum illud in hominem est ; in Abel enim fratrem peccatum usque ad necem superat. Sed in Lamech supplicium usque ad septuagies et septies est constitutum ; et in eo, quantum existimamus, constituta in auctores dominicæ passionis est pœna. Sed Dominus per confessionem credentium hujus criminis veniam largitur, id est, per baptismi munus obtricatoribus ac persecutoribus gratiam salutis indulget : quanto magis oportere ostendit sine modo ac numero veniam a nobis esse reddendam, nec cogitandum quotiens remittamus ; sed (*supple,* oportere) ut irasci his qui in nos peccant, quotiens iracundi necessitas exstiterit, desinamus ? Quæ utique veniæ assiduitas docet, nullum omnino penes nos iræ tempus esse oportere : quando omnium omnium peccaminum veniam Deus vobis sua potius munere, quam nostro merito largiatur. Neque enim fas est,

(e) Dallæus, lib. iii de Conf., c. 9, hic *concessione veniæ* substituendum contendit. Reclamat contra v. c. Jacobus, Boileau Hist. de Conf. auric. c. 8, nihil esse immutandum ; aut si quid mutandum sit, *venia* loco *veniæ* legendum esse ; ut nimirum confessio dicatur veniæ, quia veniæ sit causa, ex ratione qua in psal. cxviii, n. 13, de pœnitentia dictum est : *Hæc venia peccati est,* etc. Dallæo negari nequit clariorem esse eam lectionem, quam inducendam vellet. Sed quo clarior est, eo minus mutationis suspecta est altera. Nihil enim est cur illam attribuat sciolorum temeritati, cum hi tantum mutare soleant, quod non intellegunt, et in obscuris locis clariorem sententias substituere. Longe minus typographorum incuriam incusare valeat, cum fideliter expresserint, quod in mss. invenerunt. Non enim tantum in editis omnibus existat *concessio*, sed ex undecim mss. a nobis excusis, ne in uno quidem aliter legere est. Neque etiam aliter legendum suadet illud quod post pauca subjicitur : *Ergo venia omnis ex eo est, cum etiam ea quæ in se sint peccata, post reditum confessionis indulgeat.* Cum itaque nihil immutandum constet, expendendum restat quid Hilarius sibi velit : post pauca sapimus, vocabulum *veniæ*, non ad præcedentem vocem *concessione*, sed ad subsequentem, scil. *salutem*, referendum est, ut sit, *quos confessione receperint in salutem veniæ* ; hoc est, in salutem quam venia dat, non meritum.

nos ex præscripto legis, dandæ veniæ numero concludi, cum per Evangelii gratiam sine modo nobis a Deo fuerit indulta.

11. Quin etiam ad perfectæ bonitatis affectum comparationis posuit exemplum, in qua servo unde redderet non habenti, omne Dominus debitum relaxavit (*Ibid.*, 26) : conseruoque suo servus ille exiguum quod sibi debebatur extorquens, per hoc voluntatis suæ vitium donum munificentiae Domini (a) et liberalitatis amisit. Absoluta autem comparationis ejus est ratio, atque ab ipso Domino omnis exposita est.

761 CAPUT XIX.

Uxorem non debere dimittere, de eunuchis, de infantibus inhibitis. Divitem difficile introire in regnum caelorum.

1. *Cur Galilæos in Judææ finibus curet Christus. — Et factum est, cum locutus esset sermones istos Jesus, transtulit se in Galilæam, et venit in fines Judææ, etc. (Matth. xix, 1).* Galilæos in Judææ finibus curat. Potuerat namque ægrotorum turbas non fatigare, et intra ipsam Galilæam opem ferre debilibus : sed typica ratio etiam locorum erat explenda privilegii, ut peccata gentium in eam veniam quæ Judææ parabatur admitteret.

2. *Tunc accesserunt ad eum Pharisei, tentantes eum, et dicentes : Si licet homini dimittere uxorem suam quacumque causa (Ibid., 3)?* In eo sermone, qui de uxore et de repudio est, occurrit illud, aliter scriptum esse in Genesi (ii, 24), quam nunc in præsens Dominus sit locutus (*Matth. xix, 4 et 5*). Illic enim sub verbis Adæ res omnis refertur : hic Dominus indicat ab eo, qui et hominem figuraverit et mulierem fecerit, omnia (b) illa dicta esse. Sed nos secuti apostolicam auctoritatem, qui hoc mysterium grande esse professus est, se autem in Christo atque

(a) Ita codex Carnutensis. Alii vero, *et libertatis*.
(b) In mss. Colb. et Carn. *illi*, quod ad Adam commode retuleris. Notat Hilarius verba hæc, *Relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori, secundum Genesim ab Adam, secundum Matthæum a Deo proferrî.*

(c) Scultetus allatis hisce verbulis, *si tamen possimus*, ovans et insultans satis superque refutasse se putat, quod Bellarminus in gratiam voti castitatis adduxerat ex tract. ps. LXIV, n. 3, ubi disertis verbis ait Hilarius, *Deo ergo vovenda sunt contemptus corporis, castitatis custodia, jejunii tolerantia*. Vellent nimirum insinuare continentiae hostis votum hujusmodi vires humanas ita superare, ut non nisi temere sit promittendum quod præstare nemo possit. Quasi vero Christus consuluerit aliquid, quo nemo pervenire valeat ; aut non id possimus opitulante Deigratia perficere, quod eo inspirante voverimus ; aut alia ab Ecclesia defendantur et approbentur vota, quasi quæ Deum auctorem habuerint. Hinc sese hæresis ostendit a Spiritu Christi alienam, quod nullos habet, quibus cara sint ipsius consilia. Habet contra Ecclesia plurimos, qui cum Paulo dicant, *Omnia possum in eo qui me confortat*. Itaque non immerito Bellarminus Hilarium recensuit ut votorum patronum.

(d) Vaticanus codex apud Latinium, *subrepsit in*

in Ecclesia accipere (*Ephes. v, 32; vid. cap. 22, n. 3*), locum hunc sicuti est intactum reliquamus. Admonemus tamen legentem, ut quotienscumque de hac eadem quæstione se consulat, verborum virtutes, et quibus Dominus responderit, et quibus discipuli usi sint, diligenter advertat : Pauli autem apostoli de hoc affectum, vel silentis, vel interdum sub aliis locis tractantis, expendat. Nobis circa eunuchos sermo sit et voluntas. In uno posuit naturam, in altero necessitatem, in tertio voluntatem (*Ibid.*, 12) : naturam in eo qui ita nascitur, necessitatem in eo qui ita factus est, voluntatem in illo qui spe regni cœlestis, talis esse decreverit : cui nos similes effici, si tamen (c) possimus, admonuit.

3. *Infantes, gentes a discipulis inhibentur præ favore Israel. — Tunc oblatis sunt ei infantes, ut manus his imponeret et oraret : Discipuli autem prohibebant eos, et reliqua (Ibid., 13).* Novum est, discipulos prohibuisse ne infantes ad Christum accederent, qui offerebantur ut super eos manum imponeret et oraret. Res evangelica, ut diximus, inter præsentis et futuri effectum, mediam utrique rei et congruam rationem temperavit : ut his, quæ efficiebantur, futuri species adhæreret. Infantes quidem vere oblatis sunt, sed et vere inhibiti sunt. Sed hi gentium forma sunt, quibus per fidem et auditum salus redditur. Verum ex affectu primum salvandi Israel, a discipulis inhibentur 762 accedere. Inhibendi quidem voluntas placabilitati apostolicæ non convenit : sed in typicam consummationem prohibendorum infantium (d) subrepti instinctus. Quos Dominus ait non oportere prohiberi, quia talium sit regnum cœlorum : munus enim et donum Spiritus sancti (e) per impositionem manus et precationem, cessante legis opere, erat gentibus largiendum.

4. *Judæorum insolentia in juvene adumbrata. Christus quatenus non bonus. — Et (f) ecce unus accessit*

sanctos. Idem apostolorum erga Israel affectus rursus declaratur cap. 15, n. 9. Eadem ratione apostolos ab inclementia excusat Ambrosius in Luc., lib. viii, n. 60.

(e) Jam in Psal. cxviii, n. 5, observatum est hunc locum verbis illustrari Tertulliani lib. de baptismo, ubi ritum et effectum baptismi enarravit, subjicientis, c. 7 : *Exinde egressi de lavacro perungimur benedicta unctione de antiqua disciplina* : et post pauca : *Dehinc manus imponitur per benedictionem advocans et invitans Spiritum sanctum*. Num hæc et alia Hilarii cap. 4, num. 10 et 27, confirmationis sacramentum non spectent, quisque judicet. Hinc certe non temeraria fuit nostrorum propensio, qua lib. viii in Luc., n. 64, legi maluissent : *Ubi ad se infantes accedere jubet, ut eos vel precatione vel manuum impositione benediceret*, quamvis mss. auctoritati cedentes retinuerint vel prædicatione. Sic et Leo papa epist. nunc cxxiv, c. 7, iudicat Spiritum sanctum per impositionem manuum ac precationem præberi, cum de iis, qui baptismum ab hæreticis acceperunt, habet : *Sola invocatione Spiritus sancti per impositionem manuum confirmandi sunt* ; et post pauca, *Sola sanctificatio Spiritus sancti invocanda est, ut quod ab hæreticis nemo accipit, a catholicis sacerdotibus consequatur*.

(f) In pluribus mss. *ecce juvenis unus*.

ad eum, et ait illi: *Magister, quid boni faciam ut habeam vitam æternam?* et reliqua (*Ibid.*, 16). Opportune post sermonem superiorem; quo et infantes inhibiti sunt, et talium regnum cœlorum esse responsum est, succedit hic juvenis, requirens quibusnam bonis operibus vitam æternam habere posset. Juvenis iste et interrogavit, et insolens fuit, et rursum mœstus est factus: resque omnes, quæ scriptæ sunt, gestæ effectæque sunt. Sed adinuimus ea, quæ sub Deo agebantur, præsentium effectibus consequentium formam prætulisse: atque ita semper in Scripturis cœlestibus sermonem omnem temperatum fuisse, ut non minus his quæ gerebantur, quam eorum quæ gerenda essent similitudini conveniret. Juvenis hic itaque formam Judaici populi habet, in lege insolentis, et nihil præter præcepta Moysi spei expectantis a Christo. Cui Dominus, in responsione ipsa, severitatem iudicii ex se futuri protestatus est, dicens (*Ibid.*, 17): *Quid me vocas bonum?* (*V. lib. ix de Trin.*, n. 16.) Is enim, cui necesse sit impia et iniqua punire, nomine bonitatis abstinuit, soli hoc nomen Deo patri reservans, qui se, iudicem dando, officio severitatis exuerit: non quod bonus et ipse non esset, sed quod congrua in eum severitate iudex (a) esset usurus.

5. *Judæi in lege gloriantes lege convincuntur nil recti egisse.* — Hunc igitur ex lege insolentem, sollicitum de salute remittit ad legem: ut in ea ipsa, in qua gloriaretur, intelligeret nihil se exinde recti operis fecisse. Verbis enim legis ei Dominus respondit. Sed adolescens, tamquam populus insolens et glorians, in lege confidit, cui tamen obsecutus ex nullo est. Jussus enim fuerat non occidere: prophetas interfecerat. Non mœchari: hic corruptelam fidei, et legi adulterium intulerat, et (b) deos alienos adoraverat. Non furari: hic ante quam libertatem credendi in fide Christus redderet, furto legis præcepta dissolvit. Non falsum testem fieri: hic Christum negavit ex mortuis. Patrem et matrem **763** jussus est honorare: hic ipse se a Dei patris atque ab Ecclesiæ matris familia abdicavit. Proximum tamquam se amare præceptus est: hic Christum, qui omnium nostrum corpus assumpsit, et unicuique nostrum assumpti corporis conditione factus est proximus (c), usque in pœnam crucis persecutus est. Ut igitur his depositis, ac recisis omnibus vitiis in legem reverteretur, est jussus.

6. *Ab umbra legis ad evangelicam veritatem migrare suadentur.* — Sed respondet, hæc omnia fe-

(a) Editi excepto Par. cum aliquot mss. *esset futurus.*

(b) Bad. et Er. *diis alienis adoraverat.* Tum Lipsius de suo posuit *adoleverat.* Supra cap. 12, n. 22, observatum est in plerisque mss. haberi *adoratum postea pecudibus et sacis.* Ad Hilarii sententiam de furto et adulterio accedit illud Turibii inter epistolas Leonis edit. Quesnel, pag. 459: *Neque illa sola sunt furta, quæ alienorum direptione committuntur; vel sola adulteria, quæ violatis maritalis thori affectibus perpetrantur: sed et subtractis quæ vera sunt, furtum catholicæ fidei perversi dogmatis facit assertio; et adver-*

ac cisse se a juventute sua: et quærit quid adhuc sibi restet (*Ibid.*, 20). Sed, ut diximus, neque superiora illa egerat ad quæ remittitur, et in ipsis gloriare tamquam consummatus hæc loquitur. Cui Dominus respondet, vendenda omnia bona sua esse, et danda pauperibus: et tunc eum futurum esse perfectum, habiturumque thesaurum in cœlis (*Ibid.*, 21). Respondetur huic quidem juveni, pulcherrimo illo ac maxime utili relinquendi sæculi præcepto, quo jactura terrenæ substantiæ cœlorum opes emendæ sunt: sed in eo quod bona sua vendere et dare pauperibus jubetur, confidentiam legis relinquere admonetur, et eam felici commercio mutare: et ut meminerit umbram in ea veritatis esse, quæ deinceps pauperibus, id est, gentibus sit sub ipsius veritatis corpore dividenda; hæc autem neminem posse efficiere, nisi qui sequi cœperit Christum.

7. *Quid sit quod adolescens a juventute legi se servisse testetur.* — Sed adolescens, auditis his, tristis recessit (*Ibid.*, 22): multam enim opulentiam fiduciam habebat ex lege. Atque in eo etiam typicæ efficientiæ ratio servata est, ut cum adolescentem hunc esse significet, ipse superius dixerit, ab omni se juventute sua præceptis his quæ habentur in lege servivisse: cum adolescentia (d) intra juventutem sit, et posterior ætatis gradus non possit intra prioris (e) terminos contineri. Sed hoc ideo, ut a juventute (f) hoc serviente, longum jam in opere legis populi tempus ostenderet.

8. *Israeli superbo difficilis cœli aditus.* — Dehinc Dominus cognita adolescentis mœstitudine respondit, difficile divitem venturum in regnum cœlorum (*Ibid.*, 23). Divitem se igitur Israel, ut diximus, legis fiducia gloriabatur. Huic difficilis est aditus in cœlum, veteres opes sub Abrahæ nomine inanis prospiciæ ambitione retinenti.

9. *Crimen non est in habendo, sed in habendi modo. Opum cura periculosa.* — Quin etiam adjecit, camelum facilius per foramen acus posse transire, quam cœlorum regnum divitem introire (*Ibid.*, 24). (g) Habere criminis non est, sed modus in habendo retinendus **764** est. Nam quomodo impertiendum est, quomodo communicandum, si impertiendi et communicandi materia non relinquatur? Ergo nocenter magis habere, quam illud ipsum habere fit crimen. Sed periculosa cura est, velle ditescere: et grave onus innocentia subit, incrementis opum occupata. Rem enim sæculi, famulatus Dei non sine sæculi ipsius vitiis assequitur. Hinc difficile est divitem

servare veritatem Verbi Dei, malarum doctrinarum adulterio, zizanix semina jaciuntur.

(c) In mss. *fit proximus.*

(d) Editi, *infra juventutem*: refragantibus mss. Sed et mox ætas superior inferiorem *infra*, non *infra* se continere dicitur.

(e) In vulgatis *prioris*. Concinnius in mss. *prioris* videlicet ætatis.

(f) Pronomen *hoc*, quo adolescens indicatur, a Lipsio expunctum restituiimus auctoritate Bad. Er. et mss.

(g) Post verbum *habere*, excusi adjiciunt *divitias*, remittentibus mss.

regnum cœlorum adire. Atque etiam, quia uti plures A
his quæ habent recte possent, ea in sermone Do-
mini ratio servata est, ut non absolute regnum cœ-
lorum nemo introire posset; sed intelligi posset
futurorum raritas ex difficultate. Et hæc quidem ad
simplicis sensus intelligentiam pertinent: verum
eodem cursu interioris causæ ordo retinendus est.

10. *Cur Judæis difficultis cœli aditus.* — Adolescens,
ut diximus, insolens, ubi jacturam legis facere præ-
cipitur, mœstus et tristis est. Est autem huic populo
crux et passio scandalum; et ideo ipsi nihil salu-
tis ex ea est. Sed gloriatur in lege, et cohæredes
gentes aspernatur, et transire in-evangelicam liber-
tatem recusat: atque ideo difficile regnum cœlorum
introibit. Pauci enim eorum, et juxta multitudinem
gentium admodum rari erant credituri: ut (mss. et) B
difficile præduratam in lege voluntatem, ad prædica-
tionem evangelicæ humilitatis inflecterent.

11. *Pervius est gentibus. Cameli natura.* — Sed faci-
lius camelus per foramen acus transit. Non con-
venit camelo cum acus foramine: neque in angustiis
cavernæ exiguissimæ, recipi poterit belluæ ingentis
infortitas. Sed in primordio libri (cap. 2, n. 2), sub
vestitu Johannis, in camelo gentes significari admo-
nuimus. Pecus enim hoc (a) verbis obedit, metu con-
tinetur, jejunii patiens est, et oneri suo quadam dis-
ciplinæ ratione succumbit: cujus exemplo, gentium
immanitas ad obedientiam præceptorum celestium
emollitur. Hæc igitur angustissimum iter regni cœles-
tis introeunt: acus scilicet, quæ est verbi (b) novi
prædicatio, per quam corporum vulnera assuntur, C
et dissuta vestium retexuntur, et mors ipsa compun-
gitur. Ergo hujus novæ prædicationis hoc iter est:
in quod facilius infortitas gentium introibit, quam
opulenta divitis, id est, gloriantis in lege.

765 CAPUT XX.

De spe apostolorum, de novissimis primis efficiendis.

*Ubi conducuntur operarii ad vineam. De filiis Zebe-
dæi, de primo accubitu, de duobus cæcis secus viam
sidentibus.*

1. *Summa sacri textus.* — Auditis hæc istis,
discipuli admirantur et metuant, dicentes neminem
posse salvari (v. 25-30). Dominus respondit, hoc
impossibile esse apud homines, possibile apud Deum.
Rursum illi dictis Domini hæc reddunt: reliquisse D
se omnia, et cum ipso esse. Quibus Dominus, cum
sederit in majestatis sæe sede, sessuros super sedes
duodecim, ac totidem tribus Israel judicatos spo-

(a) Bad. et Er. *verberibus obedit.*

(b) Vaticanus codex apud Latinum, *novæ prædica-
tio*, eodem sensu.

(c) In mss. hic dumtaxat inchoatur caput 20.

(d) Par. cum ms. Carnut. *quod ei jactura.*

(e) Lectionarium ms. German. *cum etiam ipsi non
intellexissent: nam vehemens.* Apostoli dicuntur in
lege affectu versari.

(f) In vulgatis, *quam ut ab homine magis salutem
expectat, quam ex lege:* lecto verbis evangelicis non
satis respondens. In nonnullis mss. *ut ab homine ma-
gis salutem expectat quam ex lege.* Non displicet quod

pondit; omnibusque, qui universa reliquerint propter
nomen ejus, fructum centupli præmii reservatum:
multos autem ex novissimis primos, et ex primis fu-
turos novissimos.

2. *Spiritualiter intelligi debet.* — Multa sunt, quæ
non sinit nos simplici intellectu dicta evangelica
suscipere. Interpositis enim nonnullis rebus, quæ ex
natura humani sensus sibi contrariæ sunt, rationem
querere cœlestis intelligentiæ admonemur. (c) Apo-
stoli dicunt, et sequi se Christum, et se omnis reli-
quisse: quomodo igitur sunt tristes, et quomodo
metuant, dicentes salvum esse neminem posse? Nam-
que et ab aliis fieri poterat, si quid fecissent ipsi.
Deinde cum fecissent ipsi; quare metus vel unde sus-
ceptus est? Additur etiam in responsione Domini,
hæc apud hominès impossibilia, possible apud
Deum. Numquid apud homines impossibilia erant,
quæ et Apostoli fecisse se gloriantur, et fecisse eos
Dominus agnoscit: et deinceps plures usque ad mar-
tyrii beatitudinem essent omnia relicturn? Aut num-
quid est Deo, quo egerè possit; relictumque sit ali-
quid, quod (d) jactura rerum quas habeat sit sequen-
dum, ut soli ipsi hoc facere possibile sit? Omnis
itaque hic sermo est spiritualis.

3. *Apostolis sine Lege salus nulla videbatur.* —
Apostoli enim spiritualiter audientes, neminem ex
lege posse salvari, (e) cum ipsi etiam tunc in lege
essent; nam vehemens eos amor legis favorque de-
clinuit: hi igitur nondum penitus evangelici mysterii
veritate comperta, metuunt neminem salvum esse
posse sine lege: quia omnem salutem etiam tunc in
lege constituant. Sed Dominus brevi absolutaque ra-
tione, eorumdem et ignorantiam et metum solvit,
dicens, *Hoc quidem impossibile est apud homines pos-
sibile autem apud Deum.* Quid enim Judæo tam sine
effectu videtur, (f) ut ab homine magis 766 salutem
expectanti et ex lege, quam ut in crucis scandalo
legislatio, et testamentum, et adoptio, et hæreditas
negligatur (g)? Quid autem Dei virtuti tam possibile
est, quam ut per fidem salvet, ut per aquam re-
generet, ut per crucem vincat, ut per Evangelia
adoptet, ut per resurrectionem ex morte vivi-
ficet?

4. *Regeneratio quid. Centesimus fructus.* — Quibus
auditis apostoli cito credunt, seseque omnia reliquisse
proflentur. Sed hanc eorum obedientiam cito Do-
minus mutuat, omnem difficultatè superioris
quæstionis absolvens, cum dicit: *Vos qui secuti estis
me (h) in regeneratione judicabitur duodecim tribus*

in aliis quinque, *ut homini magis salutem expectanti
ex lege;* sicque secundis curis repositum est in ms.
Tron. qui a prima manu præfert, *ut ab homine, etc.,
et ex lege:* quæ lectio integrior visa est. Judæus
quippe nihil præter Moysen ejusque legem audire
volens, et ab homine salutem expectat et ex lege.

(g) Verbum *negligatur* omitit prima editio Par.
Hoc sibi vult, Judæo stultum videri, ut crucis scan-
dalo præferatur religioni patrum, quorum secun-
dum Apostolum Rom. ix, 4, est legislatio, testamen-
tum, etc.

(h) Voces *in regeneratione* in prius vulgatis cum

Israel. Secuti in regeneratione sunt, in lavacro baptismi, in fidei sanctificatione, in adoptione hereditatis, in resurrectione ex mortuis. Hæc enim illa regeneratio est, quam apostoli sunt secuti, quam lex indulgere non potuit, quæ eos super duodecim thronos in iudicandis duodecim tribubus Israel, in duodecim patriarcharum gloria copulavit. Cæteris quoque contemptu sæculi se sequentibus, centesimi fructus copiam pollicetur. Hic centesimus fructus est, qui in centesima ove cum cœlesti lætitia expletur. Hic centesimus fructus est, quem perfectæ terræ ubertas consequitur. Qui Ecclesiæ honor jam in Sara (V. cap. 18, n. 6) cognomento est destinatus, et jactura legis ac fide evangelica promerendus est : atque ita (sabbat. pollicetur) ex novissimis primos efficiendos, quia novissimi efficiuntur ex primis.

5. *Puter familias. Vineæ. Denarius. Forum.* — Simile est regnum cœlorum homini patri familias, qui exitit primo mane conducere operarios, et reliqua. (Math. xi, 1.) Comparatio omnis per se absoluta est : sed personis distinguenda, et discernenda temporibus est. Patrem familias hunc, Dominum nostrum Jesum Christum existimari necesse est : qui totius humani generis curam habens, omni tempore universos ad culturam legis vocaverit. Vineam vero, legis ipsius opus et obedientiam; denarium autem, obedientiæ ipsius præmium significari intelligimus. Et de denario jam superius (a) tractavimus. De vinea vero, opportunius in consequentibus rationem afferemus. Forum autem pro sæculo accipi res ipsa admonet, æquabiliter turbis hominum, calumniarum, injuriarumque contentionibus, et diversorum negotiorum difficultatibus semper tumultuosum.

6. *Quinque testamenta. Quando Christus in carne natus sit.* — In prima igitur hora, tempus constituti testamenti ad Noe ex matutini significatione 767 noscendum est, tertia autem hora ad Abraham, sexta ad Moysen, nona ad David et prophetas. Totidem enim testamenta humano generi constituta per singulos reperiuntur, (b) quotidem ad forum enumeranti verbo *judicabitur* male connecti, liquet ex subjectis.

(a) Iuta cap. 17, n. 12, ubi Hilarius denarium diserte exponit Evangelium, minus clare autem evangelicæ spei gloriam. At in psal. cxxix, n. 11, denarium hujus parabolæ haud obscure vocat *evangelicæ mercedis spem*.

(b) Editi, quot ejusdem : refragantibus mss.

(c) Bad., Er. et Lips. cum omnibus mss. *In duodecima* : rursumque inferius, *in quam duodecimæ horæ* : et post pauca, *ad duodecimæ horæ operarios* : quæ lectiones his locis an aliqua auctoritate apud Par. mutatae sint, valde ambigimus. Hæc tamen mutatio confirmari potest ex tract. psal. cxxix, ubi ad eandem parabolam respicitur, et in uno numero 11, quinque memoratur hora *undecima*, numquam *duodecima*.

(d) In hoc uno loco editi cum scriptis consentientes exhibent *undecimo*, non *duodecimo*. Quod confirmare licet h. Hieronymi in Michææ cap. iv, verbis : *In consummatione sæculorum Salvator noster apparuit; et in undecima hora ad conducendos operarios venit; et, completa illius passione Johannes dicit, Filii novissima hora est. Nam si in sex millibus annis quingenti*

rantur egressus. In (c) undecima autem hora, corporei adventus Domini tempus ostendit; nam ex omni numero, qui spatio est præsentis sæculi constitutus, in eam rationem convenit ortus ejus ex Maria, in quam undecimæ horæ tempus ex die est. Divisione enim per quingentum numerum facta, in omni sex millium annorum summa, tempus corporei ortus ejus (d) undecimo divisionis totius calculo supputatur.

7. *Judæi gentibus invident gratiam.* — Et quidem diversus ad undecimæ horæ operarios sermo est. Primis enim, sed et cæteris dictum est : *Ite ad vineam* (Ibid., 4) : merces tamen denarii cum primo constituta est; nam cæteris, justæ solutionis promissa spes est, novissimis vero dicitur : *Quid hic statis* (Ibid., 6) ? quia quamvis ad Israël lata lex fuerat, voluntas tamen gentium non excluderetur a lege. Qui responderunt : *Nemo nos conduxit* (v. 7). Debitum namque erat per orbem terrarum Evangelium prædicari, et gentes fidei justificatione salvari. Hi igitur mittuntur ad vineam. Et cum sero esse cœpisset, donum constitutæ in totius diei labore mercedis, primi operarii (e) horæ vespere consequuntur (v. 8). Merces quidem ex dono nulla est, quia debetur ex opere; sed gratuitam gratiam Deus omnibus (f) ex fidei justificatione donavit : verum secundum insolentiam populi jam sub Moysæ contumacis, hinc murmur operantium est, hinc gratuita mercedis invidia est, quod sine longi laboris difficultate, et sub æstus nomine non longo in eos diabolici instinctus calore flagrante, idem præmium reddiatur operantibus. Sed ideo quod apud homines impossibile est, possibile est apud Deum : ut mercedem legis optime et inculpabiliter custoditæ, (g) donum gratiæ per fidem credentibus primis ex novissimis largiatur.

8. *Et ascendens Jesus Jerosolymam assumpsit duodecim discipulos, et ait illis (h) : Ecce ascendi in Jerosolymam, et reliqua* (Ibid., 17 et 18). Jam sine scandalo auditoris apostolis sacramentum crucis Dominus exponit (denique nulla hunc sermonem *mens-*
anni per horas diei singulas dividatur; novissima hora consequenter est tempus fidei gentium. Ex quibus conficitur, Christi ortum circa annum mundi 5500. Contigisse. Sed jam monuimus, non ad iteram exigendum, quod de mundi hujus spatio, et perinde quod de annis ortus Christi hic scribitur. Quia porro Hilarius Scripturam spiritibus sensibus setam credebat, non in eo uno heret, sed in psal. cxxix, n. 11, undecimæ horæ operarios intelligit eos, qui in extrema senectute salutem suam operari incipiunt.

(e) In vulgatis, *hora*. Rectius in mss. *horæ* : quod totum ita intelligendum, ut operarii horæ undecimæ mercedem iis, qui totam diem laborassent, condiciam primi consequantur.

(f) Mss. Rom., Colb., Vatic., Carn., *fidei justificationem*.

(g) In iisdem mss. *domo gratiæ* : non male, si verbum *largiatur* ad Deum retuleris. Minus bene apud Par. ex ms. nunc Colb. subiungitur *primis et novissimis*.

(h) Sex mss. hic adficiunt *secte*, sacro textu consentiente.

titia consequitur): confirmatis scilicet superiore sermone, per fidem crucis novissimos primos futuros; divitiis autem, id **768** est, confidentibus (a) legis in eandem crucem scandalizantibus, invium iter regni cœlorum futurum.

9. *Zebedæi filiorum mater, lex; filii ejus, Judæi credentes.*— Tunc accessit ad eum mater filiorum Zebedæi cum filiis suis, et reliqua (*Ibid.* 20). Non sine aliquo momento rerum ita effectum fuisse existimandum est, ut mater filiorum Zebedæi Dominum deprecaretur. Numquid et filiis petendi familiaritas non erat? Sed erat gestorum effectibus prophetandum. Apostoli quidem jam ex lege crediderant, quæ eos in fidem evangelicam nutriverat. Itaque in matre filiorum Zebedæi lex intelligitur quæ confidentia privilegii sui pro credentibus ex se populis deprecatur. Quæ quia superius audierat primos novissimos, et novissimos primos futuros; deferri filiis suis orat, ut in Domini regno unus ad dexteram ejus sedeat, alius ad sinistram (*Ibid.*, 21). Cui Dominus respondit, nescire eam quid oret (*Ibid.*, 22). Nihil quidem de gloria apostolorum ambigebatur, et judicatos eos sermo superior exposuit. Denique in medio sermone an calicem suum possent bibere interrogat. Non utique de communis poculi genere loquebatur; neque enim labor est bibere de calice: sed ille de calice sacramenti passionis interrogat. At illi, qui jam martyrii libertatem constantiamque retinebant, bibituros se pollicentur. Dominus collaudans eorum fidem ait, martyrio quidem eos secum compati posse; sed (b) lævæ ejus ac dexteræ assidere, aliis a Deo patre fuisse dispositum (*Ibid.*, 23).

(a) Sola editio Par. legi. Aliquot mss. in lege. Tum Colb. et Carn. esse scandalizantibus. Ex esse quis conficiendum putaret esse, nisi verbum scandalizantibus, et si active sonans, passive tamen ab Hilario intellectum constaret vel ex hoc capitis 30, n. 3: Petrus pro fidei suæ calore respondit, cæteris licet scandalizantibus, numquam se scandalizaturum. Solemnis autem ei est idem hujus verbi usus.

(b) Par. cum tribus mss., ut lævæ ejus ac dexteræ assiderent.

(c) In mss. Rom., Colb. et Car. quin duodecim: ac deinde consident et, pro considentes.

(d) Vocabulum sepulturæ hic adjecimus auctoritate quatuor mss. Dubitant nonnulli propter hunc locum an Hilarius Moysen vere mortuum crediderit. Indubitanter Scultetus inter illius nævos ponit: Moysen mortuum negat contra ipsissima Scripturæ verba. Legislatoris ejusdem mortem disertioribus verbis negasse videtur Ambrosius, lib. 1 de Cain et Abel, c. 2, n. S. ubi ait: Non legimus de eo, sicut de cæteris quia deficiens mortuus est, sed, per verbum Dei mortuus est.... Unde et addidit Scriptura, quia nemo scit sepulturam ejus usque in hodiernum diem, ut translationem magis, quam interitum ejus intelligas.... Mortuus igitur est per verbum Dei, ut ait Scriptura, non secundum verbum.... Quis enim in terrenis reliquias ejus potuit deprehendere, quem secum esse Dei filius in Evangelio demonstravit? Ubi in novissima Ambrosii editio animadversum est, illum Philonis sententiam exprimere voluisse, quem de Moysi morte sensu spiritali disseruisse constat, delitterali minus sollicitum. Longe facilius a prædicta opinione purgatur Hilarius ex dictis capitis 17, n. 2, ubi cum quæsisset, cur ex

10. *Qui destinati sint, ut Christo in regno assident.* Et quidem, quantum arbitramur, ita honor iste aliis est reservatus, quod tamen nec apostoli ab eo erunt alieni: (c) qui in duodecim patriarcharum sede consistentes, Israellem judicabunt. Et quantum sentire ex ipsis Evangelii licet, in regno cœlorum Moyses et Elias assidebunt. Nam cum spondisset Dominus, visuros quosdam de apostolis, antequam mortem gustarent, filium hominis venientem in regno suo; assumptis Petro et Jacobo et Johanne, apparuit **769** cum gloriæ suæ habitu, Moysen et Eliam in monte comitantibus (*Matth.* xvi, 28). Et hos quidem eosdem prophetas duos prævenientes adventum ejus esse intelligimus, quos Apocalypsis Johannis (xi, 7) ab antichristo perimendos esse dicit: licet variæ vel de Enoch, vel de Jeremia, plurimorum extiterint opiniones, quod alterum eorum sicut Eliam mori oporteat. Sed non possumus veritatis fidem, quam Dominus tribus superioribus testibus revelavit, sensus nostri opinione corrumpere: neque alios venturos existimare, quam qui ad sponsonem fidei venisse conspecti sunt. Et quamquam ultra evangelicam veritatem non necesse sit opinari: tamen si quis conditionem et mortis (d) et sepulturæ et sepulcri Moysi diligenter adverterit, et secretarum Scripturarum, secundum Apostoli auctoritatem, cognitionem adeptus sit; intelliget omnia ita esse tractata, ut Moyses potuerit jam videri. Et hæc quidem instruendi causa sint dicta.

11. *Vocationes duæ ex Judæis; his apostoli optant gloriæ suæ consortium.*— Cæterum ut ratio spiritalis intelligentiæ plena esset, pro duobus Dominum ma-

omnibus sanctis soli Moyses et Elias cum Christo transfigurato adstiterunt, respondet primo hoc ita factum ut doceret Christus legis, cujus Moyses erat lator, nec non prophetarum, quorum typum gerebat Elias, testimoniis Israellem esse judicandum. Tum alteram facti ejusdem rationem reddit, nimirum ut et humanis corporibus decreta esse resurrectionis gloria doceretur, cum quando Moyses conspicibilis adstitisset. Quid, quæso, Moyses conspectus ad resurrectionis veritatem demonstrandam prodest, nisi mors ipsius tamquam res nota et comperta ponatur? cur in hac altera ratione solum Hilarius Moysen, non Eliam memorat, cum utroque pariter quæstionem instituisset, nisi quia hunc translatum, illum autem vere mortuum crederet? Neque vero hic illius aut mortem aut sepulturam negat, sed mortis et sepulturæ conditionem singulari consideratione dignam observat: eaque ita in Scripturis tractata, quasi nos præparare voluissent, ut eum jam videri potuisse crederemus. Ex eo autem quod Moysen unum opinatur ex duobus testibus esse, quos Johannes ab antichristo perimendos dicit; non sequitur illum Moysi mortem negasse, sed tantum eam illi resurrectionem nondum indultam, quæ morti amplius obnoxia non esset. Quod etiam de Jeremia senserint necesse est, qui illum ex illis testibus alterum esse volunt. Nemo enim est, qui de illius morte umquam dubitavit. Denique his verbis, licet variæ vel de Enoch vel de Jeremia plurimorum extiterint opiniones, quod alterum eorum sicut Eliam mori oporteat; satis indicat se solos Enoch et Eliam a nobis sine morte translatos existimasse.

ter oravit. Duæ enim sunt vocationes ex Israel : una A discipulorum Joannis, (a) altera per apostolos pharisæorum. Namque post passionem Joannis superius legimus discipulos ejus ad Dominum transisse. Ideo igitur pro duobus oratur, quia Evangelio Christi hæ vocationes geminæ crediderunt. Post hæc igitur decem discipuli contristati sunt de fratribus duobus : verum ipsorum duorum discipulorum nulla mæstitia est. Hoc ratio non patitur, ut alterius (b) contumelia alius fiat mæstus. Certe etiam pro se decem mæsti esse potuissent; sub duorum enim nominibus negatum hoc omnibus videbatur; sed typicus ordo servatus est. Apostoli de se certi erant : ideo solum mæsti sunt de duobus, quia etiam his duabus vocationibus, quæ ex lege sunt, consortium gloriæ hujus optabant. Ita enim rationem et futuri et præsentis sermo moderatur, ut non de se neque decem, 770 neque duo solliciti scriberentur, et in decem sollicitudine de duobus, præsentis negotii efficientiæ obtemperaretur.

12. *Ad gloriam humilitate pervenitur.*—Volens igitur Dominus proprietatem nobis istius præfigurationis ostendere, atque (c) hanc præsumptionem eos, qui erant ex lege venturi, de prærogativa israelitici nominis velle præsumere; docet principatum ab his non modo gentium capessendum, sed ministros et servientes, et non quibus ministratum sit, ad gloriam honoris maximi advocandos (*Ibid.* 25) : exemplo scilicet patriarcharum et prophetarum qui servierint, exemplo etiam apostolorum qui ministraverint, exemplo etiam Domini qui animam suam pro redemptione nostræ salutis impenderit. Ad gloriam autem humilitatis istius, cœnæ eos (d) et convivii modo instruit (*Luc.* xiv, 8) : monens in locis eminentioribus accubari non oportere, ne forte eo adveniente qui clarior est, per dominum cœnæ occupato loco (e) cum decenti contumelia admonitus decedat. Porro autem si in humilibus accubuerit; advenientibus humilioribus, ad gloriam loci celsioris accedet. Atque ita non præsumere aliquid honoris decet, sed humilitatis operibus promereri.

13. *Cæci duo, gentes ex Cham et Japhet. Deum prædicant Christum.*—*Et egredientibus illis ab Jericho, secuta est eum turba multa : et ecce duo cæci sedentes super viam audierunt quod Jesus transit, etc.* (*Matth.* xx, 30). Superius per figuram duorum filiorum Zebedæi, de Israelitico populo tractatum est, qui ex D semine Sem erat ortus. Competenter igitur cæci duo

(a) Ita omnes mss. Editi vero, altera apostolorum et pharisæorum : cui lectioni repugnat quod post pauca subjicitur, *Apostoli de se certi erant; ideo solum mæsti sunt de duobus; quia etiam his duabus vocationibus quæ ex lege sunt, consortium gloriæ hujus optabant; necnon hoc cap. 21, n. 1 : Duabus enim vocationibus Israel vel per apostolos vel per Joannem ex lege salvatur.*

(b) Beccensis codex, mæstitia : prave. Non enim hic, quod diligenter advertendum, mæstos vult Hilarius apostolos, quod quædam privilegia sibi arrogaverint Zebedæi filii, sed quod postulata non impetraverint. Mæstos dicit ob contumeliam, qua duo ipsorum fratres affecti sunt per repulsam : neque ob repulsam quam illi in se et suo nomine, sed quam

viam (f) adsident : populi videlicet gentium duo ex Cham et Japhet procreati egressus et iter ejus observant, sibi que cæcis visum reddi deprecantur. Denique eos turba objurgat cur clament, et ut sileant increpat : non quod silentium causa honoris exigent, sed acerbe a cæcis audiunt quod negabant, Dominum esse David filium. Illuminatis enim cæcorum mentibus Deus in homine prædicabatur, ut verum esset quod a Domino dictum est : *In judicio mundi hujus veni, ut qui vident non videant, cæci vero respiciant* (*Joan.* ix, 39). *At illi magis clamant : et demorante legis populo, vehementiorem fidei suæ protestantur calorem.* Sed Dominus miseretur, et quid volunt requirit. Illi vero aperiri oculos suos precantur. Quibus misertus oculos contigit, et visum cognoscendi Dei reddidit (*Matth.* xx, 34). Atque ut typus crediturarum gentium expleretur, cœlestis gratiæ cognitione percepta, qui cæci fuerant, videntes Dominum suum sunt secuti.

771 CAPUT XXI.

De asina et pullo ejus, de ejectis a templo nummulariis, de ficu maledicta, de duobus filiis ad vineam missis, de publicanis et meretricibus.

1. *Superiori cap. duæ vocationes ex Israel, nunc totidem ex gentibus præsignantur.*—*Tunc Jesus misit duos ex discipulis suis dicens : Ite in castellum quod contra vos est, etc.* (*Matth.* xxi, 1 et 2). Duo discipuli ad vicum mittuntur, ut asinam ligatam cum pullo ejus absolvant, atque ad eum perducant : et si quis interroget cur ita fiat, respondeant Domino necessarios, ac statim (g) remittendos. Post superiorem sermonem, quo in duobus filiis Zebedæi duplicem ex Israel vocationem significatam meminimus, competenter nunc duo discipuli ad solvendam asinam et pullum destinantur : quia duplex erat ex gentibus plebis vocatio consecutura. Erant enim atque sunt Samaritæ, profecti quondam per secessionem ex lege, et sub quadam observantiæ suæ consuetudine servientes : erant etiam gentes indomitæ et feroces. Igitur duo mittuntur, ut solvant ligatos et obstrictos et erroris atque ignorantæ vinculis præpeditos : et mittuntur extra Jerusalem ; extra eam enim hæ duæ vocationes habebantur. Cæterum mater filiorum Zebedæi intra Jerusalem Dominum oravit : duabus enim vocationibus Israel vel per apostolos vel per Joannem ex lege salvatur. Verum (h) æque per nomine duarum vocationum gentis suæ perpes-

(c) Hic supplendum, *volens ostendere. Mox, non modo gentium, id est, non more gentium.*

(d) *Bad., et communi modo; Par., et convivii modo : mendose.* Hanc autem parabolam, quam apud Lucam dumtaxat legere est, hic forte Hilarius in suo exemplari subnexam habuerit.

(e) *Apud Par. concedenti.* In aliis edit. *concedendi.* In sex mss. *cœnandi.* Ex cæteris restituimus *cum decenti.*

(f) *Editi, obsident : renitentibus mss.*

(g) *Sic mss. hic et infra. At editi inferius, emitendos, quod etiam hic habet Par.*

(h) *In vulgatis, adæque. Retinemus cum mss. Rom.,*

Philippum Samaria credidit (*Act.* viii, 5); per Petrum autem Cornelius Christo tamquam primitiæ gentium adductus est (*Act.* x, 5). Quod autem instruuntur, ut quærenti respondeant Domino necessarios et mox remittendos, id est, eos ipsos genti suæ prædicatores fidei evangelicæ esse reddendos. Impleta igitur est prophetia, quæ invecum asina et pullo novo Dominum venturum in Jerusalem nuntiabat (*Zach.* ix, 9). Sed gestorum effectibus prophetatur. Asina namque, quæ de vico solvitur, atque exhibetur, Samaria videlicet alieno et peregrino obsessa dominatu, per apostolos solvitur, et Domino suo redditur. Pullum vero idem Dominus ascendit, novellum, contumacem, durum: atque hæc omnia gentilis ignorantia vitia (a) dominantur, et tot animarum ferocitates (b) vectio Deo factæ sunt.

2. *Vestimenta Domino a patriarchis et prophetis qui substrata. Rami ab apostolis excisi, quid.* — Omnis autem hæc species futuri ordinem tenet: et parabolicis significationibus, rerumque præsentium conditionibus, futuris forma præmittitur. (c) Erit enim Dominus in claritate **772** suæ adventu gentes possidens: earumque mentibus tamquam (d) vector insidens, toto comitatu sui agmine prædicabitur, patriarcharum, prophetarum atque apostolorum. Nam gloriam suam in vestimentis patriarchæ Domino substernunt: eorum enim et generationibus et nominibus et insectationibus est Dominus prophetatus. Eique (e) omni dignitatis suæ ornatu concedentes, seque sedili ejus substernentes, docent omnem gloriam suam præparationi dominici adventus fuisse substratam (*Ibid.* 8). Hic etiam Prophetæ vestimenta sua incedentis itineri substernunt; hanc enim viam gentium (f) vecturarum Deum prædicaverunt: quique sæculi amore postposito, mortibus se et lapidationibus offerendo, ipsis se quodam modo corporibus exuerunt, ad ingressum viæ talis oblati. Apostoli quoque excisarum arborum ramos post vestimenta substernunt: sed nulla in hoc est humani officii reverentia. Rami enim incedentem impedirent, et implicitum iter facerent properantis ingressui: verum explicatur omnis ratio prophetiæ, et futuri forma servatur. Igitur infructuosarum gentium rami, id est

Colb., Vatic. et Carn. *æque*, licet hujus adverbii loco maxime arideat *extra eam*, quod in sex mss. habetur; sed hæc lectio suppositionis magis est suspecta, quam altera. Utræque tamen potest simul retineri in hunc modum: *Verum æque extra eam per Philippum, etc.*

(a) Editi *vitia edomantur*, vel *domantur*: quod secundis curis habet ms. Turon. In Colb. et Carn., *vitia edomantur*. In cæteris, *vitia dominantur*, scilicet *gentilis ignorantia*.

(b) Sic magno consensu mss. *Ediū vero, vecto Deo factæ sunt*.

(c) Par. cum quatuor mss. *Aderit enim*.

(d) Apud Bad., Er. et Lips. *victor*. Verius msa. cum Par. *vector*, vel *advector*, quod passive intelligendum, ut supra cap. 7, n. 9. Sic et Ambrosius, lib. ix, in Luc. n. 9: *Felices illos, qui talentum intermis renibus recepere vectorem. Quæ etiam ratione verbum hoc Tullio aliisque est usitatum.*

infidelium quondam gentium fructus, per apostolos itineri Domini substernuntur, et Salvatoris justificantur ingressu: et per eos inceditur, et gratissimum fit incedenti Deo ex ramis infecundæ radicis officium.

3. *Populi in Christum compugnantes affectus.* — *Turba autem et præcedens et consequens clamabat: Hosanna (g) fili David, benedictus qui venit in nomine Domini (Ibid. 9).* Sed crucifigendum quomodo turba collaudat, aut quomodo odium meruit ex favore? Verum laudationis verba, redemptionis in eo expriment potestatem. Nam *hosanna* hebraico sermone significatur redemptio domus David. Deinde David filium nuncupant, in quo agnoscerent regni æterni hæreditatem. Postremo benedictum qui venit in nomine Domini confitentur. Atquin acclamandum ab his erat crucifige blasphemum. Sed peragunt formam futuri gesta præsentia; et compugnantis licet eorum inter quos hæc gerebantur affectibus, quamvis mox diversa essent consecutura, rerum tamen celestium fidem etiam invitatorum meditatur operatio. Commovetur deinde Jerusalem; rerum enim novitas motum attonitis afferebat.

4. *Vendentes columbas, hoc est, Spiritus sancti dona, de templo ejiciuntur.* — Templum vero introiit, id est, ecclesiam traditæ a se predicationis (h) ingressu (*Ibid.* 12). A qua primum omnia sacerdotalis ministerii vitia jure potestatis expellit: reddenda enim ab omnibus **773** gratuita tradiderat, quæ gratuita fuerant consecuti (*Matth.*, x, 8): quia neque enim aliquid per corruptelam sacerdotis aut vendi, libertas doni debebat admittere. Cathedras autem, præcipue vendentium columbas, evertit. Quæ porro dignitas est in nudinis columbarum? aut quod privilegium in avium istarum commerciis reservatum est, ut vendentes eas honorem sibi arrogent cathedrarum? Sed in omni loco (i) admonemus, alias verborum virtutes in istius modi significationibus contuendas. In columba, secundum prophetiæ exempla, sanctum Spiritum intelligimus: in cathedra, sacerdotii aedes est. Ergo eorum, qui sancti Spiritus donum venale habent, cathedras evertit, quibus ministerium a Deo commissum negotiatio est; admo-

(e) Quidam mss. cum Par., *omnes*. At hæc sola editio deinde habet, *dignitatis suæ ornatus*.

(f) Prima editio Par., *vectorum Dominum*. Postrema post Er. et Lips. *vectoratum Dominum*: emendantur ex Bad. et mss.

(g) In septem mss. *fili David*. Verbi *hosanna* interpretationem, quam, uti plura alia, ex Hilario expressit Ambrosius in Luc. lib. ix, n. 45, non probat Hieronymus initio epist. CXLV, quam videsis.

(h) Sic mss. plerique. At editi, *ingressus*, vel, *est ingressus*.

(i) Ita codex Carn. cum Colb. Alii vero *admonemur*. Ad Hilarii imitationem Ambrosius, lib. ix in Luc., n. 19: *Cathedras autem vendentium columbas, cur evertit, secundum litteram non intelligo: neque enim nudinatores avium vindicare sibi poterant ulciscijus in nudinis solii dignitatem, etc.*

nitionis ejus commemorans auctoritatem, quæ in A propheta teneatur. Nam scriptum est : *Domus mea domus orationis vocabitur; vos autem fecistis illam speluncam latronum* (Esai. lvi, 7; Matth. xxi, 15). Sed neque emere Judæos in Synagoga, neque vendere Spiritum sanctum posse existimandum est. Non enim habebant ut (a) venire possent, neque erat quod emere quis posset: sed præfiguratio futurorum dictis præsentibus continetur, Ecclesiæ vitia in ipso adventu dominicæ claritatis esse purganda.

5. Infirmi quæque cæcorum et claudorum curavit in templo (Ibid. 14): et publicas ejus operationes favor populi consecutus est. Invident autem puerorum clamoribus principes sacerdotum, eumque admonent cur ista audiat (Ibid. 15); in redemptionem enim venisse domus David prædicabatur. Quibus respondit, non legisse eos : *Ex ore infantium et lactentium perfectisti laudem* (Ibid. 16; Psal. viii, 3): cessantibus enim prudentum judiciis, hanc sibi a pueris atque infantibus, quorum sit regnum cælorum, confessionis gloriam præparatam; quia prudentes et principes sæculi sapientiam Dei reprobaverint, Christum autem (b) regenerationis parvuli lactentesque sint prædicaturi : *Et his dictis civitatem egressus reliquit eos, atque in Bethania mansit* (Ibid. 17). Infidelem videlicet Synagogam deserens in Ecclesia-gentium demoratur.

6. *Ficus fructu non foliis carens. Synagoga.* — *Mane autem transiens in civitatem, esuriit: et videns arborem fici unam secus viam, venit ad eam, et reliqua* (Ibid. 18, 19). Idem (c) etiamnum rerum cælestium ordo præmittitur. Nam in ficu Synagogæ positum exemplum est. Dato enim poenitentiae spatio, eo videlicet tempore quod inter passionem et reditum claritatis est medium, venit esuriens plebis hujus salutem, et inveniet infecundam, foliis tantummodo vestitam, 774 id est, verbis inanibus gloriantem, sed fructibus vacuum, operibus quippe bonis sterilem, et expectatis proventibus nudam. Et quia poenitendi tempus excesserit, in perpetuum sententia judicii cælestis arescet. Et in eo quidem bonitatis dominicæ argumentum reperiemus (d). Nam ubi afferre voluit procuratæ per se salutis exemplum, virtutis suæ potestatem in humanis corporibus exercuit. spem futurorum et animæ salutem curis præsentium ægritudinum commendans. Nunc vero ubi (e) in contumaces formam severitatis constituerebat, futuri speciem damno arboris indicavit, ut infidelitatis periculum sine detrimento eorum, in quorum redemptionem venerat, doceretur.

7. *Sterilitati damnatio est æterna. Fidei jus.* — Admirantur vero discipuli arborem in momento dicti ip-

(a) Sic Bad. cum sincerioribus mss. In aliis edit. *vendere possent*. In aliis mss. *venire posset*. In utrisque hæc mutatio minime facta esset, si cap. 10, n. 18, observatum fuisset, verbo *veneo* apud Hilarium inesse vim activam. Judæis autem non fuisse Spiritum sanctum hic dicitur juxta Joannem, vii, 30.

(b) In sex mss. *generationes parvulæ lactentesque sint prædicature*: minus bene. Quid sibi velit *regenerationis* vocabulum, explicatur, cap. 20, n. 4.

sus aruisse (Ibid. 20): quia præsentis facti efficacia futuri imaginem præferbat. Cum enim in regno cælesti advenerit, in tempore ipso adventus ejus infidelitatis Judaicæ sterilitatem æternæ damnationis sententia consequetur. Quos (discipulos) Dominus, si fidem habuerint non solum hæc, sed et majora horum eos posse confirmat. Illi quidem judicaturi erant Israel, secundum antecedentes sponsones: sed etiam jus omne in diabolum, quem montem nuncupat, essent consecuturi. Ait enim ita: *Si fidem habueritis, non solum de ficulnea facietis, sed et si monti huic dixeritis: Tolle et jacta te in mari, fiet* (Ibid. 21). O ingens fidei præmium, cujus merito in tantum potestas credentium extollitur, ut judicaturi universos, pari severitatis sententia in damnationem sæculi diaboli celsitudinem molemq; demergant!

8. *Synagoga qua ratione ficui comparetur.* — *Constituendum autem est, qua ratione Synagoga ficus arbori comparetur. Hæc namque arbor dissimiliter a cæterarum arborum et natura et conditione florescit. Nam flos ei primus in pomis est, sed non in his (pomis), quæ maturitatem ut emergerint consequantur. Grossa enim hæc et communis usus et prophetica auctoritas nuncupavit. Verum postea internæ fecunditatis virtute exuberante, ejusdem speciei atque formæ poma prorumpunt, quibus prorumpentibus ista trudentur, et dissolutis quibus continebantur radicibus decidunt, aliaque illa exeuntia usque ad maturitatem fructuum provehuntur. Sed de superioribus illis si quando inciderit, ut in sinu virgularum ex ramulo eodem prodeuntium emergerint; manent semper, et non sicut grossa cætera decidunt, sed hærent sola tantum, pomaque cætera maturitate præveniunt. Et hos pulcherrimos fructus arbor illa ex se dabit, qui cum grossis cæteris promergentes, de medio utrarumque virgularum claviculo proferentur. Igitur ex conditione arboris propria et competens Synagogæ similitudo proposita est.*

9. *Apostoli primi ex Synagoga fructus. Aliorum infidelitas in Adam et Eva præsignata.* — *Primos enim populi fructus, quos ab exordio protulerat, grossorum amisit exemplo: 775 quia plebem ejus inutillem, fidelis et pertinax et usque ad consummationem temporum manens populus gentium protraxit. Verumtamen credentes primi ex Israel Apostoli, et inter Legem et Evangelia grossorum modo inhærentes cæteros resurrectionis gloria et tempore anteibunt. Et quidem jam in exordio Genesis (iii, 7), in hujus rei formam, pudorem suum Adam atque Eva hujus arboris foliis texerunt, cum se ipsos ad adventum Domini vocantis occulerent: quia Synagoga infidelis, et legis mandata transgrediens, impudentiæ suæ sce-*

(c) Sic Bad., Er. et Lips. *Mendose* in mss. *Cold.* et *Carn.*, *etiam numerorum cælestium*. *Pessime* autem in plerisque aliis, *etiam numerus cælestium ordinum*. *Nec melius* apud *Par.*, *etiam munerum cælestium ordo*.

(d) Bonitatis Dei argumentum fusius pertractatum videsis in Psal. cxxiv, n. 9.

(e) *Par.* ubi in *contumacis formam severitatis constituerebat*, *future speciem damno arboris judicavit: depravato*.

ditates, et turpitudinum confusionem infructuosis A esset verborum velamentis tamquam ficus foliis connectura. Atque hæc quidem de natura arboris hujus interjecta sunt, ut comparationis proprietatis intelligi posset. Reliquus itaque gestorum ordo est contuendus.

10. *Pharisæorum de Joannis baptismo responsum qui verum.* — Pharisæi multa exinde viderant (a) ingentibus magis digna miraculis: sed nunc maxime solliciti sunt, et interrogant, in qua hæc faciat potestate (*Math.*, xxi, 23). Res enim, sub præsentium gestorum effectibus, ingens futurorum complectebatur arcanum. Atque idcirco ex eo specialiter interrogandi reperitur instinctus, sub quo totius periculi præformatio proferebatur. Dominus respondet dicturum esse se in qua hæc faceret potestate, si modo illi interroganti sibi responderent, Joannis baptismum utrum de cælo, aut ex hominibus putarent esse (*Ibid.* 24). At illi responsionis suæ periculo cunctantur, cogitantes, si de cælo professi essent, confessione sua se reos deprehendendos, cur cælestis testimonii auctoritati non credidissent: si ex hominibus dixissent, turbas verebantur, plures enim prophetam Joannem habebant (*Ibid.* 26). Responderunt itaque, nescire se (*Ibid.* 27). Non utique de cælo nesciebant, cum convincti veritate professionis suæ metuunt. Sed verum de se etiam cum fallendi voluntate dixerunt. Per infidelitatem enim suam de cælo esse Joannis baptismum nescierunt. Quod autem ex hominibus esset, idcirco non potuerunt scire, quia non erat.

11. *Difficultas prima, quis filius senior, quis junior.* — Homo quidam habebat duos filios, et reliqua (*Ibid.* 28). Multa et gravia sunt, quæ confundere intelligentiam possunt, nisi prioris et posterioris sensus ordinem tenuerimus. Quis enim hic existimari poterit filius senior, qui iturum se ad opus negaverit, et per pœnitentiam emendatus eo rursum profectus sit? Atquin Israel non pœnituit, sed in Dominum manus intulit, et universitas ejus Deum suum impio ore crucifixit. Juniores autem quem sentimus, qui iturum se sponderit, et non abierit? Sed gentium peccatorumque plebs id quod spondit effecit. Abiit enim, et ad opus ad quod vocabatur egressa est: quomodo ergo (b) ea esse quæ non abiit, sentietur?

12. *Difficultas altera, qui junior obediens.* — Deinde

(a) Verbum hoc ab Erasmo in duo divisum, puta *in gentibus*, sic deinceps obtinuit, ac præterea apud Par. *miraculo pro miraculis* substitutum est. Observare est *miraculum* Hilario usitatum esse pro actu admirandi, et contra *admirationem* pro re mirabili.

(b) Aliquot mss. *ea isse, quæ non abiit*: ex quibus Par., *eo isse, quo non abiit*. Castigantur ex Bad., Er., Lips. et potioribus mss.

(c) Pharisæos hoc de seniore responsum dedisse nunc legimus. At non Hilarii modo, sed et Hieronymi temporibus vulgata erat lectio, eos juniore seu novissimo obedientiæ palmam dedisse. Illam tamen ita recipit Hieronymus, eique interpretationem accommodatam subjicit, ut et admonet, *in veris exemplaribus non haberi novissimum, sed primum.*

ipsa Pharisæorum responsio quid momenti habeat, quærendum est. Dicunt voluntati 776 (c) juniorem obedisse. Hoc rerum ratio non patitur, ut simulata professio meritum perfectæ veritatis obtineat; ut plus sit sefellisse spondentem, quam perfecisse omnia non pollicentem. Quis autem non malit negari sibi id quod poscat, dummodo id quod poposcerit fiat, quam non fieri quod spondeatur ut fiat; cum facti effectus ex desperatione sit gravior, spes autem desinita plus doleat? Nisi forte poscentium voluntas sola sibi adulatione spondentium blandiatur.

13. *Filius prior, qui ex Pharisæis crediderunt.* — Recordandum igitur est, propositionem comparationis istius ex eo sermone descendere, qui initus sit de Joanne, ut infidelitatis cunctationem, (d) et ex ea silentii necessitatem istiusmodi positum objurgaret exemplum. Sed sicut in cæteris admonuimus, hic quoque meminisse nos oportet, rationi rerum præsentium aliquid interdum ea conditione desse, ut futurorum species sine damno aliquo (e) præfiguratæ efficientiæ expleatur. Primus est filius, populus ex Pharisæis in præsens a Deo per Joannis prophetiam ut præceptis suis obtemperaret admonitus. Hic insolens et inobediens et dictis præsentibus contumax fuit, habens in lege fiduciam, et pœnitentiam peccatorum gloria prærogativæ ex Abraham nobilitatis adspersans: qui deinceps operum miraculis post Domini resurrectionem pœnitens sub apostolis credit, facti fide ad voluntatem evangelicæ operationis regressus, anterioris insolentiæ culpam pœnitendo confessus est.

14. *Filius junior, publicani et peccatores.* — Filius autem minor, plebs est publicanorum et peccatorum, ipsa peccati in qua tum demorabatur conditione posterior, cui præceptum sit per Joannem ut a Christo expectaret salutem, (f) et ab eo baptizata crederit. Sed quod ait, spondidisse eam ituram se, et non isse; ostendit credidisse eam quidem Joanni, sed quia evangelicam accipere doctrinam non nisi post passionem Domini per apostolos potuit (tum enim erant humanæ salutis sacramenta peragenda); non isse eam significat. Denique non ait noluisse, sed non abisse. Res extra culpam infidelitatis est, quia in facti erat difficultate ne fieret. Non igitur ire statim ad opus quod præceptum est noluit; sed quia D 777 ire (g) non poterat, non iit. In eo enim necessitatis mora sine crimine voluntatis ostenditur.

(d) Par. expuncta particula *et*, cum aliis editis subjiciebat, *ex ea silentii necessitate*. Rectius in mss. *necessitatem*, puta silendi unde Joannis esset baptismum.

(e) Carnut. ms. cum Colb. *præfigurata efficientia*. Mallems *præfigurantis efficientiæ*.

(f) Post particulam *et* reticetur quæ: tum ab eo ad Joannem, non ad Christum refertur. Quocirca non recipiendum quod in ms. Viudocin. ut in Turon. a prima manu, *et ab eo baptizata, crederet*.

(g) Bad. cum mss. Colb. et Carn., *iri non poterat*. Totus ille locus, ne cui errandi occasio sit, non nihil est expendendus. Non enim hic negat Hilarius potestatem absolutam, sed ex conditione, qua Deus decreverat, ut fides gentibus non prædicaretur nisi post passionem Domini. Quo spectat illud Pauli, *Quomodo*

15. *Hi quomodo obedientes.* — Et in responsione quidem Pharisæorum quædam est necessitas prophetiæ. Nam inviti licet, consentitur quis obsecutus sit voluntati, junior scilicet filius, obediens professione, licet non efficiens in tempore; quia fides sola iustificat. Atque ideo publicani et meretrices in regno erunt priores (*Ibid.* 3), quia Joanni crediderint, et in remissionem peccatorum baptizati (a) in adventum Christi confessi sint, curationum opera laudaverint, sacramentum passionis acceperint, virtutem resurrectionis agnoverint. Principes autem sacerdotum et Pharisæi videntes hæc (b), et contemnentes, qui iustificati per fidem non erant, nec per pœnitentiam regressi sunt ad salutem: atque ideo in perpetuum fructus eorum sub maledictione ea, quæ in arbore sicu præformabatur, arescit.

CAPUT XXII.

De vinitoribus qui missos ad se ob repetendos fructus interficiunt, de invitatis promiscuis et veste nuptiali.

1. *Paterfamilias Deus. Vineæ, Israelitæ. Torcularia, prophetæ.* — *Aliam parabolam audite. Homo erat paterfamilias, et plantavit vineam, et sepem circumdedit ei, et fodit in ea torcular, et turrem ædificavit, et reliqua (Ibid. 33).* Quæstio omnis in absoluto est. Nam etiam ipsi principes sacerdotum et Pharisæi de se dici hæc intelligentes, in iram accensi sunt. Sed personarum proprietas, et rerum comparationes sunt proferendæ. Patremfamilias hic patrem Deum intelligimus, qui populum Israel in proventus optimorum fructuum plantaverit, quique eos sanctificatione paterni nominis, id est, nobilitate Abrahæ et Isaac et Jacob intra fines suos, tamquam septo aliquo custodiae peculiaris, incluserit; prophetas quoque quædam quasi torcularia aptaverit, in quos (c) musti modo quædam ubertas sancti Spiritus ferventis 778 influeret: in turri autem eminentiam legis extruxerit, quæ et in cælum ex solo egressa proveheret, et ex qua

credent ei quem non audierunt? Quomodo autem audient sine prædicante? etc. Ex hac Dei ordinatione proficiscitur illa quæ mox memoratur *necessitatis mora*, seu necessitas moræ ad credendum. Ea enim vocum inversio Hilario valde est familiaris. Sed et cum ait: *In facti erat difficultate ne fieret*; tantum indicat factum difficile, non quod omnino fieri non possit. Neque etiam movere debet illud, quod hæc proxime præcedit: *Res extra culpam infidelitatis.* Hac quippe sententia gentes, quæ Christi fidem nondum professæ erant, non excusat ab omni culpa, sed a culpa dumtaxat *infidelitatis*, ea nimirum, cui Christus asserit minime obnoxios futuros fuisse Judæos, si ipse non venisset. Illas vult *sine crimine voluntatis*, hoc est, ejus voluntatis, quæ prædicatæ sibi fidei pertinaciter resistit. Hoc enim apud Hilarium sonat *crimen voluntatis*, voluntatem in malo obstinatam, et quæ compertæ veritati nequaquam cedit. Juerit hæc Augustini verbis illustrare et confirmare. Sic autem habet epist. cxcxiv, n. 27: *Secundum hanc excusationem inexcusabiles dicit Scriptura divina quoscumque scientes peccare convincit. Dei tamen justum iudicium nec illis parcit qui non audierunt. Quicumque sine lege peccaverunt, sine lege peribunt... quia et ipsa ignorantia in eis, qui intelligere noluerunt, sine dubitatione peccatum*

Christi speculari posset adventus. In colonis vero, principum sacerdotum et Pharisæorum est species, quibus in plebem potestas est (d) permessa doctrinæ.

2. *Servi missi. Filius occisus. Sceleris spes. Patrifamilias reditus. Lapis angularis.* — In servis vero; qui missi sunt ut fructus perciperent (§ 34), varius et sæpe repetitus progressus est prophetarum. Missi autem rursus plures prioribus (§ 36), tempus illud est, quo post singulorum prædicationem, plurimus in unum prophetantium numerus emissus est; qui variis temporibus verberati et lapidati et occisi sunt, fructus insitutæ plebis edoctæque repetentes. In filio vero ad ultimum misso (§ 37), Domini nostri et adventus et passio est: qui extra Jerusalem, tamquam extra vineam, in sententiam damnationis abjectus est. Consilium vero colonorum et hæreditatis occiso hærede præsumptio (§ 38), spes inanis est gloriam legis, perempto Christo, posse retineri. In (e) patrifamilias reditu (§ 40), tempore iudicii gloria est in Filio paternæ majestatis assistens. In responsione autem ipsorum principum et pharisæorum, redditur dignius apostolis legis hæreditas. Sed hic filius lapis est ab ædificantibus improbatus, et in fastigium angularis erectus, et in oculis omnium mirabilis, et inter legem atque gentes lateris et ædificii utriusque conjunctio.

3. *Nuptiæ quid: cur a Patre factæ.* — *Simile est regnum cælorum homini regi, qui fecit nuptias filio suo, et misit servos suos vocare invitatos ad nuptias, etc. (Matth. xxii, 2).* Et hæc quidem parabola distinguenda temporibus est, et dignoscenda personis. Et de persona regis et filii absoluta intelligentia est. Fecisse autem patrem nuptias filio, et sic invitasse, nova ratio est. Nam nuptias facere, et auctoris et temporis est nuptiarum. Verum hic nuptiæ, vitæ cælestis et in resurrectione suscipiendæ æternæ gloriæ sacramentum est. Merito igitur a Patre sunt factæ; quia æternitatis hujus societas, et novi corporis (f) desponsa conjunctio, jam perfecta habeba-

est, in eis autem qui non potuerunt, pœna peccati. Aut certe Hilarius eatenus hic gentes excusat, quatenus Joanni jam crediderint, et ad credendum Christo professione et animi propensione paratæ sint.

(a) Sex mss. in *adventu*. Magis placeret *adventum* sine præpositione *in*. Commendantur gentes, quod post passionem Christi prædicatis divinis mysteriis, Unigeniti Dei adventum crediderint atque confessæ sint, miracula laudaverint, etc.

(b) Puta, virtutem resurrectionis, curationum opera. Tum in mss. Rom., Colb. et Carn., et *condemnantes, qui iustificati non erant*, omissis vocabulis *per fidem*.

(c) In ms. Rom., *multimoda*. In Colb. et Carn., *multimode*.

(d) Male apud Par. *promissa*.

(e) Mss. hic magno consensu, *patrifamilias*.

(f) Editio Par. cum aliquot mss., *desponsata*. Præferimus *desponsa* cum aliis edit. et mss. Ita in Psal. cxxxvii, n. 8, Christum ideo sponsum cognominari enarratur, quia Ecclesia ei per assumptionem corporis nostri *desponsa* sit. Tum in mss. Colb. et Carn., *conjunctio*, non *conjunctio*. Exinde prædicta editio sola, *jam perfecta habetur*. Non displiceret *habeatur*, si cum auctoritate liceret. Quamquam etiam infra

tur in Christo. Et in hoc quidem loco admonebimus A
ita, ut et in superiore (*cap. xix, n. 2*) ubi de repu-
dii conditione tractatum est, diligenter quæ de rati-
one resurrectionis significata sunt contueri, et id
quod sub persona Adæ ad Evam dictum est, quia sa-
cramentum magnum sit, ne incuriose relinquatur
(*Ephes. 5, 32*).

4. *Missi ad invitandum qui.*— Qui autem admonen-
tur ut veniant (*Matth. xxii, 3*), invitati àntea populus
Israel est: in gloriam enim æternitatis per legem
est advocatus. Servi missi, qui invitatos vocarent,
apostoli sunt: eorum enim erat proprium, commo-
nificare eos quos 779 invitaverant prophetæ. Qui
vero iterum cum præceptorum conditione mittuntur,
apostolici sunt (a) viri et successores apostolorum.
Tauri autem saginati, gloriosa martyrum species est,
qui confessioni Dei, tamquam hostia electa, sint im-
molati. Saginata vero (*supple, hostia*), sunt homines
spiritalis, tamquam cœlesti pane ad evolandum (b) aves
pastæ, cæteros accepti cibi ubertate expleturæ. His
enim omnibus jam paratis, et in numerum compla-
citæ Deo multitudinis collectis, regni cœlestis gloria
tamquam nuptiæ nuntiantur.

5. *Quomodo excepti ac vindicandi.*— Sed eorum
quoque admouitionem ita neglexerunt, ut aliqui eo-
rum ambitione sæculi tamquam agro occuparentur:
plures vero ob pecuniæ cupiditatem negotiatione de-
tinerentur (*Ibid. 5*). Cæteri autem missos servos,
quod in ipsis apostolis expletum est, affectos injuriis
occiderunt († 6). Sed tam immanis facti scelus ultio
digna consequitur. Missi exercitus cœlestes omnem
eorum congregationem iudicio Dei urent, et flammis
æterni ignis succendent († 7); quia contra (c) huma-
nitatis affectum, homicidarum odiis sævierunt.

6. *Gentium vocatio. Vocatio bonos efficit quantum
ex se est.*— Quoniam vero de iudicii tempore et re-
surrectionis ista loquitur, sermonem eundem ad
congregationem gentium retulit. Indignis enim reper-
tis his, qui primi invitati fuerant, jubet iri ad exitus
viarum († 9). Dono enim gratiæ, vitæ anterioris cri-
mina (d) omittuntur. Nam sæpius viam tempus
sæculi intelligendam monuimus. Atque ideo ad exi-
tus viarum jubentur ire; quia omnibus retroacta do-
nantur. Vocari deinde omnes sine aliqua exceptione
ad nuptias jubet, (e) et mali simul cum bonis ve-
niunt († 10). Vocatio quidem bonos efficere debue-
rat, quia sancta est, et ex optima affectu invitantis
perfecta est: sed per vitium inemendatæ voluntatis
discrimen est vocatorum.

7. *Non omnium est nosse malos.*— Et quia in sal-

cap. xvii, n. 4, ubi res eadem rursus tractatur, le-
gere est: *Erant enim ambo unum, non sunt enim.*
Quo ex loco magis liquet, sermonem hic esse de con-
iunctione, quam cum Deo habet caro Christi per in-
dultam gloriam, neque hic spectari unitatem subsis-
tentis quam homini suo dedit Verbum carnem assu-
mens, sed unitatem gloriæ quam eidem homini suo
impertivit post resurrectionis gloriam.

(a) In omnibus mss., *Apostolici sunt successores
apostolorum.*

lendis hominibus plurimum artis habere soleat simu-
lacio, quæ si nos vel secreto mentis alienæ, vel sim-
plicitate iudicii nostri fefellerit, tamen Deum latere
non possit: ideo ingressus Deus felicitis resurrectionis
istius cœtum, et hominem accumbentem sine nup-
tiali veste conspiciens, interrogat quomodo sit ingres-
sus († 11). Numquid invitandorum habitum designa-
verat? Deinde cum invitari quoscumque jussisset;
quomodo unus omnibus poterat esse vestitus? Aut si
certus ex consuetudine convivantium in nuptiis ha-
bitus esse soleret: et ab invitantibus ac ministris
potuisset inhiberi. Sed quia malos intelligere non
omnium est, et humana simplicitas difficile fraudu-
lentiam simulatæ mentis intelligit: idcirco hunc ma-
lum et indignum cœtu nuptiali Deus solus invenit.

B 780 Vestitus autem nuptialis est gloria Spiritus
sancti, et candor habitus cœlestis: qui bonæ inter-
rogationis confessione susceptus, usque in cœtum
regni cœlorum immaculatus et integer reservetur.
Hic itaque tollitur, et in exteriores tenebras mitti-
tur, quia multi vocati sunt, et pauci electi (*Ibid. 13
et 14*). Non est igitur paucitas in invitatis, sed rari-
tas in electis: quia in invitante sine exceptione pu-
blicæ bonitatis humanitas est; in invitatis vero de
iudicii merito probitatis electio est.

CAPUT XXIII.

*De tributo et imagine Cæsaris, de eadem septem fra-
trum uxore, de mandatis maximis, de David filio.*

1. *Tunc abierunt Pharisei, et consilium fecerunt,
ut eum caperent in verbo, etc.* (*Matth. xxii, 16*). Fra-
quenter Pharisei commoventur, et occasione insi-
mulandi eum habere ex præteritis non possunt: ca-
dere enim vitium in gesta ejus et dicta non poterat.
Sed de malitiæ affectu in omnem se inquisitionem
reperiendæ accusationis extendunt. Namque a sæculi
vitii atque a superstitionibus humanarum religio-
num universos ad spem regni cœlestis vocabat. Igitur
an violaret sæculi potestatem, de propositæ in-
terrogationis conditione pertentant: an videlicet
reddi tributum Cæsari oporteret († 17)? Qui interna
cogitationum secreta cognoscens (Deus enim nihil
non eorum quæ intra homines sunt absconsa specu-
latur), afferri sibi denarium jussit, et quesivit enjus
et inscriptio esset et forma († 18 et 19). Pharisei
responderunt, Cæsaris eam esse. Quibus ait: Cæ-
sari reddenda esse, quæ Cæsaris sunt, Deo autem
reddenda esse quæ Dei sunt († 20 et 21).

2. *Mentium Dea uni dediturum libertas. Quid Deo
debeamus.*— O plenam miraculi responsionem, et

(b) Ita cum sex mss. Editi vero et aliquot mss. *aves
paratæ.*

(c) *Par. humilitatis.*

(d) *Ms. Rom. amittuntur.* Plures alii cum editis,
remittuntur. Præferimus cum sincerioribus *omittuntur.*
Vim huius verbi intelligere est ex tract. *Ps.
cxxxvii, n. 17*, ubi legitur, *Opera manuum tuarum
non omitas.*

(e) Plures mss. hic præposita particula *ut*, subji-
ciunt *veniant.* Non sunt probandi, cum non iusserit
rex ut mali veniant, qui etiam ingressos repulit.

perfectam dicti cœlestis absolutionem! Ita omnia inter contemptum sæculi, et contumeliam lædendi Cæsaris temperavit, ut curis omnibus et officiis humanis devotas Deo mentes absolveret, (a) cum Cæsari, quæ ejus essent, redhibenda decernit. Si enim nihil ejus penes nos resederit, conditione reddendi ei quæ sua sunt non tenebimur. Porro autem si rebus illius (b) incubamus, si jure potestatis suæ utimur, et nos tanquam mercenarios alieni patrimonii procuratori subjicimus; extra querelam injuriæ est, 781 Cæsari redhiberi quod Cæsaris est, Deo autem quæ ejus sunt propria reddere nos oportere, corpus, animam, voluntatem. Ab eo enim hæc (c) profecta atque aucta retinemus: et proinde condignum est, ut ei se totum reddant, cui debere se recolunt et originem et profectum.

3. In illa die accesserunt ad eum Sadducæi, qui dicunt non esse resurrectionem, et reliqua (Ibid. 23). Sadducæi extra fidem resurrectionis sunt. Et quia eam Dominus prædicaret, calumpniam divinis rebus (d) ex efficiendi voluntate proponunt, septem videlicet fratrum eandem conjugem, cujusnam eorum in resurrectione futuram esse respondeat.

4. Scripturæ auctoritas. In qua forma muliebris sexus resurgat. — Atque ita quidem publica opinio accipit, de resurrectionis conditionibus nihil scripturis (e) prophetalibus contineri. Sed Dominus ait: Erratis nescientes Scripturas, neque virtutem Dei (Ibid. 29). Ergo scriptum est; et cessare debet ambiguitas, quam auctoritas tanta condemnat. Hanc enim eandem calumpniam afferre plures solent, in quam formam muliebris sexus resurgat, et an rursum cum ipsis naturæ suæ et corporis officiis reformetur? Nos quidem temere locum hunc a cunctis ferme præteritum contingimus: sed admonemus id tantum Domino fuisse propositum, cujus uxor sit deputanda de septem; Dominum autem objurgasse, cur errarent nescientes Scripturas Dei que virtutem, quia non nubent neque nubentur († 30). Et quidem

(a) In sex mss. et, loco cum, et postea decerneret, pro decernit: lectio non spernenda.

(b) Ita Lips. cum mss. Aliæ autem editiones, incubamus.

(c) Apud Par. hic immissum est recte: nescio qua auctoritate.

(d) Id est, ex iis quæ sese efficere velle declaravit. Adversus hujusmodi calumniatores jam supra legimus: In dictis Dei veritas est, et rerum creandarum efficientia omnis in verbo est. Ita nec quod spondit (de resurrectione) ambiguum est, nec inefficax quod locutus est.

(e) In prima editione Par. Scripturis probabilibus: male. Resurrectionis autem conditiones ex intelliguntur, de quibus mox, Neque nubent, etc. Quæ de re Origens ex editione Huetii p. 496: Quam in loco vel legis vel prophetarum discimus similes Angelis cœli futuros, qui resurgunt? Id enim in veteri Scriptura aperte non reperimus. Hoc in illa tropologica contineri post pauca respondet.

(f) Mss. Rom. Colb. et Carnut. omittunt gaudia; ac deinde pro sustulisse, habent Colb. et Carn. esse, Rom. negasse.

(g) In vulg. potestates futuras: corrupte. Duplici ex

A suffecerat adversus Sadducæos ita sentientes, opinionem corporeæ illecebræ recidisse, et officiis cessantibus inania hæc corporum (f) gaudia sustulisse: sed adjecit: Erunt similes angelis Dei. Quia igitur eas angelis similes sacramentum Scripturarum et divinæ virtutis (g) potestas futuras esse demonstrat; qualis in Scripturis auctoritas est de angelis opinandi, talem in resurrectione spei nostræ sensum oportet esse de feminis. Et hæc quidem de resurrectionis conditionibus propositæ reddidit quæstioni.

5. Resurrectionis æternæ veritas ex Lege. — De ipsa vero resurrectione adversum infidelitatem eorum ita locutus est: Non legistis quod dictum est vobis a Deo dicente, Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob; non est Deus mortuorum, sed viventium (Ibid. 31 et 32). Sermo enim hic ad Moysen sanctis istis patriarchis jam pridem quiescentibus extiterat. Ergo quorum erat Deus, (h) hi Deum habebant. Nihil autem poterant habere, si non erant; quia in natura rei est, ut esse id necesse sit, cujus sit alterum. Atque ita Deum habere viventium est; 782 cum Deus æternitas sit, et non sit eorum quæ mortua sunt, habere id quod æternum est. Et quomodo esse illi futuri que semper negabuntur, quorum se esse profiteatur æternitas?

6. Pharisei scientia legis elati. Officium Christi proprium. — Pharisei autem audientes quod silentium imposuisset Sadducæis, congregati sunt adversus eum, et interrogavit eum unus ex his legis doctor, et reliqua (Ibid. 34 et 35). Succedunt Sadducæis tentantibus Pharisei. Et illis quidem congruenter fuerat de resurrectione responsum, ut in lege ipsa, ex qua erant profecti, contineri sperandæ resurrectionis fidem convincerentur. Pharisei vero habere se scientiam legis gloriabantur, quæ ad futurorum speciem prælata, imaginem consecuturæ veritatis continebat. Quæruunt autem, quod mandatum esset potissimum in lege († 36): non contuentes (i) meditationem

capite probari putat Hilarius, feminas angelis similes post resurrectionem futuras, ex Scripturis scilicet, et ex divina virtute, quæ præstare potest Deus, quidquid in Scripturis declaravit. Atque hic assentiri videtur Tertulliano lib. 1 de Cultu femin. c. 2, Origeni in Matth. ex edit. Huetii, p. 487, aliisque Patribus, qui propter eadem Christi verba feminas in muliebris sexu non resurrecturas existimant. Quam opinionem etiam Hieronymo exprobrat Rufinus ex dictis ipsius lib. III in cap. v, Epist. ad Ephes. Ille tamen sese ab ea purgat Apolog. c. 6, et Epist. xxvii ad Eustoch. c. 11. Augustinus autem lib. II de Civ. Dei c. 17: Corporibus, inquit, vitia detrahentur, natura servabitur.

(h) Ab omnibus mss. ahest hi Deum habebant. Sed in sex duntaxat antea habetur, jam pridem fuerat quiescentibus. Exstiterant ergo.

(i) Male apud Par. meditationem legis. Porro meditari apud Hilarium eandem sere vim habet ac aliquid futurum præformare. Sic cap. 21, n. 3: Rerum cœlestium fidem Jupiterum meditatur operatio. Clarius cap. 24, n. 4: In omnibus (lex) Christi meditatur appetitum; et num. 3: quia in lege meditationem ejus quæ in Christo est peritatis occulcent. In his ac similibus locis meditatio est res futura gestis præsentibus

legis in Christo fuisse perfectam. Et quidem insolentium ignorantiae legis ipsius verbis responsum est: quæ responsio omnem in se veritatis est complexa doctrinam. Proprium enim Domini nostri Jesu Christi officium est, cognitionem Dei afferre, et intelligentiam nominis ejus potestatisque præstare (V. lib. II de Trin. n. 22). Missus enim venerat, et ex æternitate deductus, his quæ erant Deo placita perfungebatur. Respondit itaque primum esse mandatum: *Diligas Dominum Deum tuum in toto corde tuo, et in tota anima tua, et in tota mente tua* († 37). Non enim aliud ille efficiebat, quam quod lex continebat; quia præcepta legis, eorum quæ gesturus ipse erat, formam complectebantur. Admonet igitur cognitionis ejus, quam habere se gloriabantur in lege, Deum omnipotentem omni affectu mentis, cordis, animæ diligendum, ut admonitionem suam præmissa legis mandata firmarent.

7. Proximi nomine Christus diligendus jubetur. — Deinde adjecit: *Hoc est magnum et primum mandatum. Secundum vero simile huic: Diliges proximum tuum sicut te ipsum* (Ibid. 38 et 39). Sed mandatum sequens et simile significat idem esse et officii et meriti in utroque (Sic cap. 4, n. 7, idem pœnæ). Neque enim aut Dei sine Christo, aut Christi sine Deo potest utilis esse dilectio. Alterum igitur sine altero nullum ad salutem nostram affert profectum. Et ideo in his duobus mandatis tota lex pendet et prophætæ († 40); quia lex et prophætia omnis Christi deputatur adventui, et adventus ejus per supplementum eorum cognoscendi Dei intelligentiam præstabat. Nam de proximo frequenter admonuimus, non alium intelligendum esse quam Christum. Cum enim patrem, matrem, filios charitati Dei præponere inhi-beamur, quomodo dilectio proximi diligendi Deum simile mandatum est? Aut relinquetur aliquid, quod amoris Dei possit æquari? nisi quia similitudo præcepti parem charitatem diligendi Patrem et Filium exigebat.

8. Christus qui filius David secundum carnem, Dominus est David. — Atque ut legis ipsius verbis argui possent, et 783 de proximo manifestior intelligentia panderetur; requirit quid illis videretur Christus, cujusnam filius futurus esset. Qui responderunt, David. Quibus ait, quomodo in spiritu Dominus a David nuncuparetur, qui ejus filius futurus esset; et quomodo ab eo dictum esset: *Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum* (Ibid. 42-44). Erat quidem verum, Christum ex David semine procreandum: sed similitudo nominis, qua Dominus Domino dicebat, et qua a dextris collocabat, donec omnes inimicos subderet pedibus ipsius, significabat et de con-

A sortio nominis substantiæ unitatem, et assidendi invitatione judicium, et de universorum subjectione virtutem; ut (al. et) meminissent in eo, qui ex David oriebatur, æternæ virtutis et potestatis et originis substantiam contineri, et Deum in homine mansurum.

CAPUT XXIV.

De cathedra Moysi super quam sederunt Scribæ et pharisæi, de clauso ab iisdem regno cælorum, et ab iisdem comedi domos viduarum, circumeuntibus mare et aridum, et dicentibus: Quicumque juraverit in templo, nihil est, et decimantibus mentham et anethum, et ædificantibus sepulcra prophetarum, et de Jerusalem quæ interficit prophetas, et lapidat eos qui ad se missi sunt.

1. Legis doctrina commendatur. Pharisæorum iniquitas, ignorantia, ac superbia. — Tunc Jesus locutus est turbis et discipulis suis, dicens: *Super cathedram Moysi sederunt Scribæ et Pharisæi*, et reliqua (Matth. xxiii, 1 et 2). Legis de se testantis gloriam prætulit, quæ imaginem in se futuræ veritatis expresserat. In omnibus enim Christi (a) meditabatur adventum. Quidquid enim in ea continebatur, in profectum manifestandæ ejus cognitionis assumptum est. Jubet igitur præceptis Pharisæorum obtemperari, quia in Moysi cathedra sederint: jubet legis mandatis omnibus obediri, sed a factis eorum atque operibus abstinere; ut mores hominum atque infidelitas, non legis doctrina vitetur. Ipsi enim subdito sibi populo gravissima legis onera imponunt, ne digitum quidem suum contingendis ipsis admoventes (Ibid. 4). Quin etiam præcipiunt Dominum ex toto corde diligere, et proximum tamquam se amari, ipsi adversum legis sibi latæ testimonium, (b) Deum in Christo passionibus persequentes. Verborum quoque suorum gloriam tanquam philacteria 784 dilatantes († 5), quibus vitæ æternæ auctor Deus non sit intellectus in Christo, seseque ex honore legis emissos tanquam simbrias ex veste magnificent, qui totius legis ignari, neque opera neque virtutem ejus ipsius legis agnoverint: amantes primos accubitus in conviviis, qui igni æterno (convivantibus potius cum Abraham gentibus) deputantur: et primas cathedras in synagogis, ipsi doctorem suum secundum legis et prophetarum testimonia nescientes († 6): sed et salutationes in foro, quibus humilitas cordis et ministerium in omnes est imperatum. Vocari etiam ab hominibus magistri volunt († 7), doctrinæ legis ignari, et magistrum salutis perpetuæ respicientes. Quæ quia omnia profana atque perversa essent, factorum imitatione damnantur. Legis autem audientia, et dictorum obedientia, quia Christum loquebantur, exigitur.

præsignata, cujus intelligentiam non assequimur nisi meditatione. V. lit. 2, Ps. cxviii, n. 11.

(a) In sex mss. *meditabatur adventus*: minus vere, cum verbum *meditabatur* referendum sit ad tacitum nomen legis, cujus auctor Spiritus sanctus in omnibus illius gestis Christum unum prospiciebat ac me-

ditabatur: *ut ex quacumque licet persona prophetiæ Spiritus sit locutus, sit tamen totum illud ad cognitionem adventus Domini nostri*, etc., ut habetur prologo in lib. Ps. n. 5.

(b) Sic Par. cum potioribus mss. Alii vero libri, *Deum in Christi passionibus*.

2. *Charitatis et humilitatis præcepta.* — Verum in contrarium discipulis jam se scientibus totius humilitatis præcepta consummat, ut meminerint omnes fratres esse se, id est, filios parentis unius, et per novæ nativitatis generationem terreni ortus excessisse primordia, et unum sibi esse omnibus cælestis doctrinæ magistrum, et gloriam honoris æterni humilitatis conscientia capessendam; quia insolentiam Deus humilem effecturus sit, et humilitatem elaturus in gloriam (*Ibid.* 8-12).

3. *Pharisæi Christum respuendo claudunt cælum.* — *Væ vobis Scribæ et Pharisæi hypocritæ, qui (a) clauditis regnum cælorum* († 13). Simulationem eorum pænæ significatione condemnat. *Væ* enim vox dolentis est. Claudere autem eos regnum cælorum ideo ait, quia in lege meditationem ejus quæ in Christo est veritatis occultent, et corporeum adventum a prophetis prædicatum doctrinæ simulatione abscondant; ipsique non adeunt viam æternitatis in Christo, adire quoque cæteros non sinant.

4. *Qui imponant aliis.* — *Væ vobis Scribæ et Pharisæi hypocritæ, qui comeditis domos viduarum* († 14). Hinc illæ sunt veritatis inficiæ, hinc adeundæ cæteris salutis inhibitio, et regni cælestis obseratio, ut in obeundis viduarum domibus retineatur ambitio, ut longæ orationis dignatione spolientur, ut ab his cælestis cognitio tamquam a thesauro repositæ opulentia expetatur, ut legis dignitas gratiæ silentio perseveret. Et ideo accipient amplius judicium, quia et pœnam proprii peccati, et reatum alienæ ignorantia debebunt.

5. *Eorum odium in Evangelium. Qui pœna duplici plectendi.* — *Væ vobis Scribæ et Pharisæi hypocritæ, qui circumitis mare et aridam* († 15). Maris et terræ peragratio significat, in totis orbis finibus eos esse Christi Evangelio obrectaturos, et legis jugo contra justificationem fidei aliquos subdituros: proselyti enim sunt ex gentibus in Synagogam recepti. Quorum futurorum raritas in uno (b) indicatur: neque enim post Christi prædicationem doctrinæ eorum fides relicta est. Sed quisquis fuerit acquisitus ad plebem, filius fit gehennæ, pænæ soboles, et æterni iudicii **785** hæreditas: quia adoptio ex gentibus Abrahamæ familiam factura sit. Ideo autem pænæ duplicatæ erit filius, quia neque remissionem peccatorum sit gentilium consecutus, et societatem eorum qui Christum persecuti sunt sit secutus.

6. *Lex futurorum forma, sedes est et thronus Christi. Christo adveniente cur inutilis.* — *Væ vobis duces cæci, qui dicitis: Quicumque juraverit in templum, nihil est* (*Ibid.* 16). Reverentiam humanarum observationum, et contumeliam prophetiæ traditionis exprobrat, quod inanibus honorem darent, et detraherent honorandis. Legem namque ipse dederat, et lex non

(a) Mss. *Cluditis.... cludere.*

(b) In vulgatis *judicatur.* Rectius in mss. *indicatur.*

(c) Id est, Christo *positus sit.* Qui Christus quia *religiosus*, seu religione ac veneratione dignus *habeatur*

efficientiam continebat, sed meditabatur effectus. Nam ornatus altarii atque templi non dignitatem de cultu conciliabat, sed futurorum speciem de decore fingeat. Nam aurum, argentum, æs, aurichalcum, margaritæ, crystallus propriam significantiam pro natura uniuscujusque metalli complectuntur. Igitur redarguit, quod aurum templi et dona altaris pro sacramentorum religione venerarentur; cum honor potior esset et altaris et templi, quia ad futurorum speciem et aurum templo et donum dedicaretur altari. Et ideo adveniente Christo inutilem esse fiduciam legis: quia non in lege Christus, sed lex sanctificaretur in Christo, in qua veluti sedes thronusque (c) sibi positus sit. Qui quia religiosus habeatur, religionem ab eo necesse est qui in illo considat acceperit: atque ita stulti cæci que sint, sanctificante præterito, sanctificata venerantes († 17).

7. *Opera externa, etsi non omittenda, internis tamen virtutibus posthabenda.* — *Væ vobis Scribæ et Pharisæi hypocritæ, qui decimatis mentham et anethum, et omne olus, et reliqua* (*Ibid.* 23). Mentis occulta et obscuram voluntatum iniquitatem redarguit: quod ea quæ in decimis menthæ atque anethi lex præscribit efficiant, ut implere legem ab hominibus existimentur; misericordiam vero atque justitiam et fidem et omnem benevolentia affectum reliquerint, quod proprium hominis officium est. Quia decimatio illa oleris, quæ in præformationem futurorum erat utilis, non debebat omitti: effici autem hoc oportebat, ut fidei et justitiæ et misericordiæ partibus functi, non imitatione fingendæ, sed veritate retinendæ voluntatis operibus placeremus. Et quia minus piaculi esset, decimationem oleris potius quam benevolentia officium præterire; irridet eorum in colandis culicibus diligentiam, quorum in glutendis camelis esset incuria, peccata videlicet levia vitantium, et gravia (*mss.* grandia) devorantium († 24). Par quoque in eos pænæ denuntiatio est, qui calices et paropsides extrinsecus eluentes, eorum interiora non mudent († 25): et jactantiam inutilis studii sequentes, utilitatis perfectæ ministerium derelinquant. Calicis namque usus interior est: qui si obsorderit, quid proficiet lotus exterius? Atque ideo interioris conscientia nitor est obtinendus, ut ea quæ corporis sunt forinsecus eluantur († 26).

Sepulcris quoque eos comparavit, quæ humano opere cultuque **786** splendentia, mortuorum ossibus et cadaverum immunditiis interius sordescant († 27): præferant scilicet inanibus verbis justitiæ speciositatem, habeant vero intra se conscientia suæ mentis que fœtorem.

8. *Judæi prophetas in odium veritatis occisos non nesciunt.* — *Væ vobis Scribæ et Pharisæi hypocritæ, qui ædificatis sepulcra prophetarum, et reliqua* († 29).

(minus bene apud Lips. et Par. *habeatur*), *religionem necesse est acceperit lex ab eo, qui in illo legis throno considat.* Ita emendamus ex sex mss. Nec sensu dissident cæteri, in quibus exstat *concederat.* At male in prius vulgatis, *confidat.*

Judicii forma in absoluto est, et unicuique nostrum A ex natura sensus (a) atque opinio æquitatis imponitur: ut minus ex eo veniæ iniquitatis opus habeat, quo magis æquitas ignorata non fuerit. Prophetas namque omnes legis populus occidit. In odium enim eorum, amaritudine objurgationis, accensi sunt: nam voce publica furta, cædes, adulteria, sacrilegia ejus coarguebant. Et quia indignum eum cœlesti regno ob hæc opera denuntiabant, et hæredes testamenti Dei gentes futuras prædicabant; vario pœnarum genere confecti sunt. Sed parentum facta posteritas ita detestata est, ut prophetiæ libros veneretur, memorias adornet, sepulcra restauret: talique reverentia extra culpam se esse paterni sceleris testetur.

9. *Tanto magis sunt rei de nece Christi, qui prophetarum opus. Apostolorum elogium.* — Qui ergo prophetas cum gravissimo piaculo oculos fatentur, qua venia Christum, qui prophetarum (b) opus est, condemnabunt; cum ea, quæ detestentur, etiam multiplicato facinore perficiant? Atque ideo et serpentes et viperina generatio sunt, quia mensuram paternæ voluntatis implebunt († 33). Et quomodo effugient iudicium, detestantes cædem prophetarum, (c) eorumque ad crucis mortem Dominum persequentes? A quibus propter apostolos, qui de futurorum revelatione prophetæ sunt, de Christi agnitione sapientes, de legis intelligentia scribæ, cæcos, lapidatos, crucifixos, et a civitatibus in civitates fugatos, omnis sanguis justorum ab Abel usque ad Zachariam redundavit (*Ibid.* 34 et 35): (d) ut quibus obeditum si fuisset, priorum criminum (e) esset venia præstanda, ob hos eosdem interemptos pœna in eos, qui peremerint, paternorum quoque facinorum congereretur.

10. *Christi in Judæos affectus.* — *Jerusalem, Jerusalem, quæ interficis prophetas, et lapidas eos qui ad te missi sunt, etc.* († 37). Inter multa objurgationum genera semper misericordiæ suæ protestatur affectum: cujus hinc omnis querela est, quod regredi in salutem quam præstabat abnuerent. Occiderat enim prophetas, et ad se missos lapidaverat Jerusalem. In civitatis nuncupatione, habitantium facinus ostenditur. Et idcirco Abel sanguis et Zachariæ in hanc eorum posteritatem venturus ostenditur: 787 quia

(a) Desideratur atque in pluribus mss. juxta quos D vox sensus in secundo casu minus continne intelligitur.

(b) Editi, *prophetarum scopus*, præter fidem mss., et Hilarianum loquendi morem. Jam supra legimus cap. 1, n. 5: *Conceptum ex Spiritu sancto, natum ex Mariæ Virgine, omnium opus prophetarum est*: et prologo in Ioh. psal. n. 5, de Pharisæis habetur: *Negantes enim Christum, cujus adventus opus est prophetarum, clavem scientiæ abstulerunt.*

(c) Editi, *et usque ad crucis mortem*. Elegantius mss. *træ, eorumque, etc.*

(d) Sex mss. *ut a quibus*. Illud quibus cum non modo ad obeditum, sed et ad præstanda referatur, et de apostolis prædicatur et de Judæis.

(e) Bad., Er. et Lips. *esset venia præstita*. Par. cum quatuor mss. *venia præstanda*, omisso prius verbo *esset*. Mox pro *congereretur*, Lipsius substituit *cogere-*

jam in his habitans Christus et prædicans erat passus. Quod si creditum ei fuisset; non solum extra pœnam necis prophetarum, credentium fides (f) foret, sed ipsam illam dominicæ passionis sententiam esset venia consecuta. At vero cum nec post resurrectionem creditum ei fuerit; etiam ultio ab his Abellis et Zachariæ sanguinis repositur.

11. *Gallinæ opus. Pullorum duplex generatio. Quid Judæis obtulit Christus. Eorum pœna.* — Quamvis enim corporeus hæc loquatur, et (g) opem universis homo repertus exhibeat, frequenter tamen congregare eos voluit prædicationibus prophetarum. Sed frustra hunc impendit affectum et in cassum. Tamquam gallina congregans pullos suos continere eos sub alis suis voluit: terrena videlicet nunc et domestica avis factus, quodam corporis sui tamquam alarum operimento, calorem ut pullis suis vitæ immortalis indulgens, et in volatum velut (h) nova generatione producens. Pullis enim alia nascendi ratio est, (i) alia volandi. Nam primum ovorum testis tamquam claustrum corporis continentur: dehinc postea parentis sedulitate confoti, exeunt in volatum. Hujus igitur familiaris ac pene terrenæ avis more, congregare eos intra se voluit: ut qui conditione nascendi editi jam fuissent, nunc alterius generationis ortu, et calore confortis renati, in cœleste regnum tamquam pennatis corporibus evolarent. Quod quia noluerunt; domus eorum deserta et vacua relinquetur († 38), id est, indigni habitatione sancti Spiritus erunt. Sua enim domus, non Dei esse ceperunt: et in contumacia infidelitatis manentes, usque in id tempus eum non videbunt, quo in Domini nomine revertentem, etiam invitæ infidelitatis confessione benedicent († 39).

CAPUT XXV.

De structura templi interrogantibus discipulis, et de his qui in tecto sunt, ne descendant tollere aliquid de domo; et qui in agra sunt, ne revertantur tollere tunicam suam, et de præquantibus et nutrientibus.

1. *Homo qui templum Dei æternum.* — *Et egressus de templo ibat: et accesserunt discipuli ejus, ut ostenderent ei structuram templi (Math. xxiv, 1).* Post (j) comminationem deserendæ Jerusalem, tamquam com-

itur: faventibus ei mss. aliquot, in quibus exstat *congeretur*.

(f) Ita mss. potiores. Alii vero eum editis, *fuert*. Superius post verba, *si creditum ei fuisset*, prædicato ab apostolis proxime post passionem ac resurrectionem ipsius.

(g) Ms. Rom. *opera universis*. Colh. et Carn. *opera universa*. Antea corporeus, id est, carne assumpta factus homo. Videtur tract. psal. cxxxviii, n. 10.

(h) In sex mss. *novam generationem*: potest et hæc lectio admitti, qua nova rerum species, ex ovo scilicet animal volatile, produci significatur.

(i) Editi cum tribus mss. *alia vivendi*: quod mutatur cæterorum mss. auctoritate, cum volatus potius quam vitæ ratio deinceps habeatur. Porro hic volare, et mox volatus, volandi proprietatem, non actum sonat.

(j) In sex mss. *post comminationem*.

movendus ambitione templi esset, magnificentia et exstructionis **788** ostenditur. Qui ait destruenda omnia esse, et dispersis totius substructionis lapidibus diruenda. Templum enim æternum ad habitationem sancti Spiritus consecratur: homo scilicet per agnitionem Filii et confessionem Patris et præceptorum obedientiam Deo fieri (a) dignus habitaculum.

2. *Eversionis Jerusalem tempus ac signa. Simon Samaritanus.*—Et cum recessisset in montem, adeuntes eum secreto discipuli interrogant quando hæc fierent, quodve signum adventus sui et consummationis sæculi noscerent (§ 3). Et quia tria hæc in unum quæsitæ sunt, distinctis et temporis et intelligentiæ significationibus separantur. Respondetur igitur primum de civitatis casu: et confirmantur veritate doctrinæ, (b) ne quis fallax ignorantibus posset obrepere. Venturi enim etiam eorum tempore, qui se Christum essent nuncupaturi. Ut igitur fides pestifero mendacio detrahi posset, admonitio præcessit. Venit enim Samaritanus Simon diabolicis instructus et operibus et dictis: pluresque factorum miraculis depravavit. Et quia hoc in Apostolorum tempora conveniret; ait: *Non est finis*. Sed ne tunc quidem (supple, erit finis), cum gentes adversus se mutuo et regna concurrent, et fames ac terræ motus erunt: quia in his non universalis hujus (c) dissolutio est, sed dolorum ininita, malis omnibus exinde cæpturis. Confirmat igitur eos ad tolerantiam passionum, fugæ, verberationis, interitus: et publicum in eos gentium odium propter nomen ejus. Atque his quidem vexationibus multi turbabuntur, et tantis insurgentibus malis scandalizabuntur, et usque in mutuum odium excitabuntur. Et falsi prophætæ erunt (ut Nicolaus unus ex septem diaconibus fuit), multosque ementita veritate pervertent: et abundante nequitia charitas frigescent. Sed usque in finem perseverantibus salus reservata est: ac tum per omnes orbis partes viris apostolicis dispersis, Evangelii veritas prædicabitur (*Ibid.* 4-15). Et cum universis fuerit cognitio sacramenti cælestis invecata, tum Jerusalem occasus et finis incumbet: ut prædicationis fidem, et infidelium poena et metus civitatis erunt consequatur. Hæc igitur in eam, ut fuerant prædicta, perfecta sunt: et lapidatis, fugatis, peremptis Apostolis, fame, bello, captivitate consumpta est. Ac tum fuit digna non esse, cum ejectis prædicatoribus Christi, D indignam Dei prædicatione se præbuit.

3. *Adventus Christi indicium. Antichristus cur abominatio desolationis.*—Sequitur deinde et indicium

(a) In sex mss. *dignum habitaculum*. Minus intricata erit lectio, si in hunc modum ordinetur: *homo scilicet per agnitionem Filii, etc., dignus fieri habitaculum Deo in dandi casu*. Hæc in ps. cxxxj, v. 6: *Domino nostro hoc opus maximum fuit, ut hominem ad scientiam divinam eruditum, dignum habitaculo Dei redderet*, et v. 7: *Ob id autem tantum abedientem usque ad crucis mortem est, ut nos habitatione Dei dignos esse præstaret*.

(b) Colbert. eod. cum Carn. *ne aliqua fallacia*; ac deinde post venturi enim, subiiciunt prædicantur, Bad, autem, Er. et Lips., *erant*.

A adventus futuri, cum abominationem desolationis stantem in loco sancto videbunt, tunc claritatis redditum intelligendum. Et de hoc quidem, beatissimo Daniele et Paulo prædicantibus, superfluum nos putò habere sermonem (*Dan.* ix, 27; *II Thess.* ii, 4): de antichristi enim temporibus hæc locutus est. Abominatio ex eo dictus, quod adversus Deum veniens honorem **789** sibi Dei vindicet: desolationis autem abominatio, quia bellis et cædibus terram cum piaculo desolaturus sit. Atque ob id a Judæis susceptus loco sanctificationis (d) insistet; ut ubi sanctorum precibus Deus invocabatur, illic ab infidelibus receptus Dei honore venerabilis sit.

4. *Judæa cur deserenda.*—Et quia proprius iste Judæorum erit error, ut qui veritatem respuerunt, B suscipiant falsitatem; Judæam deserere monet, et transfugere in montes (§ 16); ne admixtione plebis illius antichristo credituræ (e) vis aut contagio afferatur; sed omnibus, qui tunc fideles erunt, tutiora futura sint deserta montium, quam (f) frequentia Judææ.

5. *Qui in perfectionis upice, ne rerum terrenarum cupiditate descendat.*—Quod autem ait: *Et qui in tecto sunt, non descendant tollere aliquid de domo* (§ 17): præceptum istud secundum humanam intelligentiam rationem dicti factique non recipit. Qui enim in tecto est, et Judæam sit relicurus, nisi descendens ex eo abire non poterit. Aut quæ utilitas est, consistere in tecto, et non in domo manere? Sed frequenter admonuimus, proprietates verborum et locorum conuendas, ut momenta præceptorum cælestium consequamur. Tectum est domus fastigium, et habitationis totius celsa perfectio. Domus enim nulla dici poterit vel esse sine tecto. Qui igitur in consummatione domus suæ, id est, in corporis sui perfectione constiterit, regeneratione novus, spiritu celsus, et divini muneris absolute perfectus, non descendere in humiliora rerum sæcularium cupiditate debet, neque (g) inferioribus corporis illecebris provocatus de tecti sui sublinitate decedere. *Et qui in agro erit, non revertatur tollere tunicam suam* (§ 18). Scilicet positus in operatione præcepti, non ad curas pristinas revertatur: neque aliqua corporis indumenta desideret, ob quæ reversus, veterum exinde peccaminum, quibus antea contegebatur, erit tunicam relaturus.

6. *Nil homini nisi sua culpa malum. Prægnantes, animæ peccatis graves.*—Væ prægnantibus et nutrientibus (§ 19). Simpliciter quidem istud propter

(c) Verbum significat hic exhibent plures mss. opera interpolatoris, qui antea substituit *dissolutionem, prout dissolutio est*.

(d) Aliquot mss. *insisterit*.

(e) Apud Par. desideratur vis. In aliis autem edit. ea vox corrupte cum sequentibus sic copulatur; *visq; ut contagia*.

(f) Sic cum Colb. ms. Carnut. Alii vero, *frequentata mania Judææ*. Apud Par. *frequentata Judæa*. Non displiceret cum Bad., Er. et Lips., *frequentata Judææ*, subaudi. *loca*.

(g) Editi ac tres mss. *interioribus*.

moram fugæ accipi potest : quia ventris onere impeditas, imminet temporum ruinam effugere sit molestum. Sed quid conditio, sexus et generationis ordo commertur? Nisi forte ætas illa mulierum, quæ in illa tempora inciderint, proprie sit futura maledicta. Sed absit istud, ut quidquam sit, quod homini nisi sua culpa malum fiat. Non igitur de fetarum onere Dominum admonuisse credendum est, cum dicit : *Væ prægnantibus* : sed animarum peccatis repletarum ostendisse gravitatem, quæ neque in tecto positæ, neque in agro manentes repositæ iræ tempestatem vitare possint. Dolor enim prægnantes ex natura consequitur : et partus sine totius corporis vexatione non funditur. Quæ ergo tales animæ reperientur, in suo et onere et dolore continebuntur.

790 Illis quoque væ erit quæ nutrietur. Est infantia lacte depulsa non minus ad fugam inutilis, quam ea quæ etiamnum lacte alatur. Et quomodo væ illi quæ nutriatur; cum nihil intersit ætatis ac temporis, nutrir lacte, et decessisse de lacte? Sed perinde hic etiam infirmitatem animarum, quæ ad cognitionem Dei tamquam lacte adhuc alantur ostendit : quæ perfecti cibi virtute indigentes, tenui divinæ cognitionis infirmoque gustatu imbuantur. Et idcirco væ ipsis erit : quia et ad effugiendum antichristum graves, et ad sustinendum imperitæ, nec peccata effugerint, nec cibum veri panis acceperint.

7. *Fuga in hyeme aut sabbato, quid.* — Atque idcirco orare admonemur, ne vel hyeme fuga nostra vel sabbato sit, id est, ne aut in peccatum frigore, aut in otio bonorum operum reperiamur : quia gravis vexatio incumbet et intolerabilis cunctis, nisi quod causa electorum Dei diebus illis sit brevis affectenda, ut vim incumbentium malorum coarctatum digrassandi tempus exsuperet (*Ibid.* 20 et 21).

8. *Pseudoprophetarum conatus. Aquilæ, sancti. Adventus Christi locus ibi, ubi passionis.* — Et quia in magna vexatione positus pseudopropheta, tamquam præsentem in Christo opem sint indicaturi, multis in locis Christum esse atque haberi mentientur, ut in antichristi famulatum depressos vexatosque deducant; nunc in desertis esse dicentes, ut errore depravent; nunc in penetrabilibus asserentes, ut (a) dominantis potestate concludant : sed se Dominus non loco oculendum, nec a singulis contuendum esse profitetur; sed ubicumque et in conspectu omnium præsentem futurum modo fulguris, quod ab oriente elatum, lumen suum usque ad occidentis plagas spar-

git, et undecumque micans ubicumque cernitur (*Ibid.* 22-27). Ac ne vel loci quidem ejus, in quo futurus esset, essemus ignari, ait : *Ubicumque fuerit corpus, ibi congregabuntur aquilæ* (*Ibid.* 28). Sanctos de volatu spiritalis corporis aquilas nuncupavit : quorum, congregantibus angelis, conventum futurum in loco (b) passionis ostendit. Et digne illic claritatis adventus expectabitur, ubi nobis gloriam æternitatis passione corporeæ humilitatis operatus est.

791 CAPUT XXVI.

De sole obscurato, luna et stellis. (De signo ficus, de diei adventus Domini incertitudine, de assumenuis et relinquendis, et de vigilia servanda. Hæc absunt a mss.)

1. *Gloriosus Christi adventus quando et qualis.* — Statim autem post tribulationem dierum illorum sol obscurabitur, et reliqua (*Matth.* xxiv, 29). Gloriam adventus sui et claritatis reditum indicat obscuritate solis, defectione lunæ, casu stellarum, virtutum cælestium motu, ostensione signi salutaris, lamentatione gentium cognoscentium filium hominis in Dei gloria, et ad collectionem sanctorum destinatione angelorum cum tubæ, id est, jam publicæ libertatis hortatu (*¶* 30 et 31). Sic erit de grano sinapis arbor ingens (*Matth.* xiii, 31) : sic de lapide montis contrita imagine orbem terræ mons occupans (*Dan.* ii, 34) : sic civitas omnibus contemplabilis (*Matth.* v, 14 et 15) : sic lucens universis lumen (c) in ligno : sic ex humilitate mortis (d) Dei gloria. Quarum omnium rerum indicio, scire nos voluit tempus nostræ redemptionis, quo ex corruptione corporum in honorem spiritalis substantiæ transferemur.

2. *Ramus ficus antichristus. Qui frondescat.* — Cognoscendi autem temporis signum in similitudine ficus arboris posuit (*Matth.* xxiv, 32) : cujus cum ramus tener fuerit atque fronderit, tum prope esse æstas intelligitur. Sed longe alia natura et ætatis et arboris est. In veris (verni temporis) enim initiis intumescit : et non exiguum tempus est medium, inter id quod æstas ingruit, et arboris ramus tenebrescit in frondes. Ex quo, non de arbore hoc dictum esse noscendum est. Et quidem jam superius de arboris istius proprietate tractavimus (c. 21, n. 8). Hujus etiam foliis Adam leginus indutum, et pudorem conscientiæ texisse, id est, tamquam peccati veste sub lege circumdatum. Ramus igitur ficus antichristus esse intelligitur, diaboli filius, peccati portio, legis assertor. Qui cum tenerescere cœperit atque

(a) Editi, *dominantes*. Rectius mss. *dominantis*, pûta antichristi. Mox *nec a singulis*, id est, nec a privatis et seorsim positus, quibus deinde opponitur *in conspectu omnium*.

(b) Huic Hilarii interpretationi lucem mutuari est ex his Hieronymi in eundem locum verbis : *Possimus autem corpus, id est, πῶμα, quod significantius latine dicitur cadaver, ab eo quod per mortem cadat, passionem Christi intelligere.*

(c) Bad. et Er. *in lino*. Par. *in lychno*, quod primum Lipsius de suo posuerat. Nam omnes mss. ha-

bent *in ligno* : quo nomine commode intelligitur lignum crucis, in quo tamquam in candelabro Christus lux vera omnibus se spectabilem præbuit. Hinc supra cap. 4, n. 13 : *Jam lucerna Christi... in ligni passione suspensa, lumen æternum est in Ecclesia habitantibus præbitura.*

(d) Editi cum pluribus mss. *Deus gloriæ*. Præferimus cum Colb. et Carn. *Dei gloria*. Haud dubie enim alluditur ad verba Pauli Phil. ii, quibus Christus in gloria Dei prædicatur eo quod se humiliavit usque ad mortem crucis.

frondescere, tunc proxima esse æstas, id est, dies A iudicii sentietur. Frondescere autem quadam peccatorum exsultantium viriditate noscetur: erit enim tum flos criminorum, et honor facinorosorum, et gratia profanorum: quibus tamen æstas, id est, calor æterni ignis in proximo est.

3. Atque ut fides certa esset futurorum, amen dicendo professione veritatis, adjecit generationem nostram præterire non posse, nisi universa ista transcurrerent, eaque quæ firma existimantur, cælum videlicet et terram, non futura; verba autem sua non posse non esse: **792** quia illa ex conditione creationis suæ, id est, profecta (mss. perfecta) de nihilo, habeant id in se necessitatis ut non sint; hæc autem ex æternitate deducta, id in se contineant virtutis ut maneant (*Ibid.* 34 et 35).

4. *Finis temporum cur non definitus.* — De fine autem temporum curam sollicitudinis nostræ ademit, diem illum dicens esse nemini cognitum, et non solum angelis, sed etiam sibi ignoratum (*Ibid.* 36). O divinæ bonitatis inæstimabilem misericordiam! Numquid Deus pater cognitionem diei, celandi Filium proposito, abnegavit; cum dictum ab eo sit: *Omnia mihi a patre meo tradita sunt* (*Matth.* xi, 27)? Ergo non omnia sunt, si est aliquid quod negatur. Sed quia ad nos omnia a Patre accepta deveheret, Deique Verbum non tam futuri in se fidem contineat, quam facti; ideo extra definitionem dies posita est, ut largum licet Deus pœnitentiæ nobis tempus indulgens, incerti tamen metu semper nos sollicitos detineret; et ipse, nulli loquendo voluntatem (a) dandi hujus C diei, nulla dicti sui definitione cohiberet, quia secundum diluvii tempus, in ipso vitæ nostræ cursu omnia agentibus (b) ac patientibus, magnus ille dies aderit (*Matth.* xxiv, 38).

5. *Discretio fidelium et infidelium. Judæorum crediturorum et non crediturorum, hæreticorum et catholicorum.* — Quin etiam in assumendis fidelibus futurum esse discrimen ostendit, cum duobus in agro positus, assumatur unus, et alius relinquatur; et duabus molentibus, improbetur altera, et altera eligatur; et ex duobus qui in lecto erunt, adhæreat unus, alter deseratur. Infidelium enim et fidelium discrimen in relinquendis aliis et aliis assumendis docet. Dei enim ira ingravescente sancti (ut propheta ait) in promptuariis recondentur; perfidi vero ad cælestis D ignis materiem relinquuntur (*Matth.* iii, 12). Duos igitur in agro, duos populos, fidelium et infidelium, in sæculo tamquam in vitæ hujus opere dies Domini deprehendet; separabuntur tamen, relicto alio, et

(a) Verbum dandi desideratur in ms. Beccensi. Vult Hilarius tempus, quo Deus hunc diem decrevit ideo a Christo non declaratum, ut nullius pœnitentiam cohiberet. Quocirca interpunctionem mutavimus, qua in prius vulgatis verba, voluntatem dandi hujus diei, non ad loquendo, sed ad cohiberet referantur. Hunc locum fusius atque apertius explicatum videsis lib. ix de Trinit. n. 57, etc.

(b) Editi et aliquot mss. ac pœnitentibus. At Rom., Colb., Carn. et Vat., ac patientibus. Apud Hincma-

alio assumpto. De molentibus quoque par ratio est. Mola, opus legis est. Sed quia pars Judæorum ut per apostolos credidit, ita per Eliam est creditura, et justificanda per fidem: ideo una per eandem fidem boni operis apprehendetur, alia vero (c) in infructuoso legis opere relinquatur, molens in cassum, et non factura cælestis cibi panem. Duo autem sunt in lecto, eandem passionis dominicæ requiem prædicantes: circa quam et hæreticorum et catholicorum eadem atque una confessio est. Sed quia unitatem Patris et Filii, (d) et communem eorum theotetam, quam deitatem nuncupamus, catholicorum veritas prædicabit, et eandem rursus plurimis contumeliis hæreticorum falsitas impugnet; idcirco ex duobus in lecto alius relinquatur, et alius assumetur: quia fidem confessionis utriusque in uno assumendo, et alio relinquendo, divini arbitrii iudicium comprobabit.

793 6. *Vigilantiæ necessitas.* — Atque ut ignorantiam illam diei omnibus taciti, non sine utilis silentii ratione esse sciremus; vigilare nos propter adventum furis admonuit, et orationum assiduitate detentos omnibus præceptorum suorum operibus inhærere (*Matth.* xxiv, 43). Furem enim esse ostendit diabolus, ad detrahenda ex nobis spolia pervigilem, et corporum nostrorum domibus insidiantem ut ea, incuriosis nobis et somno deditis, consiliorum suorum atque illecebrarum jaculis perfodiat. Paratos igitur esse nos convenit: quia diei ignoratio intentam sollicitudinem suspensæ expectationis exagitet.

CAPUT XXVII.

De servo fideli quem constituit dominus super familiam suam, de decem virginibus, de homine in peregre profecto, qui tradidit substantiam suam servis suis.

1. *Præpositus præsertim vigilandum. Præpositi diligentis opus ac merces.* — Quis namque est fidelis servus et prudens, quem constituit Dominus super familiam suam? etc. (*Matth.* xxiv, 45). Quamquam in commune nos ad indefessam vigilantiam curam adhortetur; specialem tamen populi principibus, id est, episcopis, in expectatione adventuque suo sollicitudinem mandat. Hunc enim servum fidelem atque prudentem, præpositum familiæ significat, commoda atque utilitates commissi sibi populi curantem. Qui si dicto audiens et præceptis obediens erit, id est, si doctrinæ opportunitate et veritate infirma confirmet, disrupta consolidet, depravata convertat, et verbum vitæ in æternitatis cibum alendæ familiæ dispendat, atque hæc agens hisque immorans depre-

rum lib. de Prædest. c. 19, ubi hæc et sequentia inseruntur, ac facientibus.

(c) Carnutensis codex cum Colb. alia vero infructuosa.

(d) Par. cum aliquot mss. et communionem: ac deinde absque auctoritate, eorum theotetem: ubi Sirmondus apud Hincmarum de Prædest. c. 19, posuit theotetiam, quæ vox neque græca, neque latina. Vide quæ ad cap. 16, n. 4, observata sunt.

hendatur; gloriam a Domino tamquam dispensator fidelis et villicus utilis consequetur, et super omnia bona constituetur, id est, in Dei gloria collocabitur, (a) quia nihil sit ultra quod melius sit († 47).

2. *Negligentis vitia ac vindicta.* — Quod si contuens longam Dei patientiam, quæ in profectum humanæ salutis extenditur; adversum conservos insolescet, et sæculi malis vitiisque se tradet, præseutium tantum curam in cultu ventris exercens: desperata (b) die Dominus adveniet, eumque a bonis quæ sponderat dividet, portionemque ejus cum hypocritis in pœnæ æternitate constituet, quia adventum desperaverit, quia mandatis non obtemperaverit, quia presentibus studuerit, quia vita gentium vixerit, quia desperatione iudicii commissam sibi familiam fame, siti, cæde vexaverit (*Ibid.* 48—51).

794 3. *Cur Moyses Decalogum duabus tabulis accepit.* — *Tunc similabitur regnum cælorum decem virginibus*, et reliqua (*Matth.* xxv, 1). Ex dictis superioribus ratio quoque hujus sermonis intelligi potest. De die enim magno Domini omnia est sermo, quo occulta humanarum cogitationum divini iudicii cognitione prodentur, et vera exspectati Dei fides non ambigæ spei meritum consequetur. Absolute enim in quinque prudentibus et in quinque fatuis, fidelium atque infidelium est constituta divisio: quo exemplo Moyses decem verba duabus tabulis conscripta acceperat. Necessè enim erat, omnia ea in utraque conscribi: et duplex pagina, inter proprietatem dexteræ ac sinistræ, divisionem sub uno licet testamento bonorum malorumque signabat.

4. *Parabolæ virginum brevis et acuta expositio.* — Sponsus atque sponsa, Dominus noster est in corpore Deus. Nam ut Spiritus carni (*supple*, sponsus), ita Spiritui caro sponsa est. Denique tuba excitante, sponso tantum obviam (c) proditur; erant enim jam ambo unum; quia in gloriam spiritalem humilitas

(a) Plures mss. *qua*, non *quia*, haud male. Hic redditur ratio cur in gloria collocatus super omnia bona constitutus dicatur, quia nimirum ea gloria bonum omne superet, eaque nihil melius sit.

(b) In aliquot mss. *desperata dies Domini*, minus bene. Porro *desperata*, id est, insperata, seu inexpectata atque improvisa.

(c) In aliquot mss. *proceditur*: eodem sensu. Tum in excusis, *erunt enim*: præter fidem omnium mss. atque Hilarii sententiam, qua vult sponso tantum, non etiam sponsæ, obviam prodiri, quia in Christo caro, quæ sponsa est, post glorificationem ita cum Spiritu ac deitate unita est, ut illius distinctio jam non appareat. Hoc tamen salva carnis veritate dictum esse, non semel demonstratum: et manifestum est vel ex hoc tract. psal. lxxv, n. 12: *In æternam gloriam ejus assumptæ ex Virgine carnis natura transfertur*. Neque ambiguum quod in psal. cxxxviii, n. 27, ait Christum *in eodem corpore* post resurrectionem conspici in quo mortuus erat: et post pauca: *in eo quo elevatus est corpore u dextris Dei sedere*. V. tract. ps. cxxxv, n. 16, not.

(d) Bad., Er. et Lips. *ementes*: renitentibus omnibus mss. Hoc tamen in prima editione Par. bene mutatum, perperam restitutum est in postrema. Vendentes vocat Hilarius pauperes, qui fidelium eleemosyna indigent, et qui pro stipe, qua ipsorum indigentia expletur, vendunt seu reddunt operis boni

carnis excesserat. Primo autem progressu, vitæ hujus officiis, occurrere in resurrectionem quæ est a mortuis præparamur. Lampades igitur, animarum splendendum lumen est, quæ sacramento baptismi splenderunt. Oleum, boni operis est fructus. Vasa, humana sunt corpora, intra quorum viscera thesaurus bonæ conscientie recondendus est. Vendentes sunt hi, qui misericordia fidelium indigentes, reddunt ex se petita commercia, indigentia suæ scilicet satietate, boni operis nostri conscientiam (d) veneuntes. Hæc enim indefessi luminis copiosa materies est, quæ misericordie fructibus et emenda est et recondenda. Nuptiæ, immortalitatis assumptio est, et inter corruptionem atque incorruptionem ex nova societate conjunctio. Mora sponsi, pœnitentiæ tempus est.

B Expectantium somnus, credentium quies est, et in pœnitentiæ tempore mors temporaria universorum. Nocte media clamor, cunctis ignorantibus tubæ vox est, Domini præcedentis adventum, et universos ut obviam 795 sponso exeant excitantis. Lampadum assumptio, animarum est reditus in corpora: earumque lux, conscientia boni operis elucens, quæ vasculis corporum continetur.

5. *In adventu Christi neminem juvabunt aliena merita. Jam pœnitentiæ nullum tempus.* — Prudentes virgines hæc sunt, quæ opportunum in corporibus operandi tempus amplexæ, in primum se occursum adventus dominici præparaverint. Fatuæ autem, quæ dissolutæ ac negligentes, præseutium tantum sollicitudinem habuerint; et immemores promissorum

C Dei, in nullam se spem resurrectionis extenderint. Et quia prodire obviam fatuæ extinctis lampadibus non possunt? deprecantur eas quæ prudentes erant, ut oleum mutuentur († 8). Quibus responderunt, non posse se dare, quia non sit forte quod omnibus satis sit († 9): alienis scilicet operibus ac meritis (e) neminem adjuvandum, quia unicuique lampadi suæ

conscientiam. Nam *veneo* active jam vidimus cap. 21, n. 4; et c. 10, n. 18. Ita quoddam sit commercium cum dat dives pecuniam, et a paupere accipit operis boni conscientiam.

(e) Hunc locum qui inconsiderate legent, existimabunt forsitan favere heterodoxis sanctorum suffragia et intercessionem exsultantibus. Eum reipsa catholicis objicit Bodius in Collectaneis suis. Sed quid illos juvet, non vident prudentes. Non enim hic sermo est utrum sancti nobis prospiciant, sed utrum Sancti possint ita merita sua partiri, ut alii propriis meritis destituti ex hac vita migrantes, meritorum alienorum subsidio valeant cum sponso in æternam gloriam ingressum obtinere. Quis autem catholicus neget hæc merita unicuique ita propria esse, ut in alium refundi nequeant? hac ratione unicuique oleum lampadi suæ emere necesse est: et cui deest, non potest ullus alius sufficere. Nam secundum ea, quæ quisque gessit, aut salus obtinet, aut damnatio. Verum etiamsi sanctis non detur ut meritorum inopes ex suis ditent; datur tamen ut nos quamdiu hic vivimus adjuvent, unde recte operari et merita comparare valeamus. Imo etiam hic Hilarius nomine virginum prudentum, quæ fatuas bene consulendo et ad pœnitentiam hortando adjuvant, sanctos demonstrat de nostra salute sollicitos. Disertius hoc ipsum docet in psal. cxxiv, n. 5, ubi ait: *Sed neque desunt stare volentibus Sanctorum custodiæ, neque An-*

emere oleum sit necesse. Quas hortantur ut redeant ad emendum: si vel sero præceptis Dei obsequendo, cum lampadum luce sponsi dignæ efficiantur occursu. Quibus morantibus, sponsus ingressus est; atque una cum eo in nuptias sapientes, quæ comparato lampadum lumine operiebantur, introeunt, id est, in cælestem gloriam sub ipso statim adventu dominicæ claritatis incedunt (§ 10). Et quia jam pœnitentiæ nullum est tempus, fatuæ accurrunt, aperiri sibi aditum rogant. Quibus respondetur a sponso, quia nescio vos (§ 12). Non enim in officio advenientis adfuerant, neque ad vocem tubæ excitantis occurrerant, neque introeuntium comitatu adhaeserant: sed morantes et indignæ, introeundi ad nuptias tempus amiserant.

6. *Talenta secundum fidei mensuram distributa.* — Sicut enim homo peregre proficiscens, vocavit servos suos, et tradidit illis substantiam suam, et reliqua (§ 14). Divisio pecuniæ inæqualis est: sed non ad dividendam referenda diversitas est; ait enim, unumquemque secundum virtutem suam accepisse. Ergo in quantum quis capax esset accepit: et extra moderantis arbitrium est, quod erat in jure sumentis. Patremfamilias, 796 se ipsum esse significat. Peregrinationis tempus pœnitentiæ spatium est: quo in cœlis a dextris Dei assidens, potestatem universo generi humano fidei atque operationis evangelicæ permisit. Igitur unusquisque secundum fidei suæ mensuram talentum, id est, Evangelii prædicationem a prædicante suscepit. Hæc enim incorrupta substantia est, hoc Christi patrimonium æternis hæredibus reservatum.

7. *Cui quinque talenta.* — Sed servus ille, qui quinque talenta accepit (§ 20), populus ex lege credentium est: ex qua profectus, meritum ipsius recte probeque (a) perfuncta evangelicæ fidei operatione duplicavit. In ratione autem ponenda iudicii examen est, quo cœlestis verbi usus, et reditus dispensati talenti postulatur. Igitur cui erant quinque commissa, Domino reverso de quinque decem obtulit: talis scilicet in fide repertus, qualis in lege, qui decem ver-

gelorum munitiones: et num 6: *Ac ne leve præsidium in apostolis, vel patriarchis ac prophetis, vel potius in angelis, qui Ecclesiam quadam custodia circumseptant crederemus, etc., et post pauca: Sed forte apostolorum vel angelorum custodia sufficiens existimetur. Verum id quidem est. Si autem nobis prospiciunt Sancti, quid æquius quam ut animum ad illos intendamus, ne nobis desint precemur, ac demum aliquam pro acceptis beneficiis gratiam eis habeamus? In his non videtur cur, uti Scultetus vult, pudore afficiendus sit Bellarminus, qui Hilarium citet invocationis sanctorum patronum. Ridendum potius ipse se præbet, ubi primum negat Hilarium hujus sententiæ patronum; tum propositionis suæ oblitus affirmat eum non nisi ex allegoria docere Sanctos defunctos fidelium esse custodes. Nulla autem, inquit, allegoria firmat fidem. Quid sibi vult ex allegoria? An non claris, perspicuis, ac nulloatenus allegoricis verbis hoc asserit? Non enim hic agitur utrum ea de sanctis doctrina in Scripturis aliquo modo contineatur, sed utrum patronus illius fuerit Hilarius. Qua de re longe minor est dubitandi ratio, cum eam a Scripturis allego-*

borum quinque libris Moysi præceptorum obedientiam per gratiam evangelicæ justificationis expleverit. Igitur jubetur in gaudium Domini introire, id est, in honorem gloriæ Christi recipitur (§ 21).

8. *Cui duo.* — Ille vero servus, cui duo talenta commissa sunt (§ 22), gentium populus est, fide atque confessione et Filii justificatus et Patris, (b) et Dominum nostrum Jesum Christum Deum atque hominem et Spiritu et carne confessus. Nam et corde fides, et ore confessio est. Hæc ergo huic sunt duo talenta commissa. Sed ut prior ille omne sacramentum in quinque talentis, id est, in lege cognoverat, idque ipsum fide Evangelii duplicaverat: ita iste incremento duum talentorum, (c) idque operatione promeruit. Ratione ac reditu dissimili, par tamen a Domino munus amborum est; ut gentium fidem exequatam credentium ex lege scientiæ nosceremus. Nam collaudatione eadem jubetur in gaudium Domini introire (§ 23). Est autem duplicatio sumptus pecuniæ, operationem fidei addidisse, et quæ opinione crediderant, rebus factisque gessisse.

9. *Cui unum talentum.* — Qui vero unum talentum accepit, et in terra recondidit (§ 24), populus est in lege persistens, totus carnalis et stupidus, et nihil spirituale intelligens, et quem virtus prædicationis evangelicæ non subeat, sed propter invidiam salvandarum gentium, in terra acceptum talentum absconderit; neque ipse utens, neque utendum aliis dispenset, sed sufficere sibi legem existimet ad salutem. Atque ideo cum ab eo ratio exposularetur, ita ait: *Timui te* (§ 25), tamquam per reverentiam ac metum veterum præceptorum, usu evangelicæ libertatis abstineat dicatque: *Ecce quod tuum est*, velut in his quæ a Domino præcepta sunt fuerit immoratus.

10. *In terra abscondere quid.* — In terra vero talentum abscondere hoc 797 est, novæ prædicationis gloriam sub obreclatione corporeæ passionis occultare. Qui cum Christum Dominum ad salutem gentium inissum fuisse non possit abnuere (nam et adventus et passio ejus ex lege est), obtemperare tamen Evangelii ipse noluerit. Ait enim: *Scio quis*

rice intellectis prædicat. Cum enim hoc interpretandi genere soleat veritas alias cognita et aperta ad obscuros quosdam Scripturæ locos accommodari; sequitur hoc Hilarium existimasse omnibus notum, quod in Scripturis allegorice intellectis contineri ostendit.

(a) Editi, *perfunctus*. Potiores mss. *perfuncta*, et in aliis *perfunctæ*.

(b) Particulam et adjicimus auctoritate mss. *Colb.* et *Carn.* Hæc distinctius exprimuntur duo talenta, quorum primum sit in fide mysterii sanctæ Trinitatis, alterum in fide Incarnationis.

(c) Excusi, *atque operatione*. Sex mss. *intellectum atque operationem*. Præferimus cum potioribus, *idque* (subauditur *ipsum*) *operatione*. Hæc lectio ob brevitate obscura, sic potest explicari, ita iste populus gentium incremento duorum talentorum intelligendus est duplicasse quod fide perceperat; et id ipsum, nimirum illa duo talenta, promeruisse operatione, eorum scilicet quæ fides jubet. Uno verbo sicut populus legis fide Evangelii accedente duplicat talenta sua; ita et duplicat populus fidelis, ubi quod corde credit et confitetur ore, operatione testatum facit.

homo durus es, metis ubi non seminasti, et colligis ubi non sparsisti († 24). Rerum præsentium natura non fert messem esse sine semine, et colligi quæ sparsa non fuerint: sed totus spiritualis hic sermo est. Diximus enim hunc populum esse de lege, non ignorantem Domini adventum et gentium salutem; sed infidelem: quippe cum sciat metendos illic justitiæ fructus, ubi lex sata non sit, et colligendos ex gentibus, qui non ex Abrahæ sint stirpe dispersi: et idcirco durus hic homo sit, scilicet sine lege justificaturus, sine dispersione collecturus, et sine satione messurus.

11. *Quanta culpa. Quæ hujus culpæ vindicta.* — Atque ideo hoc magis sine venia erit, cur prædicationem occuluerit, et commissum sibi talentum suffoderit, cum scire messurum esse sine semine, et collecturum esse quæ non sparsisset: sed potius oportuisse eum nummulariis dare, id est, universo generi hominum, quod sæculi negotiis occupetur, usum crediti sibi talenti communicare, Domino reductus ejus a singulis postulaturus. Ob quam culpam talentum ab eo non tam Evangelii, quod suffoderat, quam legis aufertur, eique qui quinque duplicaverit datur, Domino dicente: *Omni enim habenti dabitur, et abundabit: qui autem non habet, etiam quod habet auferetur ab eo* († 29). Potest quidem habens abundare; quia facile est, per incrementum vel munificentiam vel laboris, opulentum posse ditescere: sed quo modo non habens habebit ad damnum? Hoc ideo, quia habentibus usum evangeliorum, etiam legis honor redditur: non habenti autem fidem Christi, etiam quod ex lege habere sibi videbatur honoris, aufertur.

CAPUT XXVIII.

De adventu filii hominis venientis in majestate sua.

1. *Malorum et bonorum discretio in judicio.* — Cum autem venerit filius hominis in majestate sua, et omnes angeli cum eo, et reliqua (*Matth.* xxv, 31). Omnem ipse sermonis hujus rationem absolvit. De judicii enim tempore adventuque commemorat, quo fideles ab infidelibus separabit, atque ab infructuosis fructuosa discernet, hædos videlicet ab agnis, et in dextera ac sinistra collocans unumquemque, digna aut bonitatis aut malitiæ suæ sede constituet: (a) indicans se in minimis suis, id est, iis qui sibi **798** cum D humilitatis suæ expectatione famulentur, et esurientibus ali, et sitientibus potari, et peregrinantibus confoveri, et nudis contegi, et infirmis visitari, et sollicitis consolari († 40). Ita enim in universorum

(a) Editi, *judicans: corriguntur ex mss. Deinde, qui sibi cum humilitatis suæ expectatione famulentur, id est, qui famulentur Deo omnibus humilitatis officiiis, quorum retributionem ab eo expectent.* Ita in *Psal.* cxxxviii, n. 31, explicantur verba psalmi: *Et substantia mea in inferioribus terræ, scil. Christum esse in pauperibus spiritu, in tribulatis corde, in humilibus terræ, in purgamentis mundi, in Ecclesiæ infirmis. Infirmum enim Ecclesiæ id est omni humilitate summissum.*

A fidelium corporibus mentibusque transfunditur, ut hæc (b) humanitatis officia, aut gratiam suam impensa mereantur, aut offensam negata commoveant.

2. Post quem sermonem, quo se venturum in re-ditu claritatis ostenderat, nunc passurum esse se admonet (*Matth.* xxvi, 1): ut sacramentum crucis admixtum esse gloriæ æternitatis agnoscerent. Sumitur inter hæc perimendi ejus a Judæis consilium: et congregatis principibus sacerdotum, occasio tanti facinoris exspectatur († 4).

CAPUT XXIX.

De muliere, quæ accessit ad Jesum in domum Simonis leprosi habens alabastrum unguenti pretiosi.

1. *Cum autem esset Jesus in Bethania in domo Simonis leprosi, accessit ad eum mulier habens alabastrum unguenti pretiosi, et reliqua* (*Matth.* xxvi, 6 et 7). Sub ipso tempore passionis non ex nihilo est, ut mulier unguentum pretiosum recumbentis Domini capiti infuderit: dehinc ut discipuli irascerentur, et dicerent vendi istud potius in usum pauperum debuisse († 8 et 9): tum ut Dominus et mulieris factum comprobaret, et æternam cum prædicatione Evangelii operis hujus esse memoriam sponderet: postremo ut post id Judas ad vendendam salutem ejus erumperet.

2. *Mulier ungens Christum, plebs gentium. Discipulorum pro Israel favor. Pauperes, Judæi fidei indigi.* — Mulier hæc in præfiguratione gentium (c) plebs est, quæ in passione Christi gloriam Deo reddidit. C Caput enim ejus perunxit: caput autem Christi Deus est. Nam (d) unguentum boni operis est fructus. Et propter corporis curam mulierum sexui maxime gratum est. Igitur omnem curam corporis sui, et totum pretiosæ mentis affectum in honorem Dei laudemque transfudit. Sed discipuli favore salvandi Israelis, ut sæpe numero, commoventur: vendi hoc in usum pauperum (e) debuisse. Sed neque mulier hæc venale unguentum circumferebat. Et pauperes, fidei indigos instinctu prophetico (f) nuncupaverunt. Atque hanc gentium fidem emi potius ad salutem egeni hujus populi debuisse. Quibus Dominus ait, plurimum esse temporis, quo habere curam pauperum possent; cæterum non nisi ex præcepto suo salutem gentibus posse præstari, quæ secum infuso mulieris hujus unguento sint conseputæ († 11 et 12): quia regeneratio non nisi commortuis in baptismi professione redhibetur. **799** Et idcirco ubi prædicabitur hoc Evangelium, narrabitur opus ejus († 13): quia cessante Israel, Evangelii gloria fide gentium prædicatur. Qua

(b) Sola editio *Par. humilitatis.* Beccensis codex, *unanimitatis.* Melius alii, *humanitatis.*

(c) Editi, *plebes est:* emendantur ex mss.

(d) Mss. *Carn. et Colb. in unguentum.* Forte, *in unguento.*

(e) In pluribus mss. hic adjicitur *dicunt.* Potius intelligitur tacitum verbum *dicentes.*

(f) In mss. *nuncupant, vel nuncupaverint.* Tum post particulam *atque,* supple verbum *obtestantur,* aut quid simile.

emulatione in Judæ persona Israel profanus accensus, A ille, quam cæteri no mortis quidem meta decessuros se de confessione nominis sui pollicentur : ad omnem odium ad extinguendum nomen Domini incitatur.

CAPUT XXX.

De die prima azymorum, in qua accesserunt discipuli ad Jesum, dicentes : Ubi vis paremus tibi comedere pascha ?

1. *Christianam nomen quando indultum.* — Prima autem (a) die azymorum accesserunt discipuli ad Jesum, dicentes : Ubi vis paremus tibi pascha manducare ? et reliqua (Matth. xxvi, 17). Discipuli ire ad quemdam hominem jubentur, et ei dicere quod cum eo Dominus pascha cum discipulis facere vellet. Qui præceptis obtemperaverunt, et pascha paraverunt († 19). Sed oportuerat eos scire quo pergerent, et de hominis nomine edoceret. Alioquin incerti ad quem mitterentur, quomodo missi quæ præcepta fuerant, B exsequerentur ? Verum sermo prophetiæ, rerum præsentium effectibus admiscetur. Hominem enim, cum quo pascha celebraturus esset, non nominat. Nondum enim Christiani nominis honor credentibus erat præstitus, qui vere sunt Deum mentis ac fidei oculis contuentes : ut cum eo pascha Domini Apostolos præparare sciremus, cui in tempore Domini novum nomen esset addendum.

2. *Judas corpus Christi non sumpsit.* — Post quæ Judas proditor indicatur, (b) sine quo pascha accepto calice et fracto pane conficitur : dignus enim æternorum sacramentorum comunione non fuerat. Nam discessisse statim hinc intelligitur, quod cum turbis reversus ostenditur. Neque sane bibere cum Domino poterat, qui non erat bibiturus in regno : cum uni- C versos, tunc bibentes ex vitis istius fructu, bibituros secum postea polliceretur († 29). *Hymnoque dicto, in montem reversi sunt* († 30). Consummatis scilicet universis divinarum mysteriorum virtutibus, gaudio et exultatione communi in cælestem gloriam efferuntur.

3. *Petri in Christum affectus.* — Futuræ quoque eos infirmitatis admonuit, et nocte eadem omnes metu atque infidelitate turbandos († 31). Cujus rei fides etiam auctoritate prophetiæ veteris continebatur, percusso pastore oves esse spargendas (Zach. xiii, 7) : se tamen resurgentem in Galilæam præcessurum esse, ut infirmitatem eorum sponsione reditus sui consolaretur (Matth. xxvi, 32). Sed Petrus pro fidei suæ calore respondit, cæteris licet scandalizantibus (passive), numquam se scandalizaturum. D In tantum enim et affectu et charitate Christi offerre- batur († 33), ut et imbecillitatem 800 carnis suæ, et fidem verborum Domini non contueretur : quasi vero dicta ejus efficienda non essent. Cui ait : *Præquam gallus cantet, ter me negabis* († 34). Sed tam

(a) Abest die a mss. Colb. et Carn. consentiente græco. Mox in iisdem mss. omittitur verbum dicentes : et post pauca non habetur, et pascha paraverunt.

(b) Etiam præsentem Judæ verum Pascha confectum esse colligitur ex Lucæ xxi, 19, etc., ut merito dixerit Augustinus Serm. 71, n. 17 : *Numquid et Judas magistri venditor et proditor impius, quamvis primum ipsum manibus ejus confectum sacramentum carnis et sanguinis ejus cum cæteris discipulis, sicut apertius Lucas Evangelista declarat, manducaret et biberet, mansit in Christo, aut Christus in eo ?*

ille, quam cæteri no mortis quidem meta decessuros se de confessione nominis sui pollicentur : ad omnem enim se ministerii constantiam, intrepida fidei voluntate firmavorant.

CAPUT XXXI.

Cum venit Jesus in agrum qui dicitur Gethsemani, et dicit discipulis suis, Sedete donec eam illuc orare, et de tristi anima sua usque ad mortem, de calice si possibile est transire a se, de spiritu prompto et carne infirma ; et rursum, Pater, non potest hic calix transire nisi illum bibam ? fiat voluntas tua.

1. *Tunc venit cum illis Jesus in agrum, qui dicitur Gethsemani, et dicit discipulis suis, Sedete hic donec eam illuc orare, et reliqua* (Matth. xxvi, 36). Fidem discipulorum, et constantiam devotæ sibi voluntatis acceperat : sed et turbandos et diffisuros sciebat. Quos considerare in loco jubet, dum progredieretur orare. Et assumpsit Petrum, Jacobum et Joannem Zebedæi filios. Quibus assumptis, tristis esse mœstusque cœpit : et ait tristem animam suam usque ad mortem esse († 37, 38).

2. *Divinitati Christi tristitiam, metum, etc., tribuentium opinio confutatur.* — Aliquorum (c) ea opinio est, quod cadere propter se mœstitudo in Deum potuerit, eumque futuræ passionis metus fregerit : quia dixerit, *Tristis est anima mea usque ad mortem* († 38) ; et illud, *Pater, si possibile est, transeat a me calix iste* († 39) ; et rursum, *Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma* († 41) ; et (d) ad postremum bis idipsum, *Pater, si non potest hic calix transire, nisi illum bibam, fiat voluntas tua* († 42). Volunt enim ex infirmitate corporis ærumnam Spiritui adhærere : ac si virtutem illam incorruptæ substantiæ, imbecillitatis suæ sorte assumptio carnis infecerit, et æternitas naturam fragilitatis acceperit. Quæ si ad metum tristis est, si ad dolorem infirma, si ad mortem trepida ; jam et corruptioni subdita erit, et incidet in eam totius infirmitatis affectio. Erit ergo quod non erat, de angore mœsta, de timore sollicita, de dolore perterrita : ac sic æternitas demutata in metum, si potest esse quod non erat, potuit (e) perinde hoc 801 quod in ea est aliquando non esse. Deus autem sine mensura temporum semper est : et qualis est, talis æternus est. Æternitas autem in infinito manens, ut in his quæ fuerant, ita in illis quæ consequentur extenditur : semper integra, incorrupta, perfecta, præter quam nihil, quod esse possit, extrinsecus sit relictum. Non ipsa in aliquo, sed intra eam cuncta : potens ita largiri nobis ipsa quod suum est, ut sibi nihil de eo quod sit largita decedat.

3. *Quinam opinionis hujus auctores.* — Sed eorum

(c) Puta Arianorum, qui, ut testes sunt Gregorius Naz. Or. 54, n. 13, Augustinus de Hæres. c. 19, Theodoretus sub initium Dialogi II, ac noster Hilarius, lib. x de Trin. n. 50, prædicabant Verbum in Christo vices animæ supplevisse : adeoque mœstitudinem, tristitiam, anxietatem, dolorem, quibus animam Christi affectam esse fideles credunt, in Verbum ipsum cecidisse contendebant.

(d) Prima ed. Par. et ad ipsum : *postr. et idipsum.*

(e) Sic mss. Editi vero, *proinde hoc quod erat aliquando non esse.*

omnis hic sensus est, ut opinentur metum mortis in Dei filium incidisse qui asserunt non de æternitate esse prolatum neque de infinitate paternæ substantiæ exstitisse, (a) sed ex nullo per eum qui omnia creavit effectum : ut assumptus ex nihilo sit, et cœptus ex opere, et confirmatus ex tempore. Et ideo in eo doloris anxietas, ideo (b) Spiritus passio cum corporis passione, ideo metus mortis : ut qui mortem timere potuit, et mori possit ; qui vero mori potuit, licet in futurum erit (*subaud.* æternus), non tamen per eum qui se genuit ex præterito sit æternus. Qui (c) si per fidem vitæque probitatem capaces Evangeliorum esse potuissent, scirent Verbum in principio Deum, et hoc a principio apud Deum, et natum esse ex eo qui erat, et hoc in eo esse qui natus est, quod is ipse est penes quem erat (d) ante quam nasceretur : eandem scilicet æternitatem esse et gignentis et geniti. Mori igitur nihil in Deo potuit, neque ex se metus Deo ullus est. In Christo enim Deus erat mundum reconcilians sibi (II Cor. v, 19).

4. *Tristitia Christi non de se, sed de discipulis orta est.* — Sed introspectendus omnis hic sermo est, ut quia mœstum fuisse Dominum legimus, causas mœstitudinis reperiamus. Admonuerat superius, omnes scandalizatos. Petrus de se confidens responderat, etiamsi cæteri perturbarentur, se non commovendum : quem Dominus etiam ter negaturum esse respondit. Sed et ille et cæteri omnes discipuli, ne si in ipsa quidem morte positi sint, pollicentur sese negaturos. Et procedens, jussit discipulos suos condescendere dum oraret. Assumptisque Petro et Jacobo et Joanne cœpit tristis esse. Ergo non ante tristis est quam assumit, et omnis (e) metus illis esse cœpit assumptis : atque ita non de se orta est, sed de his quos assumpserat, mœstitudo. Et quidem recordandum est, non alios hic assumptos fuisse, quam ipsos illos, quibus venturus in regno suo filius hominis ostensus est, tum cum assistentibus in monte Moyse et Elia, toto æternæ gloriæ suæ honore circumdatus est (*Matth.* xvii, 1 et seqq.). Sed 302 quæ tunc assumendorum eorum, eadem et nunc fuit causa.

5. *Tristitia Christi usque, non ob mortem. Blasphemiam in Spiritum Christus timet suis.* — De-

(a) Sola editio Par. *sed ex nihilo* : tum cum mss. Rom., Colb. et Carn., *per eum qui eum creavit*.

(b) Id est, Christi etiam secundum eam naturam quæ corpus assumpsit.

(c) In vulgatis, *quod si*. Elegantius in mss. qui, scil. Ariani, quorum est sententia prius memorata.

(d) Vindocinensis codex, *ante quam nascitur*. Non satis caute hæc videntur dicta, quasi cogitari posset aliquod tempus, quo nondum natus Filius penes Patrem tantum exstitisset. At hunc pravum sensum refellunt subnexa *eandem scilicet æternitatem esse et gignentis et geniti*. Neque hic repetendum quod in Admonitione de hoc loco præfati sumus. Cur autem de Verbi generatione disserentibus non sit admittendum, illud *antequam nascitur*, pluribus docet Hilarius ipse lib. xii de Trin. instructor jam factus, et in verbis cautior.

(e) Romanus codex cum Colb. et Carn., *mæstus illi esse*. In his non negat Hilarius, sed affirmat veram in Christo, tristitiam, ubi illam ea ratione explicare

non ait, *Tristis est anima mea usque ad mortem*. Numquid ait, *Tristis est anima mea propter mortem* (*V. lib. x de Trinit. num. 36*)? Certe non ita. Nam si de morte erat metus, ad eam utique referri per quam erat debuit. Sed aliud est usque in id, aliud ob id metuere. Et causam non facit quidquid in fine est, quia usque in id quod ab altero cœptum sit differatur. Superius igitur dixerat, *Scandalum patiemini in me in ista nocte* (*Matth.* xxvi, 31). Sciebat exterrendos, fugandos, negaturos : sed quia Spiritus blasphemia nec hic nec in æternum remittitur, metuebat ne se Deum abnegarent, quem cæsum et consputum et crucifixum essent contemplaturi. Quæ ratio servata in Petro est, qui cum negaturus esset, ita negavit : *Non novi hominem* (*Ibid.*, 72) : quia dictum aliquid in filium hominis remitteretur. Tristis ergo est *usque ad mortem*. Non itaque mors, sed tempus mortis in metu est : quia post eam resurrectionis virtute fides esset firmanda credentium.

6. Sequitur illud : *Sustinete et vigilate mecum. Et progressus procidit in faciem suam orans* (*Ibid.*, 38, 39). Manere secum pervigiles admonet. Sciebat enim ingravante diabolo fidem eorum consopendam : et parem secum vigilantiam imperat, quibus eadem passio imminet.

7. *Transitum calicis non sibi, sed suis deprecatur.* — Deinde orat : *Pater meus, si possibile est, transeat a me calix iste : sed tamen non sicut ego volo, sed sicut tu vis*. Transire a se calicem rogat. Numquid ait, *Transeat me calix iste?* hæc enim futura erat pro se timentis oratio. Sed aliud est, ut se transeat, aliud ut a se transeat deprecari. In eo enim quod se transit, ipse ille a molestia (f) transeuntis excipitur : qui autem ut a se transeat rogat, non ut ipse prætereatur orat, sed ut in alterum id quod a se transit excedat. (g) Numquid possibile erat non pati Christum? Atquin jam a constitutione mundi sacramentum hoc in eo erat nostræ salutis ostensum. Numquid pati ipse nolebat? Atquin superius fundendum in remissionem peccatorum corporis sui sanguinem consecraverat (*Ibid.*, 28). Quomodo ergo ait, *Pater, si possibile est?* et quomodo, *Non sicut ego volo, sed sicut tu vis?* Totus igitur super his qui passuri erant metus

conatur, quæ hominem Deum non dedecet. Hunc imitati sunt Ambrosius et Hieronymus : ille quidem lib. x in Luc. n. 57, ubi ait : *Doles ergo, Domine, non tua, sed mea vulnera ; non tuam mortem, sed nostram infirmitatem*, etc. Hic vero in Matth. c. xxvi, ubi habet, *Contristabatur autem, non timore patiendi ; quia ad hoc venerat, et Petrum timiditatis arguerat : sed propter infelicissimum Judam, et dispersionem apostolorum*, etc. (f) Excusi, *transeunte*. Magis placet cum mss. *transeuntis*, puta pœnæ aut cuiuslibet rei.

(g) Beccensis codex, *numquid non possibile pati Christum* : interpolatoris opera præfert particulam negantem. Non enim obscure hic docet Hilarius fieri minime potuisse ut non Christus pateretur. Sed valet hic explicatio S. Thomæ, p. iii, q. 46, a. 2, ad 2, præsulis nostri verba sibi objicientis, et ad ea respondentis hoc fieri non potuisse *supposita præscientia et præordinatione Dei de passione Christi*. Ea quippe una hypothese tota Hilarii assertio nititur.

est : atque ideo , quia non est possibile se non pati pro his rogat qui passuri post se erant , dicens , *Transeat calix a me* , id est , quomodo a me bibitur , ita ab his bibatur , sine spei diffidentia , sine sensu doloris , sine metu mortis .

8. *Patiendi virtutem eis flagitat* . — Ideo autem si possibile est ; quia et carni et sanguini horum gravis terror est , et difficile est eorum acerbitate corpora humana non vinci . **803** Quod autem ait , *Non sicut ego volo , sed sicut tu vis* : vellet quidem eos non pati , ne forte in passione diffidant , sed cohæreditatis suæ gloriam sine passionis difficultate mereantur . Non ergo (a) ut non patiantur rogat , dicens , *Non ut ego volo* : sed ut , ait , quod Pater vult , bibendi calicis in eos ex se transeat firmitudo : quia ex voluntate ejus non tam per Christum (b) vinci diabolum , quam etiam per ejus discipulos oportebat .

9. *Metus Christi causa , infirmitas nostra* . — Post quæ ad discipulos redit , et dormientes deprehendit : et Petrum coarguit cur secum una saltem hora non (c) vigilet (§ 41) . Petrum ideo ex tribus , quia præ cæteris non se scandalizaturum fuerat gloriatus . Superioris autem metus sui iudicat causas , dicens , *Orate ne intretis in tentationem* (§ 41) . Hoc erat igitur quod volebat ; et ideo in oratione tradiderat , Non inducas nos in tentationem , ne quid in nos infirmitati carnis liceret (*Matth.* vi , 13) . Cur autem ne in tentationem venirent orare eos admonuisset , ostendit dicens , *Spiritus quidem promptus , caro autem infirma* , non utique de se : ad eos enim hic sermo conversus est . Aut , quomodo nunc de se spiritus promptus , si superius tristis est anima usque ad mortem ? Sed vigilari præcipit et orari , ne in tentationem incidant , ne infirmitati corporis succumbant : et ideo si possibile est ut a se transeat calix orat , quia bibendi ejus caro omnis infirma sit .

10. *Passio Christi virtutem nobis contulit patiendi* . — Rursum vero discedens oravit , dicens , *Pater , (d) non potest transire calix iste nisi illum bibam ? fiat voluntas tua* (*Ibid.* , 42) . Passuris discipulis per fidei justificationem , omnem in se corporis nostri infirmitatem assumpsit : crucique secum universa ea quibus (e) infirmabamur affixit . Ideo peccata nostra portat , et pro nobis dolet : quia fidei in nobis calore fervente , cum adversum diabolum passionis bello sit decertandum , omnes imbecillitatum nostrarum dolores cum corpore ejus et passione moriuntur . Et ideo transire ab eo calix non potest , nisi illum bi-

(a) Mss. Rom. , Colb. et Carn. *non ut patiatur* . Par. *ut non patiatur* . Præferendum videtur cum aliis libris , *ut non patiantur* : cum non amplius de Christo sermo sit , sed de discipulis , quos cum nolit Pater a passione liberos , eis saltem tribui Christus rogat , ut in passione fortes sint atque constantes .

(b) In sex mss. *vi vinci* : abundat vocula *vi* .

(c) Plures mss. *non vigilent* .

(d) Hic expunximus si auctoritate trium mss. cum eadem particula etiam , lib. x de Trin. n. 37 , absit a mss. .

(e) Ms. Rom. *infirmabatur* . Alii sex , *infirmamur* .

(f) S. Thomas iii p. , q. 46 , ad 2 , hæc verba sic aliter commemorat : *quia reparari nisi ex ejus pas-*

abat : (f) quia pati nisi ex ejus passione non possumus .

11. *Discipulorum somnus et variæ Christi allocutiones quid significent* . — Verum quod iterum reversus reperit dormientes ; ostendit absentiae suæ tempore plures quodam fidei somno detinendos . Sed rursus oravit , idem repetens : reversusque , qui vigilare jusserat , qui consopitos objurgaverat , ait , *Dormite jam et requiescite* (§ 45) . Post orationem frequentem , post discursus recursusque multiplices , metum demit , securitatem reddit , in requiem adhortatur , voluntatem Patris jam de nobis securus expectat , dicens , *Fiat voluntas tua* : quia transiturum in nos calicem bibens , infirmitatem corporis nostri , et timoris sollicitudinem , et ipsum dolorem mortis absorberet . Quod autem ad eos revertens , dormientesque **804** reperiens , primum reversus objurgat , secundo silet , tertio quiescere jubet : ratio ista est , quod primum post resurrectionem dispersos eos et diffidentes ac trepidos (g) reprehendit : secundo misso Spiritu paraclito , gravatis ad contuendam Evangelii libertatem oculis , visitabit . Nam aliquandiu legis amore detenti , quodam fidei somno occupati sunt . Tertio vero , id est claritatis suæ reditu , securitati eos quietique restituet .

CAPUT XXXII.

De Juda , qui erat unus de duodecim discipulis , veniente ad Jesum cum plurima turba ut eum traderet ; de gladio quem jussit Petro convertere in locum suum .

1. *In Christum nulla potestas nisi quam dederit* . — *Et adhuc eo loquente (h) ecce Judas unus de duodecim venit , et cum eo plurima turba* (*Matth.* , xxvi , 47-49) . In his omnibus passionis est ordo . Sed in osculo Judæ hæc fuit (i) ratio : ut doceremur inimicos omnes , eosque quos sciremus desævituuros in nos esse , diligere . Osculum enim ejus Dominus non respuit . Quod autem ait Judæ , *fac quod facis (j) traditionis suæ potestatem sub verbi hujus conditione permittit* . Nam qui juris sui habebat adversum traditores advocare (k) duodecim millia legionum angelorum , longe facilius unius hominis et consilii et artibus potuisset occurrere (§ 53) . Denique Pilato ait : *Non haberes in me potestatem , nisi data tibi esset* (*Job.* xix , 11) . Dat igitur in se potestatem dicendo : *Fac quod facis* (*Joan.* xiii , 27) : scilicet quia voluntatis crimen pro facti pensatur invidia , re perageret quod voluntate (l) jam faceret .

2. *Qui gladio utens gladio peribit* . — *Unus autem sione non possumus* : minus ad rem .

(g) Ita ms. Carn. cum Colb. Alii vero libri , *deprehendit* , et mox . *visitavit* .

(h) Adjecimus *ecce* auctoritate mss. .

(i) Par. cum mss. Colb. Carn. et Rom. , *hæc fuit traditio* .

(j) Editi hic subjiciunt *cito* : refragantibus mss. .

(k) Editi *plus quam duodecim legiones angelorum* . Absit *plus quam* ab omnibus mss. In tribus existat , *duodecim millia legiones* . Vide tract. ps. lrv , n. 6 .

(l) In pluribus mss. *jam fecerat* : rectius in aliis libris , *quod faceret* , hoc est quod jam facere significatur his verbis , *quod facis* .

ex his, qui erant cum eo gladium exerens, serpo principis sacerdotum aurem abscidit: eique Dominus ait: *Converte gladium tuum in locum suum. Omnes enim, qui gladio utuntur, gladio peribunt* (Matth. xxvi, 51, 52). Ergo hic ipse jam iudicatus est, quia gladio utens gladio interibit? Sed non omnibus gladio utentibus mors solet esse per gladium. Nam plures aut febris aut alius accedens casus absomit, qui gladio aut iudicii officio aut resistendi latronibus necessitate sint usi. Igitur ab apostolo serpo principis sacerdotum auricula desecatur: populo videlicet sacerdotum servienti, per Christi discipulum inobediens audlius exciditur, et ad capacitatem veritatis hoc quod erat inaudiens amputatur. **805** Turba autem omnis adversus Dominum gladiis armata processerat. Recondi gladium præcepit: quia eos non humano, sed oris sui gladio esset perempturus. Cæterum si secundum sententiam ejus omnis gladio utens, gladio perimeretur; recte ad necem eorum gladius exerebatur, qui eodem utebantur ad facinus.

3. Sacerdotis confessio. Vestis discissio. — Reliqua vero gestorum ordinem habent. Falsi testes conquisiti: sacerdos ejus ipsius, in qua gloriabatur, legis ignarus, etiam sacramento an ipse Christus esset fidem quaerens: quasi occulte de eo lex prophetæque loquerentur. Quin etiam is ipse Christum est confessus invitatus, Domino dicente: *Tu dixisti. Cujus majestate audita vestem sibi discidit, ipsum videlicet quo contegebatur velamentum legis abrumpens. In palmis vero atque sputis, ad consummandam hominis humilitatem, universa in eum contumeliarum genera exercebantur* (Ibid., 59-67).

4. Petri negatio. — Diligenter autem contuendum est, qua conditione Petrus negaverit: quanquam de hoc superius tractatum est. Nam primo ait, non se intelligere quid diceret: sequenti, non se ei adhaesisse: tertio vero, se hominem non nosse. Et vere (a) prope jam sine piaculo hominem negabat, quem Dei filium primus agnoverat: tamen quia ex infirmitate carnis vel ambiguus extitisset, amarissime flevit, recalescens trepidationis istius culpam se nec admonitum potuisse vitare (Ibid., 70-75).

5. Judææ poenitentia eumentium arguit infidelitatem. — Traditur deinde Pilato gentium iudici. Non enim iudicari reus poterat ex lege, ipse sine dolo atque peccato. *Tunc videns Judas, qui eum tradidit, quoniam damnatus est, et cætera* (Matth., xvii). Judas agens poenitentiam, pretium sanguinis Christi reddidit sacerdotibus: ut licet ipse venditi sanguinis justus auctor esset, tamen eumentium infidelitatem ipsa professio vendentis argueret. *Qui responderunt, quid ad nos? Tu videris* († 4). Professio audax atque caeca est. Emisse se justis sanguinem audiunt, et extra iudicii reatum futuros esse se credunt: cum tamen dicendo: *Tu videris, facinus ipsum in vendente constituent, contra autem vendentis testimonio scelus eumentium confirmetur. Secedens itaque suspendit se damnato Christo* († 5). Ita mortis Judææ tempus est comparatum ut sub passione Domini commotis infernis supernisque omnibus et revulsis, et in oblivionem officii sui universorum elemento-

(a) Ita Ambrosius, l. x in Luc., n. 82: *Et bene, inquit, negavit hominem, quia sciebat Deum.* Hujusmodi interpretationem notare videtur Hieronymus in Matth. c. xxvi: *Scio, inquit, quosdam pio affectu erga apostolum Petrum, locum hunc ita interpretatos, ut dicerent Petrum non Deum negasse, sed hominem: et esse sensum: Nescio hominem, quia scio Deum. Hoc quam frivolum sit, prudens lector intelligit: sic defendunt Apostolum, ut Deum reum faciant.* Ambigi tamen potest an in Hilari cadat Hieronymi reprehensio. Dicens quippe Christum a Petro, qui primus eum confessus erat Deum, hominem jam quodam modo negari potuisse, non tam illum excusat, quam excusandi affectum demonstrat. Non vult illum sine piaculo, sed tantum negandi rationem specie veritatis non carere asserit.

rum procuracione stupefacta, nec inter mortuos visitaretur, nec inter vivos post resurrectionem haberet poenitentiae facultatem.

6. Emptio agri figuli de pretio Christi plena mysteriis. — De argenteis vero redditibus (Ibid., 6), quia pretium sanguinis esset, neque in (b) corbanam, id est, in oblationum pecunia admisceri liceret, consilio inito emitur ager figuli, et in sepulturam peregrinorum deputatur. Magnum in hoc prophetiae sacramentum (c) et in factis iniquitatis miraculi plena meditatio. Figuli opus est de luto vasa formare: cujus in manu sit, ex luto eodem vas aut idipsum aut pulchrius reformare. Agrum autem seculum nuncupari, ipsis Domini nostri verbis continetur (Matth. xiii, 38). Christi ergo pretio sæculum emitur, id est, universitas ejus acquiritur, et in sepulturam peregrinorum atque inopum deputatur. Nihil hinc pertinet ad Israel, et totus hic sæculi empti usus alienus est: his videlicet, qui in pretio Christi sanguinis sepelientur, quo universa sunt empti. Omnia enim a Patre accepit, quæ in cælis et quæ in terra sunt (Matth. xxviii, 18): et ideo hic ager figuli est, quia Dei omnia sunt, cujus in manu sit, nos ut velit tamquam figulus reformare. In hoc igitur agro Christo commotus et consepulti, hujus peregrinationis nostræ æternam requiem sortiemur. In cujus rei fidem Jeremias propheta subditur, ut in facti istius opere tanto ante divinæ vocis auctoritas ostenderetur (Matth. xxvii, 9).

7. Cur sacerdoti: Tu dixisti, Pilato: Tu dicis, responsum est. — Interroganti autem Pilato, an ipse esset rex Judæorum, respondit: *Tu dicis.* Sed quam diversus sermo est, qui fuerat ad sacerdotem? Illi enim quaerenti, an ipse Christus esset, dixerat: *Tu dixisti* (Matth. xxvi, 64). Hoc ideo, quia lex omnia venturum Christum prædicaverat, respondetur tamquam de præteritis sacerdoti, quia semper venturum Christum ex lege (d) ipse dixisset. Huic vero legis ignaro, interroganti an ipse esset rex Judæorum, dicitur: *Tu dicis:* quia per fidem præsentis confessionis salus gentium est, et quod hoc de se ille qui antea ignorabat loquatur, quod hi negent qui antea loquebantur.

CAPUT XXXIII.

De Pilato: cum sederet pro tribunali, misit ad illum uxorem suam, dicens: Nihil tibi sit et justo isti. De transeuntibus juxta crucem qui movebant capita sua, et dicebant: Hic est qui destruebat templum, et in triduum illud reedificabat.

1. Pilati uxor, gentium plebs. Lotio manuum Pilati. — Sedente autem Pilato pro tribunali, misit ad illum uxorem suam, dicens: *Nihil tibi sit et justo isti* (Matth. xxvii, 19). Species in ea gentium plebs est: quæ jam fidelis eum, cum quo conversabatur, incredulum popululum ad Christi fidem **807** advocat. Quæ quia ipsa multum sit passa pro Christo, in eandem gloriam futuræ spei illum eum quo conversabatur invitavit. Denique Pilatus et manus lavit, et populo Judaico innocentem se a Domini sanguine esse testatus est († 24): quia Judæis susceptibus in se ac filios suos fusi dominici sanguinis crimen, quotidie in confessionem fidei ablatus gentium populus demigrat († 25).

Deinde Christum non facit mendacii reum, qui Petrum vere negasse, ac negando culpam incurrisse non diffitetur. Vide quæ observavimus ad tract. ps. lxi, n. 12. Ad Ambrosium vero quod attinet, fatetur loco prædicto, n. 87, se Petrum quidem benigne voluisse excusare, sed ipsummet Petrum se minime excusare, immo peccatum ultro confiteri ac flere.

(b) Sic mss. juxta græcum *χορβανῶν*, ubi in vulgatis *corbanam*.

(c) Editi, *et in factis et in dictis miraculi*, etc., reluctantibus mss.

(d) Editi, *ipse didicisset*. Verius mss. *ipsa dixisset*, nimirum in persona legis, quæ retroactis temporibus Christum constanter prædixit.

2. *Barabbas quid.*—Offerenti vero Pilato, ut secundum solemnem diei privilegium, quo unum ex reis, poscentibus dimitti oportebat, Jesum absolveret (*Ibid.*, 17) : Barabbas potius hortantibus sacerdotibus populum elegit (§ 20, 21). Interpretatio autem nominis Barabbæ est patris filius. Jam itaque arcana futuræ infidelitatis ostenditur, Christo patris filium præferendo, antichristum scilicet hominem peccati et diaboli filium : potiusque adhortantibus principibus suis eligunt damnationi reservatum, quam salutis auctorem.

3. *Chlamys coccinea et purpurea. Corona spinea. Calamus in manu. In capite.*—Cæso deinde Domino imponitur chlamys coccinea, et vestis purpurea, et corona spinea, et arundo dexteræ, et genu posito adoratus illudatur. Susceptis videlicet omnibus corporis nostri infirmitatibus, omnium deinde martyrum, quibus regnum secum erat debitum, sanguine in coeci colore perfunditur; pretiosoque prophetarum ac patriarcharum, in purpura, honore vestitur. Spinis quoque, id est, compungentium quondam peccatis gentium coronatur : ut ex rebus perniciosis atque inutilibus, quæ capiti ejus, id est, Deo circumdata molliuntur (a), gloria quæreretur peccatorum. Est enim aculeus in spinis, ex quibus Christo victoriæ corona contexitur. In calamo vero eandem infirmitas atque inanitas manu comprehensa firmatur. Quia etiam capiti ejus (b) illiditur. Capiti, ut opinor, de icu calami non grandis injuria est : sed typica in eo ratio servatur, ut infirmitas gentilium corporum manu Christi antea comprehensa, etiam in Deum patrem, quod caput ejus est, acquiescat. In his autem omnibus Christus dum illudatur adoratur (*Ibid.*, 28-30).

4. *Procedentes autem, homini quidam Cyrenensis lignum passionis imponunt.* Indignus enim Judæus erat Christi crucem ferre : quis fidei gentium erat relictus, et crucem accipere et compati. Locus deinde crucis talis est, ut positus in medio terræ, et tam-

(a) In pluribus mss. *molliantur* : quæ lectio sibi magis coherere primum videbatur. In mentem etiam venerat, *moriuntur*. At postmodum duximus retinendum *molliantur*, hoc est, peccata spinis representata, non jam sunt perniciose et inutilia, sed operantur, nimirum gloriam. Tum apud Lips. et Par. vocabulum *peccatorum* a verbo *quæreretur* puncto discretum, cum subsequenter *est enim* copulabatur, renitentibus Bad., Er. et mss. in quorum nonnullis existat, *est autem aculeus*. Nonnihil perplexum hunc Hilarii locum illustrat Ambrosius, lib. x in Luc., n. 105 : *Corona quoque de spinis capiti ejus adnexa, quid aliud quam divini operis munus ostendit, quod de peccatoribus mundi, tanquam sæculi spinis, triumphalis gloria Deo quæreretur?*

(b) Par cum mss. Rom., Culb. et Carn. *inditur*. Ex aliis libris *revocamus illiditur* : maxime cum in ps. cxliii, n. 46, legatur : *Iniqua dextera est, cum palmis cædit, cum virgis laniat, cum calamo collidit.*

(c) In duobus mss. *felle* : et paulo post, *incorruptio* non *incorruptioni*. Tum *peccatorum amaritudo*, id est, amaritudo quæ peccatorum pœna est. Unde Ambrosius, lib. x in Luc., n. 124, ad mentem Hilarii, *Sinceritati, inquit, non debuit amaritudo misceri, ut ostenderetur sine amaritudine immortalitas resurgentium futura.*

(d) Apud Bad. Er. Lips. et in quinque mss. *desunt*, quæ intra parenthesis comprehenduntur.

(e) Rursum in iisdem editis et scriptis quatuor versus sequentes desiderantur, ab hinc scilicet usque ad verba, *hoc igitur maximum*, ubi habent, *hic igitur maximum*.

(f) Apud Par. *patientis voluntatis* : reluctantibus mss., ex quibus hi versus primum vulgati sunt.

(g) Multi ob hunc locum existimant Hilarium sensisse, carnem Christi morientis a Verbi divinitate fuisse separatam. At cum lib. viii de Trin., n. 15, de Christo affirmet : *Naturam nostram carnis jam inseparabilem sibi homo natus assumpsit* ; cum etiam lib. ix,

quam in vertice hujus universitatis insistens, ad capessendam Dei cognitionem universis gentibus esset æqualis. Oblatum quoque vinum felli (c) admixtum bibere recusavit : non enim æternæ gloriæ incorruptioni peccatorum amaritudo miscetur. Vestis 608 vero ejus sorte potius divisa quam scissa, mansuram incorruptionem corporis indicabat (*Ibid.*, 32-35).

5. *Latronum situs quid representet.*—Atque ita in ligno vitæ, cunctorum salus et vita suspenditur ; cui duo latrones, lavæ ac dexteræ affiguntur, ((d) et ideo cum eo, ut intelligi posset mors hominum a morte Unigeniti discrepare : ille enim reddidit spiritum sponte cum voluit, istis crura sunt comminuta (*Lucæ* xxiii, 33) omnem humani generis universitatem vocari ad sacramentum passionis Domini ostendentes. Sed quia per diversitatem fidelium atque infidelium sit omnium secundum dexteram sinistramque divisio : unus ex duobus ad dexteram situs, fidei justificatione salvatur (*Ibid.*, 45). Additur etiam illud opprobrium, quo se ipse Israel infidelitatis argueret, cum dicitur : *Hic est qui destruebat templum Dei, et in triduum illud reedificabat*, et reliqua (*Math.* xxvii, 40). (e) Non erat difficile de cruce descendere : sed sacramentum erat (f) paternæ voluntatis explendum. Sed majora opera in cruce positus agebat, totius commotione naturæ : hoc igitur maximum omnium, et veluti difficillimum ponitur? Quid ergo veniæ erit, cum post triduum reedificatum Dei templum in corporis resurrectione cerneretur? Quod autem latrones ambo conditionem ei passionis exprobraut (§ 44) ; universis etiam fidelibus scandalum crucis futurum esse significat.

6. *Triduum mortis Christi. Derelictio Christi a Deo. Aceti potati mysterium.*—Nox autem ex die, divisio temporum est. Ita enim tertius dierum trium totidemque noctium numerus expletur : et occultum divinæ operationis mysterium totius creationis stupore sentitur. (g) Clamor vero ad Deum, corporis

n. 44, acriter contendat, quod caro spoliata, et carne se spoliatus, et corpus a mortuis excitans, unus et idem Christus sit ; cum denique lib. x, n. 59, etc., non minori contentione disputet adversus Christi divisores, unum et eundem esse Christum qui et in sepulcro jaceat, et in cælo regnet ; æquius est ut hæc eum illæsa substantiali Verbi cum carne conjunctione dixisse existimemus. Hoc igitur ita dixerit, ut cum Verbum virtute sua valeret corpus a morte protegere, illud dereliquerit, cui non adfuit, ut mortem ab eo arceret. Sic supra, c. 3, n. 2. Christus ut esuriret, *hominem naturæ suæ dereliquisse* prædicatur : quod de substantiali Verbi separatione ac derelictione nemo dictum intellexerit. Deinde sententia, a qua Hilarius stetitis quidam opinantur, hoc fidem pulsant, quod non vere mortuus sit Dei filius, si a carne ante mortem secesserit. At quam integra sit ea illius fides, planum est ex his lib. iii de Trin., n. 15 : *Dei Filius crucifigitur : sed in cruce hominis mortem Deus vincit. Christus Dei filius moritur : sed omnis caro vivificatur in Christo. Dei filius in inferis est : sed homo refertur ad cælum.* Ex quibus patet eum sensisse, Dei Filium neque in morte a carne, neque in inferis ab anima fuisse separatum. Porro in his, *Clamor vero ad Deum, corporis vox est*, etc., *corporis* nomine totus homo potest intelligi : quemadmodum, lib. iii de Trin. num. 16, cum de verbis Christi : *Clarificame, Pater, apud temetipsum*, etc., subjicitur : *Hæc carnis deprecatio est*, vocabulum *carnis* ad totum hominem refertur. Si autem totus homo etiam secundum animam a Filio Dei ante mortem desertus fuit, in inferis non fuit Filius Dei. Notatu dignum est, quod in ps. cxlii, n. 6, hæc verba, *Deus meus*, non de Christo homine ad Verbum, sed de Filio ad Patrem interpretetur in hunc modum : *Cum proclamant, Deus meus, quare me dereliquisti? in his non est infirmitatis suæ confessio, sed paternæ virtutis prædicatio.* Qui plura vo-

vox est, recedentis a se Verbi Dei contestata dissidium. Denique cur relinquatur exclamat, dicens: *Deus, Deus meus, quare me dereliquisti* (̄ 46)? Sed relinquatur; quia erat homo etiam morte peragens. Quin etiam hoc, quod per calamum datum in spongia acetum cum potasset, proclamans spiritum reddidit, diligenter est contuendum (*Ibid.*, 48-50). Vinum et honor est immortalitatis et virtus, quod per vitium aut incuriæ aut **809** vasis inacescit. Hoc igitur cum in Adam coacuisset, ipse accepit et potavit ex gentibus. In calamo enim ex spongia ut potaret offerretur, id est, ex corporibus gentium vitia corruptæ æternitatis accepit; et in se atque immortalitatis (a) communionem ea quæ in nobis erant vitia transfudit. Denique in Joanne, post quam perpotaverat, dixit: *Consummatum est* (*Joan.* xix, 30): quia (b) omne vitium humanæ corruptionis hausisset. Et quia nihil agendum esset extrinsecus (c), spiritum cum clamore et voce magna emisit (*Matth.* xxvii, 50): dolens non omnium se peccata (d) portare.

7. *Quæ Christi mortem consecuta sunt.* — Et deinceps velum templi scinditur: quia exinde populus est divisus in partes, et veli honor cum custodia Angeli protegentis aufertur. *Movetur terra*: capax enim hujus mortui esse non poterat. *Petræ scissæ sunt*: omnia enim tum valida et fortia penetrans Dei verbum et potestas æternæ virtutis irruperat. *Et monumenta aperta sunt*: erant enim mortis claustra (e) reserata. *Et multa corpora sanctorum dormientium surrexerunt*: illuminans enim mortis tenebras, et infernorum obscura collustrans, in sanctorum ad præsens conspicatorum resurrectione mortis ipsius spolia detrahebat. Ut autem infidelitatis facinus Israeli accumularetur; centurio et custodes hanc totius naturæ perturbationem contuentes, Dei filium confitentur (*Ibid.* 51-54).

8. *Sepultura Christi.* — Quod autem a Joseph rogato Pilato ut corpus redderet, et sindone involvitur, et in monumento novo in petra excisa reponitur et saxum monumenti ostio advolvitur (*Ibid.*, 58-60): quamquam sit ordo gestorum, et sepeliri eum esset necesse, qui resurrecturus esset ex mortuis; tamen non sine rerum aliarum momento expressa sunt singula. Joseph apostolorum habet speciem: et idcirco quamquam in duodecim apostolorum numero non fuerit, discipulus Domini nuncupatur. Hic munda sindone corpus involvit. Et quidem in hoc eodem linteo reperimus de cælo ad Petrum universorum **810** animantium genera summissa (*Act.* x, 12). Ex quo forte non superflue intelligitur, sub linteo hujus nomine conspeliari Christo ecclesiam: quia tum in eo, ut in confusione ecclesiæ, mundorum atque immundorum animalium fuerit congesta diver-

let, adeat specialem ea de re dissertationem in generali præfatione, § 4.

(a) Ita mss. Rom. Colb. et Carn. Clarius repetitur præpositio in ante immortalitatis. Alii vero libri, *communione ea quæ in nobis erant vitata*. **D** In eadem verba Ambrosius læo laudato, n. 124: *Vitium corruptæ per Adam immortalitatis aboletur in calamo, ut de corpore absorberetur humano. Nos quoque vitia nostra per incuriam mentis corporisque concreta transfundamus in Christum.*

(b) Vocabulum omne non exstat in quinque mss. Reinemus tamen cum sincerioribus, hoc postulante verbo *consummatum est*, et Ambrosio consentiente, num. 125, ubi habet: *Consummata sunt omnia, eo quod assumptæ mortalitatis impletum esset omne mysterium, et exhaustis omnibus vitiis, immortalitatis sola lætitia remansisset.*

(c) Quo nimirum invitum amitteret spiritum, quem quia nulla vi externa potuit amittere, volens emisit. *Quod enim emittitur, voluntarium est; quod amittitur, necessarium*, inquit Ambrosius, lib. x, in Luc., n. 127. Subinde apud Bad., Er., Lips. et in quinque ms. cum clamore vocis magne.

sitas: Domini igitur corpus tamquam per apostolorum doctrinam infertur in vacuum et in novam requiem lapidis excisi: scilicet in pectus duritiæ gentilis quodam doctrinæ opere excisum Christus infertur, rude scilicet ac novum, et nullo antea ingressu timoris Dei pervium. Et quia nihil præter eum oporteat in pectora nostra penetrare, lapis ostio advolvitur: ut quia nullus antea in nos divinæ cognitionis auctor fuerat illatus, nullus absque eo postea inferatur. Metus deinde furandi corporis et sepulcri custodia atque obsignatio, stultitiæ atque infidelitatis testimonium est: quod signare sepulcrum ejus voluerint, cujus præcepto conspexissent de sepulcro mortuum suscitatum.

9. *Resurrectio die Dominica. Angelus ejus index primus cur. Cur primum mulierculæ ejus consciæ.* — Motus vero terræ tempore matutino (*Matth.* xxviii, 2), diei dominici resurrectionis est virtus: cum contuso mortis aculeo, et illuminatis illius tenebris, resurgente Virtutum cælestium Domino, infernorum trepidatio commovetur. Angelus autem Domini de cælo descendens, et lapidem revolvens, et sepulcro adsidens, misericordiæ Dei patris insigne est, resurgenti filio ab inferis Virtutum cælestium ministeria mittentis. Atque ideo prior ipse resurrectionis est index, ut quodam famulatu paternæ voluntatis resurrectio nuntiaretur. Sed confestim Dominus mulierculis per angelum adhortatis occurrit, et consalutat (*Ibid.*, 9): ut nuntiaturæ expectantibus discipulis resurrectionem, non angeli potius quam Christi ore loquerentur. Quod vero primum mulierculæ Dominum vident, salutantur, genibus advolvuntur, nuntiare apostolis jubentur; ordo in contrarium causæ principalis est redditus: ut quia a sexu isto cœpta mors esset, ipsi primum resurrectionis gloria et visus et fructus et nuntius redderetur. Emitur vero a custodibus, qui omnia hæc viderant **811** argento resurrectionis (f) Christi silentium, et mendacium furti honore scilicet sæculi et cupiditate, (g) quia in pecunia honor ejus est, Christi gloria denegatur (*Ibid.*, 12, 13).

1. (h) *Principes vero sacerdotum, qui debuerant converti ad poenitentiam, et Jesum quærere resurgentem, perseverant in malitia: et pecuniam, quæ ad usus templi data fuerat, vertunt in redemptionem mendacii, sicut ante triginta argenteos Judæi (Hieron. Judæ) dederant proditori. Omnes igitur, qui stipe templi, et his quæ conferuntur ad usus Ecclesiæ, abutuntur in aliis rebus, quibus suam expleant voluntatem, similes sunt Scribarum et sacerdotum, redimentium mendacium et sanguinem Salvatoris.*

2. Undecim autem discipuli ejus abierunt in Gali-

(d) Editi, *potare*: reitentibus mss.

(e) Par. cum mss. Colb., Carnut. et Rom. *reseranda*. De resurrectione sanctorum, qui tum Jerosolymis visi sunt, vide observata col. 275 hujus edition., not. d.

(f) In sola edit. Par. *resurrectionis Christi. Principes vero*, omissis intermediis. His similia sunt illa Tract. ps. LXVIII, n. 23: *Quatenus silentium resurrectionis pecunia emerint... cognitum est*: et in ps. 11, n. 12: *Qui resurrectionis silentium a militibus, et famam furati corporis emerant*, etc.

(g) In mss. Colb. et Carn. desiderantur sequentia hujus num. verba.

(h) Quod sequitur, primum vulgatum est in editione Parisiensi an. 1605, et ut quidem conjectamus, ex ms. nunc Colb. quem unum tunc recensitum fuisse, facile intelligere est. Exstat etiam ad calceum ms. Carnut., sed altero et recentiore caractere. Hic adsutum est ex commentario Hieronymi, primis dumtaxat verbis mutatis; adeo ut positum sit: *Principes vero sacerdotum*, ubi apud Hieronymum est, *Illi vero*. Nec latet voluisse quempiam hunc Hilarii commentarium ad postrema usque Mathæi verba perducere.

læam, in montem ubi constituerat illis Jesus (̄ 16). *Post resurrectionem Jesus in monte et Galilæa conspicitur, ibique adoratur, licet quidam dubitent, et dubitatio eorum nostram augeat fidem.*

3. *Tum manifestius ostenditur Thomæ: et latus lancea vulneratum, et manus fixas demonstrat clavus. Accedens Jesus locutus est eis dicens: Data est mihi omnis potestas in cælo et in terra (̄ 18). Illi potestas data est, qui paulo ante crucifixus, qui sepultus in tumulo, qui mortuus jacuerat, qui postea resurrexit. In cælo autem et in terra potestas data est: ut qui ante regnabat in cælo, per fidem credentium regnet in terris. Eunt ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti (̄ 19). Primum docent omnes gentes, deinde doctas iungunt aqua. Non enim fieri potest, ut corpus baptismi recipiat sacramentum, nisi ante anima fidei suscepit veritatem. Baptizantur autem in nomine Patris*

et Filii et Spiritus sancti: *ut quorum est una divinitas, sit una largitio; nomenque Trinitatis unus Deus sit.*

4. *Docentes eos servare omnia quæcumque mando vobis (̄ 20). Ordo præcipuus: jussit apostolis, ut primum universas docerent gentes, deinde fidei tingent sacramento, et post fidem ac baptismum, quæ essent observanda præciperent. Ac ne putemus levia esse quæ jussa sunt et pauca, addidit: Omnia quæcumque mandavi vobis: ut qui crediderint, qui in Trinitate fuerint, baptizati, omnia faciant quæ præcepta sunt. Et ecce ego vobiscum sum (ms. addunt, omnibus diebus) usque ad consummationem sæculi. Qui usque ad consummationem sæculi cum discipulis se futurum esse promittit, et illos ostendit semper esse victuros, et se nunquam a credentibus recessurum. Qui autem usque ad consummationem mundi sui præsentiam pollicetur, non ignorat illam diem, in qua acit se futurum cum apostolis.*

INDEX RERUM QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

Epistola nuncupatoria editionis benedictinæ eminentissimi DD. Cæsari S. R. E. cardinali.	8	§ VII. De judicio novissimo: an aliquos Hilarius ab eo excluserit.	106
PRÆFATIO GENERALIS.	11	§ VIII. De igne judicii.	111
I. De Variis operum S. Hilarii editionibus.	14	§ IX. An Hilarium fugerit rerum spiritualium notitia. Quid de gratia senserit.	115
II. De codicibus mss.	17	Vita sancti Hilarii Pictaviensis episcopi ex ipsius scriptis ac veterum monumentis nunc primum concinnata.	125
III. De Hilarii operibus quæ exciderunt.	19	Caput primum. Hilarii ortus; an ex Christianis parentibus sit.	<i>Ibid.</i>
IV. Unde obscurus sit Hilarii sermo. Quid in hac editione præstitum.	26	Cap. II. Hilarii eruditio, fides et vivendi ratio donec ad clerum adsciscatur.	128
§ I. De conceptione Christi sana sancti Hilarii fides demonstratur.	30	Cap. III. Episcopatum suscipit; quid de ejus munere sentiat; qui eo fungatur.	133
I. Carnem Christi ex Mariæ carne susceptam passim Hilarius docuit.	31	Cap. IV. Hilarii a Mediol. syn. ad Biterrensem gesta.	136
II. Spiritus sancti vocabulo quid dixerit Hilarius a censoribus suis non intellectum est.	35	Cap. V. Biterrensi synodo Hilarii gesta et exilium.	140
III. Aliquot loci in quibus Hilarius Christi carnem ex Matre sumptam negare visus est explanantur.	40	Cap. VI. Hilarii in exilio studia ac gesta ad fin. an. 358.	145
§ II. De naturali unitate cum Christo, eoque mediante, cum Patre; ubi et vera Hilarii de Eucharistiæ sacramento fides a falsis Sculetii interpretationibus vindicatur.	45	Cap. VII. Quid Hilarius a fine anni 358 ad concilium selenciense egerit.	148
I. Unitas hominum cum Christo ob naturam illorum ab eo assumptam.	44	Cap. VIII. Qui Hilarius Seleuciæ se gesserit.	151
II. Hominum cum Christo unitas ob carnem illius in Eucharistia perceptam.	46	Cap. IX. Quid Hilarius Constantinopoli agat.	155
III. Unitas Christi et hominum. Qui Christus nos cum Patre unum esse efficiat.	51	Cap. X. Reliqui Hilarii pro Ecclesia labores, dum Constantinopoli versatur.	158
§ III. An Hilarius Christum esuriendi, timendi, dolendi, aliisque humanis affectibus obnoxium negarit.	52	Cap. XI. Hilarii ab exilio reditus ac labores ad Gallias ab hæresi purgandas.	162
I. Præcipui Hilarii in hac causa reprehensores ac defensores.	53	Cap. XII. De Hilarii in Italia laboribus, et Luciferi schismate.	165
II. Quam multa Hilarius docuerit objecto sibi errori adversa.	54	Cap. XIII. Hilarii cum Auxentio congressus.	177
III. In libris Hilarii de Trinitate multa sunt Christi indolentia contraria.	57	Cap. XIV. Hilarii acta reliqua et mors.	170
IV. De hæresi quæ Christi divinitatem passam esse assererebat.	60	Cap. XV. S. Hilarii miracula, reliquiarum, discipuli.	175
V. Hilarius de Christi tristitia, metu, dolore, etc., contra hæreticos qui ea Verbo tribuebant, disputat. Qui eis resistat.	65	Vita S. Hilarii, auctore Hieronymo.	188
VI. Quid Hilario sit passio seu pati, quid Christus, quid Christi natura aut virtus.	69	Vita S. Hilarii a Fortunato scripta.	184
VII. Synopsis argumentorum quibus Hilarius de passione Christi recte sensisse probatur.	76	Admonitio.	<i>Ibid.</i>
§ IV. An Hilarius, moriente Christo, Verbum a carne recessisse senserit.	78	Præfatio auctoris in librum primum.	185
I. Qui e veteribus videantur Verbum a carne Christi mortua separatam sensisse. Qua ratione ab hæreticis dissideant.	79	Liber primus.	186
II. Qui verba Hilarii de Christi derelictione fidei sint consentanea.	81	In librum secundum Fortunati prologus.	194
III. Hilarius Christum nunquam dividendum esse acerrime propugnat.	84	Liber II. — De miraculis S. Hilarii.	193
§ V. De gloria Christi hominumve aliorum post resurrectionem singulares locutiones explicantur.	87	De translatione S. Hilarii Petri Damiani sermo.	199
§ VI. De regno Christi a regno Dei Patris distincto.	95	Selecta veterum testimonia de S. Hilario.	203
I. Quando Hilarius regnum Christi a regno Dei distinguat.	96	Notitia litter. in S. Hilarium, auctore Schoenemann.	207
II. Hilarius a Millenariorum aliorumque eis affinium errore vindicatur.	98	§ I. Vita. <i>Ibid.</i> — § II. Scripta. 209. — § III. Editiones. 210	
III. In quo Hilarius situm velit regnum Dei, in quo regnum Christi.	100	Syllabus manuscriptorum, necnon editorum codicum ad quos exacta et emendata sunt S. Hilarii opera.	219
		Admonitio in tractatum Hilarii super Psalmos.	221
		Sancti Hilarii Pictav. episc. tract. super Psalmos.	231
		In librum Psalmorum prologus.	<i>Ibid.</i>
		Psalmus primus.	<i>Ibid.</i>
		Clavis sive introitus in primum psalmum.	247
		Tractatus psalmi primi, 250. — Psalmus II, 261. — Tractatus psalmi II, 262. — Psalmus XIII, 294. — Tractatus psalmi XIII, <i>ibid.</i> — Psalmus XIV, 297. — Tractatus psalmi XIV, 299. — Psalmus LI, 308. — Tractatus psalmi LI, 309. — Psalmus LII, 324. — Tractatus psalmi LII, 325. — Psalmus LIII, 337. — Tractatus psalmi LIII, <i>ibid.</i> — Psalmus LIV, 346. — Tractatus psalmi LIV, 347. — Psalmus LV, 357. — Tractatus psalmi LV, <i>ibid.</i> — Psalmus LVI, 362. — Tractatus psalmi LVI, <i>ibid.</i> — Psalmus LVII, 368. — Tractatus psalmi LVII, <i>ibid.</i> — Psalmus LVIII, 375. — Tractatus psalmi LVIII, 374. — Psalmus LIX, 382. — Tractatus psalmi LIX, <i>ibid.</i> — Psalmus LX, 391. — Tractatus psalmi LX, <i>ibid.</i> — Psalmus LXI, 394. — Tractatus Psalmi LXI, 395 — Psalmus	